

- Yakup Kadri'nin *Ankara* Romanında Cumhuriyet Kadınının Doğuşu

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ

- Saha Türkçesinde Fiillerin Olumsuzluk Çekiminde Kullanılan Ekler Üzerine Bir Değerlendirme

Arş. Gör. Dr. Doğan ÇOLAK

- Ölüm ve Hayatın Anlamı Üzerine Psikolojik Bir İnceleme: *İvan İlyiç'in Ölümü*

Dr. Öğr. Üyesi Ece BEKAROĞLU

- Geleneğin Geleceği: Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Âşıklık

Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL

- Türkiye'de Azerbaycan Dili Çalışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım

Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU – Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

- II. Bayezid Dönemi İstanbul Camilerinde Mihrap

Arş. Gör. Dr. Nesrin AYDOĞAN İŞLER

- Duygu Eğitimi ve Felsefe

Prof. Dr. Nurten GÖKALP

- Trabzon'daki İran Konsolosluğu'nun Faaliyetleri (1877-1923)

Prof. Dr. Şennur ŞENEL – Hülya TERZİ

- Aynı Bağın Gülleri – Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler (1980-2014) – Dr. Veli Savaş YELOK (Yayın Tanıtımı)

Arş. Gör. Zeynep ASLAN

- Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hâkimiyet Dönemi – Konuralp Ercilasun (Yayın Tanıtımı)

Dilara SARI

• **Sahibi**
Owner

AHBV Üniversitesi adına / In the name of AHBV University
Prof. Dr. Yusuf TEKİN

• **Kurucu Editör**
Founding Editor

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE

• **Yazı İşleri Müdürü**
Directorate of Editorial Affairs

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

• **Editör Yardımcıları**
Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ
Dr. Öğr. Üyesi Dinçer APAYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Esra ULUŞAHİN
Arş. Gör. Tuna YILDIZ

• **İngilizce Editörü**
English Manuscripts Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÇELİK

• **Düzenleme**
Technical Editors

Arş. Gör. İbrahim YILMAZ
Arş. Gör. Mehmet KÖLE
Arş. Gör. Zeynep ASLAN

• **Haberleşme**
Communication

ahbvedebiyatdergisi@hbv.edu.tr

• **Yayın Kurulu Üyeleri**
Editorial Board

Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayten ER
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz ŞAHİN
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Çetin PEKACAR
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdal AKSOY
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Esmâ REYHAN
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Gül TUNÇEL
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SARITAŞ
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurten GÖKALP
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Ömer Faruk YELKENCİ
(AHBV Üniversitesi)

Doç. Dr. Semih AKTEKİN
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Serdar SAĞLAM
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT
(AHBV Üniversitesi)

AHBV Üniversitesi, Emniyet Mah. Abant 1. Cad. Toki Blokları No: 10/2D 9. Kat Yenimahalle/ANKARA

0312 546 06 00/01

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (HEFAD) uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı (Haziran / Aralık) yayımlanır.

Yayın Tarihi: 30 Aralık 2019

• Danışma Kurulu Üyeleri
Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Âbide DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Âdem POLAT
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmed SKOUNTI
(Institut National des Sciences de l'Archéologie et
du Patrimoine, Fas Krallığı)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali DUYMAZ
(Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali TİLBE
(Namık Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram ÇETİN
(Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Benjamin S. ARBUCKLE
(North Carolina Üniversitesi, ABD)

Prof. Dr. Cevdet KILIÇ
(Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine DEMİREL BOGENÇ
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER
(Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Fatimah Binti ALİ
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

Dr. François SCHMITT
(Matej Bel, Slovakya)

Prof. Dr. Füsün ATASAVEN
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Gaybulla BABAYAROV
(Özbekistan Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin KANDEMİR
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Imre BASKI
(Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail COŞKUN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
(Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Jarkin SULEİMENOVA
(Kazakistan Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi)

Dr. Júlia Bartha
(Szolnok Milli Müzesi, Macaristan),

Prof. Dr. Klara KUZMOVA
(Trnava Üniversitesi, Slovakya)

Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mihaly Hoppal
(Tartu Üniversitesi, Macaristan)

Prof. Dr. Muharrem KASIMLI
(Azerbaycan Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Müslüm AKDEMİR
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Naile HACIZADE
(Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmi KARUL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nedim KULA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nergis BİRAY
(Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Noor Raha Mohd RADZUAN
(Pahang Üniversitesi, Malezya)

Prof. Dr. Ruhi ERSOY
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Serkan ŞEN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Vasif ŞAHOĞLU
(Ankara Üniversitesi),

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE	EDİTÖRDEN <i>EDITORIAL</i>	7 9
Araştırma Makaleleri <i>Research Articles</i>		
Prof. Dr. Ayfer YILMAZ	Yakup Kadri'nin <i>Ankara</i> Romanında Cumhuriyet Kadınının Doğuşu <i>Rise of the Republican Woman in Ya- kup Kadri's Novel Ankara</i>	11-19
Arş. Gör. Dr. Doğan ÇOLAK	Saha Türkçesinde Fiillerin Olumsuzluk Çekiminde Kullanılan Ekler Üzerine Bir Değerlendirme <i>A Review on Suffixes Used in Negative Inflection of Verbs in Sakha Turkish</i>	21-32
Dr. Öğr. Üyesi Ece BEKAROĞLU	Ölüm ve Hayatın Anlamı Üzerine Psiko- lojik Bir İnceleme: <i>Ivan İlyiç'in Ölümü</i> <i>A Psychological Analysis of Death and Meaning in Life: The Death of Ivan Ilyich</i>	33-37
Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL	Geleneğin Geleceği: Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Âşıklık <i>The Future of Tradition: Minstrelsy as an Element of Intangible Cultural Heri- tage</i>	39-45
Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU	Türkiye'de Azerbaycan Dili Çalışma- larına Eleştirel Bir Yaklaşım <i>A Critical Approach to Azerbaijani Lan- guage Studies in Turkey</i>	47-61

Arş. Gör. Dr. Nesrin AYDOĞAN İŞLER	II. Bayezid Dönemi İstanbul Camilerinde Mihrap <i>Mihrabs on Istanbul Mosques in the Sul- tan Bayezid II Period</i>	63-76
Prof. Dr. Nurten GÖKALP	Duygu Eğitimi ve Felsefe <i>Emotional Training and Philosophy</i>	77-81
Prof. Dr. Şennur ŞENEL Hülya TERZİ	Trabzon'daki İran Konsolosluğu'nun Fa- aliyetleri (1877-1923) <i>Activities of the Iran Consulate in Trab- zon (1877-1923)</i>	83-95
Yayın Tanıtımı <i>Book Reviews</i>		
Arş. Gör. Zeynep ASLAN	Aynı Bağın Gülleri – Özbek Edebiyatın- dan Seçme Hikâyeler (1980-2014) / Dr. Veli Savaş YELOK	97-98
Dilara SARI	Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hâkimiyet Dönemi / Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN	99-101

EDİTÖRDEN

Değerli okur,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin bilimsel yayın organı olan *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi* (HEFAD) yayın hayatına başlamıştır. Edebiyat Fakültesi 1978'den bugünlere uzanan 41 yıllık geçmişinde Sosyal ve İnsani Bilimler alanında önemli sorumluluklar taşımıştır ve bu bağlamda bilim dünyasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle uluslararası hakemli bir e-dergi çıkarmaya karar vermiştir.

Bu hedef doğrultusunda planlanan e-dergide Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Halk Bilimi, Tarih, Felsefe, Psikoloji ve Sanat Tarihi alanlarında sekiz araştırma yazısı ile iki kitap tanıtım yazısı bulunmaktadır.

Dergimizin ilk sayısına katkıda bulunan yazarlara, yayın kurulu üyelerimize, hakemlerimize, yazı işleri müdürümüz ve yardımcı editörlerimize yakın ilgi ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Sosyal ve insani bilimler alanlarına ilişkin ulusal ve uluslararası özgün bilimsel yazıları, Aralık ve Haziran ayları olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlayacak dergimiz tüm bilim dünyasına açıktır.

2020 Haziran ayında çıkacak 2. sayımızda görüşmek dileğiyle...

Prof.Dr. Suna TİMUR AĞILDERE

Editör

EDITORIAL

The *AHBV Journal of Faculty of Letters*, (HEFAD) which is the scientific publication body of the Faculty of Letters of Ankara Hacı Bayram Veli University, has just started its new life for publication. The Faculty of Letters has assumed great responsibility and acquired vast academic experience in the social sciences and humanities since 1978, which marks the foundation year of our Faculty. With this background behind us, we have made our decision to publish an international refereed e-journal in the thought and hope of making contributions to the field of social sciences.

In our first issue, prepared with this objective in our mind, there are eight research articles and two book reviews in the fields of Turkish language and literature, contemporary Turkish dialects and literatures, Turkish folklore, history, philosophy, psychology and art history.

We would like to thank all of our esteemed writers, members of the scientific committee and editorial committee, editors and assistant editors for their attention and support for the first issue of our journal.

Hoping to meet you in the 2nd issue of our journal, which we aim to publish twice a year (December and June) with national and international scientific articles in the fields of social sciences and humanities, we present the first issue to your attention and acknowledgement.

Prof. Suna TİMUR AĞILDERE
Editor

YAKUP KADRI’NİN ANKARA ROMANINDA CUMHURİYET KADINI-NİN DOĞUŞU

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Prof. Dr. Ayfer Yılmaz

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ayfer.yilmaz@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1909-3775

Gönderim Tarihi: 19.11.2019 Kabul Tarihi: 02.12.2019

Alıntı: YILMAZ, Ayfer (2019). “Yakup Kadri’nin Ankara Romanında Cumhuriyet Kadınının Doğuşu”, *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 11-19.

ÖZ: Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluş yıllarını anlattığı *Ankara* adlı romanda, aynı zamanda modern Cumhuriyet kadınının doğuşuna da şahit oluruz. Romanın ana karakteri olan Selma, Türk milletinin destani bir varoluş mücadelesi içinde, evinden çıkarak üreten, kendi geçimini temin eden, sosyal yaşam içerisinde saygın bir yer edinen bir kadına dönüşür. Aşağı yukarı on altı yıl gibi kısa bir zamanda inkılaplar sayesinde Türk toplumu topyekûn bir değişim yaşamış ve bu değişim de toplumun en önemli kesimi olan kadınlar üzerinde takdir edilesi bir tesir yaratmıştır. Romanda inkılapları sadece asri biçimde giyinmek, salonlarda dans etmek gibi algılayanların hem yazar hem de roman kahramanları tarafından eleştirilmesi, Atatürk’ün idealindeki modern toplumun saygın kadın kimliğinin oluşturulması konusunda desteklendiğinin de yansımasıdır. Cumhuriyet’in 20. yılının kurgulandığı ütopyik son bölümde, tüm ideallerin gerçekleştiği modern Türkiye hayali ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Cumhuriyet’in ilk yılları, Cumhuriyet kadını.

Rise of the Republican Woman in Yakup Kadri’s Novel *Ankara*

ABSTRACT: In the novel *Ankara* by Yakup Kadri Karaosmanoğlu, which describes the foundation years of the Republic of Turkey, we also witness the rise of the modern republican woman. Selma, the main character of the novel, is transformed, in the epic struggle of existence of the Turkish nation, into a woman that comes out of her house, makes her own living and obtains a respectable place in social life. Thanks to the revolutions and reforms in a period of about sixteen years, Turkish society underwent a total change and this change had an appreciated effect on women, the most important part of the society. The critique of those who perceive in the novel the revolutions merely as dressing or dancing both by the writer and the novel’s characters is reflective of the fact that the modern society in Atatürk’s ideal is supported in terms of the establishment of the esteemed female identity. The last utopian chapter of the novel, in which the twentieth anniversary of the Republic is fictionalized, presents the dream of modern Turkey with all the ideals having come true.

Key Words: Turkish national struggle, early years of Turkish Republic, Republican woman.

Giriş

Ünlü Türk yazar ve diplomat olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) tarafından kaleme alınan (1934) *Ankara*¹ adlı romanda, Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in ilk yılları, 14. yılındaki Türkiye ile yazarın hayalinde yarattığı Cumhuriyet’in 20. yılındaki Türkiye anlatılır. Karaosmanoğlu’nun anlatılan dönemi bizzat yaşamış olması ve gözlemlerinden hareketle bu dönemleri gözler önüne sermesi bakımından eserin tarihî bir önemi bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Cumhuriyet Türkiye’sinin kuruluş günlerine tanıklık eden Karaosmanoğlu, Milli Mücadele’den sonra Ankara Hükümeti’nin daveti üzerine Ankara’ya gelerek Yunan işgali altında bulunan Batı Anadolu’nun durumunu bir rapor halinde Ankara’ya iletmek üzere kurulan Tedkik-i Mezalim Heyeti’nde görev alır (1921-1922). Heyette Yakup Kadri’den başka Halide Edip (Adivar), Falih Rıfkı (Atay) ve Mehmet Asım (Us) görev almaktadır.

¹ KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; Ankara, 23. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2006. Alıntılar bu baskıya aittir ve alıntılarda sadece sayfa numarası kullanılacaktır.

Karaosmanoğlu'nun romanları, konuları itibarıyla şahit olduğu dönemleri kurgusal yapıda ortaya koyduğu ve tarihî değeri olan eserlerdir. Şöyle ki; *Kiralık Konak*'ta (1922) Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı yıllarına kadarki dönem anlatılır. Üç neslin değişen toplumsal ve siyasi şartlara paralel olarak konak yaşamından apartman yaşamına geçiş süreci gözler önüne serilir. *Nur Baba*'da (1922) Anadolu'da etkin bir güce sahip olan tekkelerin kuruluş amacından saparak ahlaki çöküşe uğramış olması anlatılır. *Hüküm Gecesinde* (1927) siyaset ve basın dünyasının giderek ahlaki değerlerden uzaklaşması eleştirilir. *Sodom ve Gomora*'de (1928)'de helak olan Lût Kavmi'ne atıfla işgal altındaki İstanbul'daki yerli halkın ahlaki çöküşü gözler önüne serilir. *Yaban*'da (1932) Anadolu gerçeğinden ve Anadolu insanından habersiz kalan Türk aydını tenkit edilmektedir.

Ankara (ilk basım yılı 1934) adlı romanda Milli Mücadele yıllarından başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile yazarın hayalindeki Ankara günlük yaşayışı, halkı ve bürokrat kesimi ile ele alınır. Roman hakkında Şerife Baş, şu tespitte bulunur:

Millî bilinçlenme sürecinin bir kadının varlığında gerçekleştiği ve idealize edildiği Ankara romanı bu anlamda diğer romanlardan farklı bir görünüm arz etmektedir. Buraya kadar ele alınan romanlarda kadınlar genellikle irsiyetlerinden kaynaklanan bazı temayüllerle hareket eden, sosyal kaygılardan uzak, kendine ait bir şahsiyeti olmayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara romanında ise asıl kişiler itibarıyla batıyla ve imparatorluğun çökmüş kalıntılarıyla meselelerini çözmüş, bir senteze ulaşmış, ileriye dönük, devrimci ve atılımcı bir kişi kadrosu vardır. Elbette böyle bir kişi kadrosu ve böyle bir atmosfer içerisinde kadının da vazgeçilmez bir dinamik olarak rolü yadsınamayacaktır. Bu anlayıştan yola çıkmış olmalı ki Yakup Kadri bu defa sosyalleşmenin, millî bilince ulaşmanın sancılarını bir erkekte değil, bir kadında yaşatmıştır. Tabii burada sanatının gücünü dejenere olmuş bir toplumun kişilerini ve kurumlarını kıyasıya hicvetmekten alan yazarın düştüğü zaafı da görmek mümkündür (2003, s. 31).

Bir Sürgün'de (1937) Batı hayranı olarak yetişen ve İstanbul'dan İzmir'e sürgün edilmesinden sonra Paris'e kaçan bir gencin iç buhranları eleştirel bir gözle dile getirilir. *Panorama* (2 cilt 1953)'da 1923 ila 1952 yılları arasında hemen her kesimdeki insanların inkılapların özünden uzaklaşmaları neticesinde geldikleri nokta eleştirilir. Yazarın son romanı olan *Hep O Şarkı* (1956) konu olarak *Kiralık Konak*'tan önceki bir dönemi, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murat ve Sultan II. Abdülhamit dönemlerini gözler önüne serer.

Romanın Özeti

Roman, kocası Nazif ile birlikte İstanbul'dan Ankara'ya gelen Selma'nın gördüğü Ankara karşısında duyduğu büyük hayal kırıklığı ile başlar. Sakarya Savaşının yaşandığı günlerin anlatıldığı bu 1. bölümde, her türlü olanaktan mahrum olan bu kentte kendisini meşgul edecek bir takım arayışlar içine giren genç kadın, buradaki sosyal çevrede de aradığını bulamaz. Savaşın insana ihtiyaç duyduğu bir dönemde tanıştığı Binbaşı Hakkı Bey'in yardımıyla önce Eskişehir'de daha sonra Ankara'da gönüllü hastabakıcı olarak çalışmaya başlar.

Düşmanın Ankara'ya kadar yaklaştığı haberlerinin gelmesi üzerine Kayseri'ye gitmeyi teklif eden kocası ile gitmeyerek Ankara'da kendisine ihtiyaç duyan savaş yaralılarına yardım etmeye devam eden Selma, böylece Nazif'ten ayrılır.

Romanın 2. bölümünde savaş bitmiştir ve Selma Hanım şimdi savaş yıllarında hayran olduğu Binbaşı Hakkı Bey'le evlidir. Ankara'da kadrolaşma başlamıştır. Ancak savaş yıllarındaki idealist kadro, Cumhuriyet'in kurucu değerlerini anlayamadığı için tamamen ticari kazançla yönelen, menfaatçi, Avrupalılaşmayı sırf şekilcilik olarak algılayan kişiler haline gelmiştir. Selma Hanım'ın eşi Hakkı Bey de bu dönüşüme kendisini kaptırmış, ordudan ayrılarak ticarete atılmıştır. Ancak üniformasını çıkararak sivil hayata geçen Hakkı Bey'in bu yeni hali, Selma için hiç de hayranlık duyulacak biçimde değildir. Böylece ikinci kocasından da ayrılma kararı veren Selma Hanım, bundan sonraki yaşamında kendi kazancını temin edecek bir işte çalışmayı ve tek başına yaşamayı düşünmektedir. Kendisi için bir çıkış aradığı bu günlerde genç gazeteci Neşet Sabit genç kadının beklediği desteği sağlar.

Romanın 3. bölümünde beş yıldır Neşet Sabit'le evli olan Selma Hanım, inkılapların Türk kadınına sağladığı haklardan yararlanarak modern, çalışan, üreten, toplum içinde saygı duyulan eğitimci bir Türk kadınına dönüşmüştür. Selma Hanım, Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamalarını dört yıl sonra hatırlarken Atatürk'ün yaptığı Onuncu Yıl Nutku'nun verdiği heyecan ve coşkuyu duymaktadır. Artık kırklı yaşlarına merdiven dayamış olan Selma Hanım, hem kendisinin hem de ülkenin geldiği noktadan dolayı mutluluk ve huzur duymaktadır.

Romanın sonunda Cumhuriyet'in 20. yılında Türkiye'nin büyük bir gelişme gösterdiği hayal edilir. Ütopik bir sonla biten romanda, ideallerden sapmadan çalışan, üreten, vatana hizmet etmeyi gaye edinen kimselerin elinde ülkenin gelebileceği refah ve mutluluk seviyesi gözler önüne serilir.

Ankara Romanında Kadın

Her iktidarın toplumda kendi ideolojisine uygun insan modeli yaratmaya çalışması olağan bir süreçtir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk döneminde de Atatürk'ün düşünceleri doğrultusunda Türk kadınının - dünya kadınları sosyal haklarını henüz alamamışken- toplum içinde aktif bireyler olarak yer almalarını öngören yasalar getirilmiştir. Eğitimden, çalışma hayatına ve hukuki haklarına kadar pek çok konuda kadının modernleşmesine çalışılmıştır. Bu doğrultuda Milli Mücadele dönemi ve sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaratmış olduğu insan modeli, devletin kuruluş aşamasına bizzat şahitlik etmiş olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanında ortaya konulmuştur. Yaşar Nabi'nin de ifade ettiği üzere *Ankara* romanı; *Müellifinin bizzat kendisi de itiraf ettiği gibi, en tezli eseridir ve hatta diyebileceğiz ki eser hazırlanırken evvela ortada müdafaa edilecek bir fikir vardı, şahıslar ve vak'alar o fikrin en kuvvetle müdafasına yarayacak şekilde seçilmiş ve tasarlanmışlardır* (Yaşar Nabi, 1934, s. 311). Romandaki Selma karakteri üzerinden, ideal Cumhuriyet kadını örneği gösterilmektedir.

Yakup Kadri'nin *Ankara* romanını diğerlerinden ayıran bir başka hususu da S. Dilek Yalçın şöyle ifade eder.

Yakup Kadri, gerçekçi roman geleneğine bağlı olmakla birlikte Ankara'da karma bir anlatı tutumu sergilemiştir. Bu romanda, gerçekçi anlatı tutumu yanında aynı zamanda romantik ve idealist bir bakış açısı ile anlatı tutumu belirlenmiş olduğundan, roman kurgusuna ait detaylar didaktik ve idealist bir görünüme bürünmüştür. Örneğin, ana figür konumundaki Selma Hanım roman gerçekliği içerisinde, kimlik ve kişilik gelişimini tamamlamamış, yazarın düşüncelerine hizmet eden bir konuma indirgenmiştir. Hâl böyle olunca Ankara için romanı güçlendiren kurmaca özelliklerden ziyade didaktik ve felsefi özelliklerin ön plana geçtiği söylenebilir. Bu tavır da bu çalışma için önemli veriler sağlar (Çelik, 2014, s. 94).

Romanda tarihi üç dönem üzerinden modern, ideal ve örnek Cumhuriyet kadınının doğuşu gözler önüne serilir. Milli Mücadele dönemi, Cumhuriyet'in ilk yılları ve bir hayal/ ya da ütopya olarak Cumhuriyet'in 20. yılında Türk toplumu içinde kadının yeri değişen toplumsal şartlar içerisinde sunulur.

Türk kadınının Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Milli Mücadele günlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında aile ve toplum içinde edindiği rolleri eserde açıkça görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'da iyi eğitim almış bir grup kadının varlığı Selma karakteri üzerinden verilirken, ülkenin içinde bulunduğu zor günlerde, bazı Türk kadınlarının eğlence yerlerinde yabancı askerlerle vakit geçiriyor olması, bu durumu *derin bir tiksinti ile yüzünü buruştur*-an (s. 62) Binbaşı Hakkı Bey vasıtasıyla gündeme gelir.

Diğer bir grup kadın ise Selma ile Nazif'in ev sahipleri olan Ömer Efendi'nin evindeki kadınlar vasıtasıyla verilir. Maddi olarak gitgide iyileşen bir durumda olmalarına rağmen Ömer Efendi ve ailesi, geleneksel yaşayıştan vazgeçmek niyetinde değildir. Ömer Efendi'nin evinde çocuklarından başka annesi, iki karısı ve bir de kız kardeşi yaşamaktadır. Haftada en az iki

defa Ömer Efendi'nin dayağına maruz kalan bu kadınlar, bütün gün ev işleriyle meşgul olan, dışarıdaki hayatı merak etseler de bunu tecrübe etmeye hiçbir vakit fırsat bulamayacak olan kadınlardır. Oldukça mutaassıp bir hayat süren ailenin kadınları, İstanbul'dan gelen ve kendilerinin tuhaf karşıladığı bir yaşayış içinde olan Selma Hanım'ı içten içe eleştirmekten geri durmazlar. Ömer Efendi'nin annesine göre zamane kızları anne baba sözü dinlemedikleri, kadınlar geleneksel anlayışa aykırı davrandıkları için bet bereket kalmamış, düşman Ankara'ya kadar yaklaşmıştır. İstanbullu Selma Hanım ise kültür, dünya görüşü ve yaşayış bakımından kendisinden farklı olan bu insanlar için *...ben onlara benzeyeceğime onlar bana benzemeye çalışsın. Biz, buraya medeniyet getiriyoruz...* (s. 31) diye düşünmektedir.

Romanda bir diğer gruptaki kadınlar, mebus Murat Bey'in annesi, karısı ve kız kardeşidir. Bunlar yeni adetlere ayak uydurmakta güçlük çeken, arada kalmış kimselerdir. Etlik'teki evde kadınlı erkekli bir davette bir arada yemek yemekte bir beis görmeyen kadınlar, *meclisin en koyu mutaassıplarından* (s. 42) olan Şeyh Emin ve Nuri Hoca'nın gelişi ile apar topar eve girerler. Ailenin kadınları Milli Mücadele yıllarından sonra Ankara'da oluşan sosyal muhite ayak uydurmakta da güçlük çekmektedirler. *... Bunlar, bir Avrupalı salon hanımının bütün masraflarını yapmakla beraber mond'un² zevkini henüz onlar kadar* (s. 115) çıkaramayan kadınlardır.

Oysa Milli Mücadele şuuru ve ruhunu asla kaybetmeyen Neşet Sabit'e göre olması gereken Türk kadını modeli bunlardan hiçbiri değildir:

...Türk kadınları, çarşaf ve peçelerini işe gitmek, çalışmak için daha kolaylık olur diye çıkarıp atacaklardı. Onlar için cemiyet hayatına atılmanın mânası yalnız bu çeşit cemiyetlerinde karışmak olmayacaktı. Evet, Türk kadını, hürriyetini dans etmek, tırnaklarını boyamak ve Rue de la Paix'nin kanunlarına esir bir süslü kukla olmak için değil, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve kalkınışında kendisine düşen ciddî ve ağır vazifeyi görmek için isteyecekti, kullanacaktı... (s. 135).

Selma Hanım

Romanın ana karakteri Selma'dır. Diğer şahıslar romanın başından sonuna değin değişim ve gelişim gösteren Selma'nın etrafında konumlanmıştır. Romanın ilerleyişi sırasında Selma Hanım şu üç tip yaşayışı tecrübe ederek, sonunda modern Türk kadının nasıl olması gerektiğini anlamış ve bu yolda ilerleme göstermiştir. Buna göre Selma Hanım'ın yaşayışı şu aşamalardan geçmiştir: Milli Mücadele yıllarının Ankara'sında İstanbullu bir kadın olarak yaşayışı, Milli Mücadele'den sonra modernleşmeye başlayan yeni başkent Ankara'daki yaşayışı; Cumhuriyet'in kuruluşunun 14. yılı ve sonrasındaki modern Türkiye'deki yaşayışı.

1. Milli Mücadele Yıllarının Ankara'sında İstanbullu Bir Kadın Olarak Yaşayışı

Kocası Nazif'le birlikte İstanbul'dan Ankara'ya gelen yeni evli bir genç kadındır. Ankara'da Tacettin Mahallesinde kiraladıkları evde yaşamaktadırlar (1921-1922). Ankara'ya gelişi ile ilk defa olarak Anadolu'nun iç kesimlerini görme imkânını yakalamıştır. O'na göre Ankara –Milli Mücadele'nin merkezi olması dolayısıyla- bir hayal şehridir. O günlerde genç kadın memleket meseleleri ile pek de alakadar değildir:

Gerçi, Selma Hanım, bu şöhret düşkünlerinden, bu ihtiraslı politikacı kadınlardan biri değildi. İyi bir tahsil görmüş olmasına ve fikir dâvalarını çok iyi anlayabilecek bir seviyede bulunmasına rağmen memleket işlerine karışmak emeli gönlünden hiç geçmemişti. O, bu vazifeyi, yaşını başını almış ve hatta artık kendisi için yapacak bir şeyi kalmamış hanımlara bırakıyordu. Daha doğrusu, bu hususta hiçbir fikri yoktu... (s. 18).

Romanın ilerleyişi içerisinde Selma'nın hayatını üç ayrı erkekle birleştirdiğini görmekteyiz. Esasında bu üç erkek üç ayrı dönemi temsil eden birer sembol görünümündedir.

Ankara'ya kocasıyla birlikte, henüz yeni evli iken gelen Selma'nın karakteri romanın ilerleyen sayfalarında ülkenin içinde bulunduğu şartlarla birlikte değişim gösterir. Anadolu'nun

² Sosyetik çevre (yazarın notu, s. 115).

ortasında, imkânları oldukça kısıtlı olan bu şehirde, alıştığı İstanbul hayatını bulamasa da, İstanbul'da dahi kadınların yapmaktan çekindiği faaliyetler içinde bulunmaktan keyif alır bir durumdadır. Bir başka ifadeyle genç kadın eğlence ve heyecan peşindedir. At binmek, atış talimleri yapmak, kadınlı erkekli yemek davetlerinde bulunmak gibi faaliyetler iyi vakit geçirmek için bulunmaz fırsatlardır. Bu dönemde kendisini hiçbir şekilde kısıtlamayan Nazif'le birlikte.

Nazif Bey, yıkılmakta olan bir devletin devlet memuru tipini temsil eder. Bir bankada görev yapmaktadır. Erkeklerde *himaye, şefkat ve otorite* (s.19) arayan bir kadın olduğu anlaşılan Selma, giderek Nazif'in bu özellikleri taşımadığını görmeye başlar. Kocasının ... *lüzumundan fazla toprağa, maddeye ve hesaba bağlı* (s. 60), *yumuşak başlı (...)* *Bütün vakarlı görünüşüne rağmen her tesire o kadar çabuk uyar ve o kadar ürkek ruhlu-* (s. 67) olması Selma'da giderek hayal kırıklığına yol açar.

1921 yılının en hareketli günlerinde Millî Mücadele'de görev almak isteyen Selma, kocasının Kayseri'ye gitme teklifini reddederken, *kocasından ne kadar uzak olduğunu, onu ne kadar sönük ne kadar şahsiyetsiz ve mıymıntı bulduğunu* (s. 86) fark eder. *Onun ütülü ve tozsuz pantolonundan, beyaz gömleğinden, saçlarının o intizamlı taranışından ve yumuşak, pembe cildinden* (s. 86) tiksine başlar.

Selma'nın ikinci kocası Ankara'ya geldiği ilk günlerde tanıdığı ve savaş günlerinde genç kadına adeta bir kahraman gibi görünen Binbaşı Hakkı Bey'dir. Binbaşı Hakkı Bey'le tanıştığı günlerde Selma Nazif'le evlidir.

Otuz yaşlarında gösteren bu genç adam, *Orta boylu, ince belli, geniş omuzlu bir delikanlıdır* (s. 39). Asker kimliği ile genç kadını ilk görüşte etkilemeyi başarmıştır. Davranışlarındaki nezaket karşısında *amma da alaf-ranga bir salon zabiti* (s. 39) diye düşünen genç kadın, Hakkı Bey'in at binmekte ve silah kullanmaktaki maharetini hayranlıkla izler. Hakkı Bey'deki *bu alaf-ranga görünüşün altında, ilk defa olarak keskin ve sert bir ruhun eritilmiş bir çelik kızgınlığıyla cızladığını* (s. 41) hisseden Selma, onun önerisiyle daha önce hiç tecrübe etmediği işleri denemekten kendisini alamaz.

Birlikte at binmeye gittikleri gün, ... *akşamın kızıl aydınlığı içinde, tunçtan bir madalyonun ortasındaki profil gibi hissiz ve hareketsiz duran* (s. 58) yüzünden etkilendiği Hakkı Bey'in *tuhaf ve anlaşılmaz biri olduğunu düşünmektedir: İlk gördüğü gün, o ne nezaket ne konuşkanlık ne yaraşıktı. İkinci görüşünde utangaç ve sıkılgan bir delikanlı gibiydi. Üçüncüde bunların hiçbirini değildi; sert bir asker, daha doğrusu, sade bir rütbe ve bir üniforma idi* (s. 59).

Ayrıca genç adamın fikirlerinden de etkilenmeye başlamıştır. Avrupa medeniyetinin onlar tarafından uydurulan bir yalan olduğuna inanan Hakkı Bey, Avrupa'nın *bir yırtıcı kuşlar yuvası olduğunu ve Avrupa'nın karşısına ancak tepeden tırnağa kadar silahlanmış olarak* (s. 41) çıkılması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşünceler, kendi hayal dünyasında neşeli bir çocuk olarak yaşamakta olan Selma'nın fikir dünyasını aydınlatmaya başlamıştır. Hakkı Bey'e göre, *Vatan hizmeti Türk kadınına yalnız evlerin çatısı altında* (s. 62) beklememektedir. Türk ordusu içinde de kadın askerler bulunmaktadır.

Destansı bir mücadelenin verildiği günlerde Binbaşı Hakkı Bey'in atış talimindeki tavrını gören Selma, *adeta, destanî bir rüyaya dalmış* (s. 83) gibidir: ... *Genç binbaşının belindeki kayışa, ayaklarındaki çizmelere bir trofe'nin³ parçaları gibi bakıyordu ve duvarın boz sathı üstünde onun narin silueti bir ok yayının kaykılıp gerilişini resmediyordu...* (s. 83).

O gün Binbaşı Hakkı Bey'e cephede görev almak istediğini söyleyen Selma, genç adamın Eskişehir'de bir hastanede çalışabileceğini söylemesi üzerine evinden çıkarak toplumsal görev ve sorumluluklar üstlenmeye başlar:

... *Bu devir, Selma Hanım için, yalnız karılık kocalık bakımından değil, fikirce, hisçe bütün benliğine şamil bir inkılâbın kaynağı oldu. Nazif'ten ayrıldıkça Ankara'ya, Ankara'nın ifade ettiği millî mânaya bağlılığı artıyordu. Sanki, gözlerinin üstünden bir*

³ İng. "trophy" (*İsim, Avcılık trofe. Av hatırası olarak saklanan aslan/ayı postu, geyik başı vb.* <http://www.zargan.com/tr/q/trophy-ceviri-nedir>, 03.08.2019,

perde kalkmış, sanki idraki emsalsiz bir şeffaflık bağlamıştı. Bir zamanlar, penceresinden bakıp da yalnız kasvet ve nefret duyduğu sokakta, şimdi, o bir yaya kadındır ki, kara mandaların arasından sürtünerek geçiyor, yaramaz küçük mekteplilerin başlarını bir ana şefkatiyle okşuyor ve işlerinden dönen sâkin, sinirsiz insanların yüzündeki erkekçe metanetten ona bir huzur ve emniyet geliyordu. Nazif'ten ve kendi evinden başka kime baksa nereye baksa herkeste ve her yerde olmakta olan destanî hâdisenin sessiz ve alâyişsiz kahramanlığından bir koku alıyor, bu koku, yüreğine, yüksek dağ tepelerindeki hava gibi kuvvet ve taravet veriyordu (s. 90).

Önce Eskişehir'de kısa bir süre görev yapan Selma, düşman saldırısı tehlikesi üzerine tekrar Ankara'ya dönmek mecburiyetinde kalır. Ardından Cebeci Hastanesi'nde çalışmaya başlar. Bu görevden dolayı büyük bir mutluluk ve gurur duymaktadır.

Onun istediği; *Çalışmak, çalışmak. Bir şeye yaramak, bir şeye yaradığını hissetmek (s. 87)*'tir. O'na göre; *yaşamanın yegâne manası (s. 87)* budur. Genç kadın bu görevi sırasında *bütün kederlerini, hayal inkisarlarını, iç sıkıntılarını (s. 87)* unutmaktadır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin (23 Ağustos-13 Eylül 1921) bu en çetin günlerinde artık *bütün mânasıyla bir bozguncu (s. 96)* olduğunu düşündüğü Nazif'in kendisini bırakıp, daha emniyetli olduğunu düşünerek Ankara'yı terk eden birçokları gibi Kayseri'ye gitmesiyle ondan ayrılır. Selma'nın hayatının yeni bir dönemine girmiştir. O günler Sakarya Savaşı'nın kazanıldığı günlere rastlamaktadır (s. 91).

2. Milli Mücadele'den Sonra Modernleşmeye Başlayan Yeni Başkent Ankara'daki Yaşayışı

Romanın 2. Bölümünde (1922-1926) Milli Mücadele kazanılmış, Ankara'da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kadrolarını oluşturmaya başlamıştır. Aradan üç yıl geçmiş ve Selma iki yıldan beri Binbaşı Hakkı Bey'le evlidir. Genç adam, İzmir'den göğsünde madalyalarla döndüğünde Selma Hanım'ı görünüşü ile etkilemiş ve kendisine hayran bırakmıştır.

Hakkı Bey'in; *Çehresi bir tunç rengi bağlamıştı. Bütün vücudu, çelikten daha sağlam, daha çevik bir maddeden yoğrulmuş gibi görünüyordu. Kumral bıyıkları biraz uzunca bırakılmış, dudaklarının keskin çizgisine cengâverce bir ifade veriyordu. Gözleri ise, bir çocuk gözleri gibi masumdu. Temiz, berrak ve şeffaf bir bakışı vardı (s. 97).*

Şimdi ise ordudan ayrılarak bir şirketin idare meclisi reisi olarak çalışmaya başlamıştır. Selma, şimdiki kocası Hakkı Bey'in ordudan ayrıldıktan ve kendisiyle evlendikten sonraki tavır ve davranışları ile görünüşünü yadırgamaktadır. Kendisini *hiçe sayışı (s. 98)*, genç kadının ona karşı duyduğu *eski hayranlığı ve kafadan, yürekte gelen o insanlık güvenini (s. 98)* gitgide azaltmaktadır.

Yeni kurulan devletin yeni kurulan kadrolarında görev alanlar, Milli Mücadele günlerindeki idealist tavırlarından uzaklaşmış, maddi menfaatlerinin peşine düşmüştür. Böylece genç Cumhuriyet, *ülkesini seven insanların uğruna hayatını feda etmesi sonucu ülkenin yetersiz, taklitçi insanların elinde (Yalçın, 1992, s. 225)* neredeyse Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki benzer bir görüntüye bürünmüştür.

Selma da bu yeni oluşum içinde bir işadınının karısı olarak yer almıştır. Ancak genç kadın, içinde bulunduğu bu yaşayış tarzından pek de hoşnut değildir. O, insanların savaş yıllarındaki idealist ruhunu aramaktadır.

Hakkı Bey'le birlikte hayatı da değişen Selma, artık davetlerde boy gösteren, süslü bir kadın haline dönüşmüştür. Üstelik bu davetlerde kocasının diğer hanımlara gösterdiği ve Avrupalı erkeklerin dahi artık terk ettiği nezaket tavırları nedeniyle, onu gülünç bulmaya başlamıştır. Selma Hanım'a göre, *asker üniforması içinde her hareketi, o kadar şahsî, o kadar kusursuz olan bu adamı, sivil kıyafet, ne kadar acayipleştirmiş, salaklaştırmış, kendiliğinden ayırıp sunileştirmiş-tir (s.118).*

Savaş günlerini geride bırakan Cumhuriyet'in kurucu kadrolarındaki bir kısım asker ve siyaset adamı da artık birer salon insanı olup çıkmıştır. Ankara'da oluşmakta olan yeni sosyete, biraz şaşkın olmakla birlikte hızla kabuk değiştiren insanlardan oluşmaktadır.

... *Eski Milli Mücadelecilerden bazıları gibi Hakkı Bey için de kıyafet değişiminden sonra millî dava adeta böyle bir mondenlik iddiası şekline girmişti. Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek ve hele bu iddiada Avrupalılar nezdinde, Avrupalılar arasında muvaffak olmak bunlara büyük bir zafer kazanmak kadar ehemmiyetli görünüyordu* (s. 106).

Yeni açılan (1927) Ankara Palas'ta düzenlenen yılbaşı balosunda, Selma Hanım, yıllar önce bir piknikte karşılaştığı Neşet Sabit adlı genç gazeteci ile bir kez daha karşılaşır. Neşet Sabit, İstanbul'dan gelmiş, Anadolu'nun gerçek çehresini anlamak için gayret sarf eden, idealist bir genç adamdır. Ankara'da tek başına pansiyoner olarak yaşamakta olan Neşet Sabit, *Hayatını, İstanbul'da bir gazeteye muhabirlik ve muharrirlik etmek ve ayrıca Maarif Vekâletinden bazı telif ve tercüme işleri almakla* (s. 122) kazanmaktadır.

Salon kadını görünümünden giderek sıkılmaya başlayan ve Neşet Sabit'in sözlerindeki samimiyeti ve idealizmi gören Selma, *derin bir filozof ve çok büyük bir hatip* (s. 121) olduğunu fark etmeye başladığı bu gençle konuşmaktan keyif almaya başlamıştır. Genç kadının hayatı bir başka döneme evrilmeye başlamıştır.

Aralarındaki arkadaşlık, genç kadına farklı ufukların kapısını açmaktadır. Genç adam Milli Mücadele ruhunu kaybetmeden hala sade bir hayat sürdürmekte ve savaştan sonra Ankara'da oluşan mutlu azınlık arasında yer almaktan imtina etmektedir. Selma'nın da içinde bulunduğu bu grubu *cemiyet harici ve cemiyete rağmen yaşayan müfrit ferdiyetçiler* olarak gören Neşet Sabit, kendisini ise *cemiyetin içinde kaybolmuş bir adam* (s.124) olarak değerlendirilmektedir. Zaman zaman bu tarz konuşmalar Selma için eğlenceli gibi görünse de, Milli Mücadele yıllarında topluma faydalı olduğu zamanları tekrar hatırlamasına neden olmaktadır. Tanzimat yıllarından beri tartışılan Garpcılık ve yanlış Batılılaşma meselesinin Cumhuriyet döneminin de bir problemi olduğunun farkında olan Neşet Sabit, katıldığı toplantılarda yapmacık hareketlerle komik durumlara düşen Ankara sosyetesini şu sözlerle eleştirmek ister: *Efendiler, Garpcılık bu demek değildir. Garpcılığı bir eğlence tarzı telâkki etmeyiniz. Garpcılık her şeyden evvel bir yapma, yaratma, kurma, iletme ve işletme gücüdür. Bütün bu yaptığınız şeyler hep sonradan gelir.* (s. 144)

Selma Hanım, kendisi gibi düşünen birine rastladığı için farkında olmadan Neşet Sabit'e daha fazla yakınlık duymaya başlamıştır: ... *Bu hayat tarzından, bu kadar tiksimesinin sebeplerinden biri de o gençle yaptığı hasbıhaller değil midir? Selma Hanım, bu hasbıhallerin her birinden taze bir kuvvet alarak çıktığını hissediyordu...* (s. 151)

Genç kadın, Cumhuriyetin kurulma mücadelesi esnasında birtakım görevler üstelenen ve sosyal bir inkılâbın öncüleri olduğunu iddia eden Türk kadınlarının, Anadolu'nun sade yaşamı içindeki sıradan kadınlarından daha mutsuz olduklarını, şimdi bunların *boş yere hür, azâd olmaktan mustarip-* (s. 156) olduklarını kendi hayatını da örnek göstererek üzüntüyle görmektedir.

Neşet Sabit'in *dürüşt (kaba) ve pessimist* (s. 151) olduğu düşünülebilecek sözlerinden kendisine uyarı gibi gelen manalar çıkarmakta olan ve artık otuz yaşına yaklaşan genç kadın, hayatında önemli kararlar alması gerektiğini, topluma faydalı olacak bir işte çalışması halinde şimdiki salon hayatından çok daha fazla mutlu olacağını düşünerek ikinci kocasından da ayrılır. O'na göre *kadının hürriyeti demek, hiçbir hususta erkeğe muhtaç olmaması, ondan bir şey beklememesi, ona tâbi bulunmaması* (s. 153)'dir.

3. Cumhuriyet'in Kuruluşunun 10. Yılı ve Sonrasındaki Modern Türkiye'deki Yaşayışı

Romanın 3. bölümünde beş yıldır Neşet Sait'le evli olan Selma Hanım'ın iş yaşamı, hususi yaşamı ve sosyal yaşamı hayalini kurduğu düzene girmiştir (1937-1942). Hem kendi adına, hem ülkesi adına büyük bir mutluluk duymaktadır: *Yolu üstünde yükselen her yeni bina onun mülkü, her yeni dikilen ağaç onun bahçesinden alınmış bir fidan, her yeni yetişmiş genç onun mektebinden çıkmış bir vatan evlâdı idi* (s. 177).

1939 yılında Selma Hanım, artık kırkına yaklaşmış, bir kız okulunda çalışan mutlu bir kadındır. Sürekli gençlerle birlikte olduğu için onların heyecanı, enerjisi Selma Hanım'a da yansımaktadır. Zaman zaman kendisinden genç olan kocasına karşı kadınca bir kıskançlığa kapılsa da, artık yaşamdan ne istediğini bilen, ayakları yere daha sağlam basan, modern bir Cumhuriyet kadınıdır. Böylece Selma Hanım, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün; *Kadınlarımız için asıl mücadele alanı, asıl zafer kazanılması gereken alan biçim ve kılıkta başarıdan çok; ışıkla, bilgi ve kültürle, gerçek faziletle süslenip donanmaktır! Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacağı aksine pek çok yönden onların üstüne çıkacak ışıkla, bilgi ve kültürle donanacaklarından asla şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım. Bizim toplumumuz için ilim ve fen lazım ise, bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın iktisap etmesi lazımdır*⁴ sözleriyle ifade ettiği modern ve ideal Türk kadınına dönüşmüş olur.

Romanın son sayfalarında Cumhuriyet'in 20. kuruluş yılı dönümünde (tarih 15 Eylül 1942'dir), yazar *aydınlık tabloyla bütün ümitlerin Atatürk idealizminde olduğu* (Aktaş, 1992, s. 519) düşüncesine vurgu yapmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile başlayan Milli Mücadele dönemi günlerinde İstanbul'dan Ankara'ya yeni evli bir memur eşi olarak gelen Selma'nın yaşamının anlatıldığı romanda, hem bir devletin kuruluş öyküsü hem de buna paralel olarak ideal Cumhuriyet kadınının doğuşu gözler önüne serilir. Toplumun dışında, sadece aile ortamı içinde var olmasına müsaade edilen kadının, Atatürk'ün kadınlara verdiği hakların ışığında ev ortamından çıkıp sosyal hayat içinde, birey olarak bir erkeğe bağımlı olmadan, kendi başına bir birey olarak var olmasının gerekliliği ve bunun kadına verdiği güven Selma karakteri üzerinden sunulmaktadır.

Selma Hanım'ın hayatı, yaşanan toplumsal değişime paralel olarak değişim ve gelişim göstermiştir. İstanbullu, iyi eğitilmiş bir genç kadın olarak Ankara'ya gelen Selma Hanım, Milli Mücadele yıllarında kendi üzerine de birtakım vazifeler düştüğünün farkına vararak, hastanelerde hemşire/ hastabakıcı olarak bir nevi millî bir görev üstlenir. Düşmanın giderek Ankara'ya yaklaştığı haberlerinin gelmesi üzerine kendisine Kayseri'ye gitmeyi teklif eden ilk kocası Nezih'in bu bencilce tavrını onaylamadığı gibi, bu tavrı ondan ayrılmasına da vesile olur. İşte tam da bu günlerde savaşta cephelerde görev alan ve bir kahraman olarak gördüğü Binbaşı Hakkı Bey'e yakınlık duymaya başlar. Hayranlıkla karışık bu ilgiden dolayı hayatını onunla birleştirir. Ancak Hakkı Bey'in Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren vatanperver, idealist asker kimliğinden çıkarak salon eğlencelerine dalan bir iş adamına dönüşmesi, genç kadında hayal kırıklığı yaratır.

Hakkı Bey'le yaşadığı hayatın kendisini tatmin etmediğini anlamaya başladığı günlerde gazeteci Neşet Sabit'le yakınlaşmaya başlayan genç kadın böylece ilk defa hem duygu hem de fikir bakımından kendisine uygun bir erkekle karşılaştığını düşünmektedir. Kocasını Hakkı Bey'in kendisini aldattığını fark etmesi de zaten zayıflamış olan bağlarını koparmasına ve ondan da ayrılmasına vesile olur.

⁴<http://old.qha.com.ua/tr/toplum/mustafa-kemal-ataturk-un-kadinlar-hakkinda-soyledigi-sozler/167364>
Erişim Tarihi: 09.08.2019.

Tek başına, kendi geçimini sağlayacak ve topluma faydalı olacak bir işte çalışmaya karar veren Selma, bu ideallerini gerçekleştirmede kendisine destek olan Neşet Sabit ile hayatını birleştirir.

Tıpkı önce savaş meydanlarında mücadele eden, sonrasında yapılan inkılapların verdiği hakları nasıl kullanacağını bilemeyerek sadece görünüşe yansıyan değişimlere uymaya çalışan Türk kadınları gibi, Selma da bir dönem bocalamış, ancak sonunda ideal Türk kadınının nasıl olması gerektiğini anlayarak, bu çizgiye doğru değişim ve gelişim göstermiştir.

İdeal Türk kadını, hayatın her safhasında erkeklerle birlikte var olan, sosyal hayatın içinde, ekonomik olarak bağımsız, süs ve gösterişten uzak, çalışma azmiyle dolu kadın modelidir ve Selma Hanım da bunun en güzel örneklerinden biridir.

Denilebilir ki Yakup Kadri, Selma Hanım karakteri ile Türk kadınlarına bir mesaj vermek istemiştir. Modernleşmek sadece giyinip süslenip davetlerde boy göstermek değildir. Modernleşmek; bilgi ve görgü bakımından daima kendini geliştirmek, yaşam biçimi olarak sade ancak onurlu bir düzeyi muhafaza etmektir. İşte Selma Hanım bunu başarmış bir Cumhuriyet kadınıdır.

Kaynaklar

Aktaş, Şerif (1992). "Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.3, 2. Bs. Ankara.

Baş, Şerife (2003). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Kadın Karakterlerin Analitimi", Şerife Çağın, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 2003/6, s. 13-36. <http://www.turkbilig.com/pdf/200306-356.pdf>, (Erişim tarihi: 09.08.2019).

Çelik, S. ve Yalçın, Dilek (2014). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara Romanı Bağlamında Kemalist İdeoloji ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Bir Başkent İnşası", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 93-107. https://www.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_2_1_93_107.pdf, (Erişim tarihi: 09.08.2019).

<http://www.zargan.com/tr/q/trophy-ceviri-nedir>, 03.08.2019.

<http://old.qha.com.ua/tr/toplum/mustafa-kemal-ataturk-un-kadinlar-hakkinda-soyledigi-sozler/167364/> 09.08.2019.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2006). *Ankara*, 23. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul.

Yalçın, Alemdar (1992). *Sosyal ve Siyasi Değişmeler Açısından Cumhuriyet Devri Türk Romanı I*, Ankara.

Yaşar Nabi (1934). "Yakup Kadri ve Ankara", *Varlık*, Ankara S. 20, ss. 311-312.

SAHA TÜRKÇESİNDE FİLLERİN OLUMSUZLUK ÇEKİMİNDE KULLANILAN EKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Ars. Gör. Dr. Doğan ÇOLAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

dogan_colak@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3331-7496

Gönderim Tarihi: 06.11.2019 Kabul Tarihi: 09.12.2019

Alıntı: ÇOLAK, Doğan (2019). "Saha Türkçesinde Fiillerin Olumsuzluk Çekiminde Kullanılan Ekler Üzerine Bir Değerlendirme", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 21-32.

ÖZ: Saha Türkçesinde fiillerin zaman ve kip eklerinin olumsuz çekimlerinde kullanılan olumsuzluk ekleri, diğer Türk lehçelerine göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu durum, hâlihazırda ek varyantlaşmasıyla oldukça zengin bir ek sistemine sahip olan Saha Türkçesini öğrenmeyi ve bu alanda çalışanların işini zora sokmaktadır. Gelecek zaman ve olumluluk kipinin çekiminde kullanılan olumsuzluk ekinin şahıslara göre farklılık göstermesi yapının ne kadar karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Saha Türkçesinde fiillerin olumsuz formu 7 şekilde yapılmaktadır: 1. *-BA*: görülen geçmiş zaman, şart kipinin I. tipinde; 2. *-BAAtAx*: duyulan geçmiş zaman, kesin geçmiş zaman, ara sıra olan geçmiş zamanın I. tipi, şart kipinin II. tipi ile tahmin kipinde; 3. *-BAAt*: şimdiki (geniş) zaman, şimdiki zaman gereklilik ve istek kipi III. tipinde; 4. *-(l)mInA*; *-BAkKA*: yakın geçmiş zaman, ara sıra olan geçmiş zamanın II. tipinde; 5. *suox* (*yok, değil*): ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi, gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğin I. tipi, gelecek zaman gereklilik II. tipi, olumluluk kipi I. tipi, alışılmışlık kipinin I. ve II. tipi ile istek kipi I. ve II. tipinde; 6. *-(l)mA*: gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. ve II. tipi, yakın gelecek zaman emir kipi, uzak gelecek zaman emir kipinin I. tipinin I. ve II. türü ile II. tipinin I. ve II. türü, korku/endişe kipi, olumluluk kipinin I. ve II. tipinde; 7. *ilik*: olumsuzluk kipinde kullanılmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere olumsuz bir anlam ifade eder ve tek çekimi vardır. Bu çekimde de *ilik* "henüz, henüz yok, daha yok" kelimesi vasıtasıyla yapılmaktadır. Bunların haricinde, yakın gelecek zaman emir kipinin olumsuz çekiminde, teklik ve çokluk I. ve II. şahıs çekimlerinde *-(l)mA* olumsuzluk ekinin; teklik ve çokluk III. şahıs çekimlerinde ise *-BA* olumsuzluk ekinin kullanılması bakımından, diğer zaman ve kip çekimlerinden ayrı bir özellik göstermektedir. Bu çalışmada yukarıdaki olumsuzluk ekleri, yapı ve fonksiyonları bakımından örneklerle birlikte değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Saha Türkçesi, Fiil, Fiillerde Olumsuzluk, Olumsuzluk Ekleri

A Review on Suffixes Used in Negative Inflection of Verbs in Sakha Turkish

ABSTRACT: The negative suffixes used in the inflection of time and modal suffixes of verbs in Sakha Turkish are different from the ones in the other Turkish dialects. This situation makes it difficult to learn Sakha Turkish, which already has a very rich suffix system with suffix variants, and complicates the work of those who study in this field. The fact that the negation particle used in future tense and positiveness mood differs from one person to another reveals how complex the structure is. In Sakha Turkish, the negative forms of verbs are made in 7 ways: 1. *-BA*: witnessed past tense, in the 1st type of conditional mood; 2. *-BAAtAx*: heard past tense, certain past tense, the 1st type of the rare past tense, in the 2nd type of conditional mood and prediction mood; 3. *-BAAt*: present (present simple) tense, in the 3rd type of necessitative and optative mood of present continuous; 4. *-(l)mInA*; *-BAkKA*: recent past tense, in the 2nd type of the rare past tense; 5. *suox* (*not, no*): 3rd type of the rare past tense, future tense, 1st type of necessitative mood of future tense, 2nd type of necessitative mood of future tense, 1st type of positiveness mood, 1st and 2nd type of frequentness mood, and in 1st and 2nd type of optative mood; 6. *-(l)mA*: future tense, 1st and 2nd type of necessitative mood of future tense, imperative mood of close future tense, 1st and 2nd version of the 1st type and 1st and 2nd version of the 2nd type of imperative mood of distant future tense, fear/concern mood, 1st and 2nd type of positiveness mood; 7. *ilik*: is used in the negativeness mood. As can be understood from its name, it has a negative meaning and it has only one inflection. This inflection is done through the word *ilik* "yet, not yet, no more". Apart from these, it differs from other time and mood inflections in that *-(l)mA* negation particle is used for the inflections for single and plural 1st and 2nd persons in the negative inflection of the imperative mood of near future tense and *-BA* negation particle is used for the inflections for single and plural 3rd person. In this study, the above mentioned negation particles shall be evaluated in terms of their structures and functions through examples.

Key Words: Sakha Turkish, verb, negativeness in verbs, negation particles.

Türk lehçelerinde fiillerde olumsuzluk genel olarak fiil kök veya gövdesine getirilen *-mA* ekiyle yapılmaktadır. İstisnaları bulunan bu duruma en karmaşık şekli ile Saha Türkçesinde rastlanmaktadır. Saha Türkçesinde fiilleri olumsuz yapmak için kullanılan ek ve kelimeleri 8 grupta toplamak mümkündür.

Saha Türkçesindeki olumsuzluk ekleri yapı olarak ekler ele alındığında *-(I)mA*, *-BA*, *-BAAtAx*, *-BAAt*, *-BAkka* ve *-(I)mInA* eklerinin esasında, fiillerin olumsuz formunu oluşturmada tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıkça kullanılan *-mA* eki ile ilgili olduğu görülmektedir. Saha Türkçesindeki *-(I)mA* eki, bu ekin kendisidir ve kullanım alanı oldukça geniştir. Gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. ve II tipi, yakın gelecek zaman emir kipi, uzak gelecek zaman emir kipinin I. tipinin I. ve II. türü ile II. tipinin I. ve II. türü, korku/endişe kipi, olumluluk kipinin I. ve II. tipinin olumsuz çekimlerinde kullanılmaktadır.

Gelecek zaman

<i>buolumuom</i>	/	<i>buolumuoğum</i> “olmayacağım”
<i>buolumuoñ</i>	/	<i>buolumuoğuñ</i> “olmayacaksın”
<i>buolumuo</i>	/	<i>buolumuoğo</i> “olmayacak”
<i>buolumuoxput</i>	/	<i>buolumuoxput</i> “olmayacağız”
<i>buolumuoxxut</i>	/	<i>buolumuoxxut</i> “olmayacaksınız”
<i>buolumuoxtara</i>	/	<i>buolumuoxtara</i> “olmayacaklar” (Filippov ve Vinokurov, 1996, s. 133).

Gelecek zaman gerekliliğinin I. tipi

<i>bierimiexteexpin</i>	“(sonra) vermemeliyim”
<i>bierimiexteexxin</i>	“(sonra) vermemelisin”
<i>bierimiexteex</i>	“(sonra) vermemeli”
<i>bierimiexteexpit</i>	“(sonra) vermemeliyiz”
<i>bierimiexteexxit</i>	“(sonra) vermemelisiniz”
<i>bierimiexteexter</i>	“(sonra) vermemeliler” (Antonov vd., 2009, s. 222).

Gelecek zaman gerekliliğinin II. tipi

<i>kelimiex tustaaxpin</i>	“(sonra) gelmemeliyim”
<i>kelimiex tustaaxxin</i>	“(sonra) gelmemelisin”
<i>kelimiex tustaax</i>	“(sonra) gelmemeli”
<i>kelimiex tustaaxpit</i>	“(sonra) gelmemeliyiz”
<i>kelimiex tustaaxxit</i>	“(sonra) gelmemelisiniz”
<i>kelimiex tustaaxtar</i>	“(sonra) gelmemeliler” (Filippov ve Vinokurov, 1996, s. 140).

Uzak gelecek zaman emir kipi I. tipinin I. türü

t. 2. Ş. <i>barimaar</i>	“(sonra) gitme”
ç. 2. Ş. <i>barimaariñ</i>	“(sonra) gitmeyin” (Antonov vd., 2009, s. 216).

Uzak gelecek zaman emir kipi I. tipinin II. türü

t. 2. Ş. <i>barımaarıy</i>	“(sonra) gitme”
t. 2. Ş. <i>barımaarııy</i>	“(sonra) gitme”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñııty</i>	“(sonra) gitmeyin”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñıtıy</i>	“(sonra) gitmeyin”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñıtınıy</i>	“(sonra) gitmeyin”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñıtınııy</i>	“(sonra) gitmeyin” (Antonov vd., 2009, s. 216).

Uzak gelecek zaman emir kipi II. tipinin I. türü

<i>barımıaxpın</i>	“(sonra) gitmeyeyim”
<i>barımıaxxın</i>	“(sonra) gitme”
<i>barımıağın</i>	“(sonra) gitmesin”
<i>barımıaxpıtın</i>	“(sonra) gitmeyelim”
<i>barımıaxxıtın</i>	“(sonra) gitmeyin”
<i>barımıaxtarın</i>	“(sonra) gitmesinler” (Korkina vd., 1982, s. 324).

Uzak gelecek zaman emir kipi II. tipinin II. türü

<i>barımıaxtıbın</i>	“(sonra) git”
<i>barımıaxtıgın</i>	“(sonra) gitme”
<i>barımıaxtın</i>	“(sonra) gitmesin”
<i>barımıaxtıbıtın</i>	“(sonra) gitmeyelim”
<i>barımıaxtıgıtı</i>	“(sonra) gitmeyin”
<i>barımıaxtınnar</i>	“(sonra) gitmesinler” (Korkina vd., 1982, s. 324).

Korku/endişe kipi

<i>barımaayabın</i>	“gitmekten korkmuyorum”
<i>barımaayağın</i>	“gitmekten korkmuyorsun”
<i>barımaaray</i>	“gitmekten korkmuyor”
<i>barımaayabıt</i>	“gitmekten korkmuyoruz”
<i>barımaayağıt</i>	“gitmekten korkmuyorsunuz”
<i>barımaayallar</i>	“gitmekten korkmuyorlar” (Xaritonov, 1947, s. 203).

Olumluluk kipi I. tip

<i>barımııhibın</i>	“(kesin) gitmeyeceğim”
<i>barımııhıgın</i>	“(kesin) gitmeyeceksin”
<i>barımııhı</i>	“(kesin) gitmeyecek”
<i>barımııhibıt</i>	“(kesin) gitmeyeceğiz”

*barım*ıhıgıt “(kesin) gitmeyeceksiniz”
*barım*ıhılar “(kesin) gitmeyecekler” (Antonov vd., 2009, s. 219-220).

Olumluluk kipi II. tip

*barım*ıhıkpın “(kesin) gitmeyeceğim”
*barım*ıhıkkın “(kesin) gitmeyeceksin”
*barım*ıhık “(kesin) gitmeyecek”
*barım*ıhıkpıt “(kesin) gitmeyeceğiz”
*barım*ıhıkkıt “(kesin) gitmeyeceksiniz”
*barım*ıhıktar “(kesin) gitmeyecekler” (Antonov vd., 2009, s. 219-220).

Yakın gelecek zaman emir kipi

*barım*ım “varmayayım”
barıma “varma”
barbatın “varmasın”
*barım*ağıñ “varmayalım”
barımañ “varmayın”
barbatınnar “varmasınlar” (Antonov vd., 2009, s. 215)

Yakın gelecek zaman emir kipinin olumsuz çekiminde teklik ve çokluk 3. şahıslarda -BA'lı şekil kullanılırken diğer şahıslarda -(I)mA kullanılmaktadır.

-BA eki, E.T. -mA ekinin benzeşme neticesinde almış olduğu şekil olduğu ortadadır. -BA-eki, Saha Türkçesinde eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre benzeşme ve ünlü uyumları neticesinde şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y'den sonra -ba-, -be-, -bo-, -bö-
-k, -p, -s, -t ve -x sonra -pa-, -pe-, -po-, -pö-
-m, -n, -ñ sonra -ma-, -me-, -mo-, -mö-

-BA eki, görülen geçmiş zaman, şart kipinin I. tipi ve tahmin kipinin olumsuz çekimlerinde kullanılmaktadır.

Görülen geçmiş zaman	Şart kipinin I. tipi		
<i>kelbetim</i>	“gelmedim”	<i>ispeterbin</i>	“içmezsem”
<i>kelbetiñ</i>	“gelmedin”	<i>ispetergin</i>	“içmezsen”
<i>kelbete</i>	“gelmedi”	<i>ispeter</i>	“içmezse”
<i>kelbetibit</i>	“gelmedik”	<i>ispeterbit</i>	“içmezsek”
<i>kelbetigit</i>	“gelmediniz”	<i>ispetergit</i>	“içmezseniz”
<i>kelbetiler</i>	“gelmediler”	<i>isteller</i>	“içmezlerse”

(Daçkovskiy, 2008, s. 58; Xaritonov, 1947, s. 206).

Tahmin kipi

öydö**öbötög**üm buoluo “herhalde düşünmem”

öydö**öbötög**üñ buoluo “herhalde düşünmezsın”

öydö**öbötög**ö buoluo “herhalde düşünmez”

öydö**öbötöxpüt** buoluo “herhalde düşünmeyiz”

öydö**öbötöxxüt** buoluo “herhalde düşünmezsınız”

öydö**öbötöxtörö** buoluo “herhalde düşünmezler” (Xaritonov, 1947, s. 213).

-BA*tAx* eki, Saha Türkçesinde aktif olarak kullanılan olumsuz sıfat-fiil ekidir. Aynı zamanda bazı kip ve zaman çekimlerinin olumsuzu bu sıfat-fiil ile yapılmaktadır. Bu ek, -BA-ekin -*tAx*¹ sıfat-fiili ile genişlemiş hâlidir. Ek, eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y'den sonra	- <i>batax</i> , - <i>betex</i> , - <i>botox</i> , - <i>bötöx</i>
-k, -p, -s, -t ve -x sonra	- <i>patax</i> , - <i>petex</i> , - <i>potox</i> , - <i>pötöx</i>
-m, -n, -ñ sonra	- <i>matax</i> , - <i>metex</i> , - <i>motox</i> , - <i>mötöx</i>

-BA*tAx* eki, duyulan geçmiş zaman, kesin geçmiş zaman ve ara sıra olan geçmiş zamanın I. tipi ile şart kipinin II. tipinin olumsuz çekiminde kullanılmaktadır. Bu ekten sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ekin sonundaki -x sesi -ğ- sesine döner.

Duyulan geçmiş zaman	Kesin geçmiş zaman
kel betegim “gelmemişim”	kör bötöxpün “görmemişim”
kel betegiñ “gelmemişsin”	kör bötöxxün “görmemişsin”
kel beteghe “gelmemiş”	kör bötöx “görmemiş”
kel betexpit “gelmemişiz”	kör bötöxpüt “görmemişiz”
kel betexit “gelmemişsiniz”	kör bötöxxüt “görmemişsiniz”
kel betextere “gelmemişler”	kör bötöxter “görmemişler”

(Ubryatova, 1972, s. 586; Kirişçioğlu, 1999, s. 98).

Ara sıra olan geçmiş zamanın I. tipi

aax patax taaxpın	“arasıra/bazen saymadım”
aax patax taaxxın	“arasıra/bazen saymadın”
aax patax taax	“arasıra/bazen saymadı”
aax patax taaxpıt	“arasıra/bazen saymadık”
aax patax taaxxıt	“arasıra/bazen saymadınız”
aax patax taaxtar	“arasıra/bazen saymadılar” (Korkina vd., 1982, s. 313).

¹ Türkçe -*Dik* sıfat-fiilinin Saha Türkçesindeki şeklidir.

Şart kipinin II. tipi

<i>üleleebetexpine</i>	“çalışmazsam”
<i>üleleebetexxine</i>	“çalışmazsan”
<i>üleleebetegine</i>	“çalışmazsa”
<i>üleleebetexpitine</i>	“çalışmazsak”
<i>üleleebetexxitine</i>	“çalışmazsanız”
<i>üleleebetexterine</i>	“çalışmazlarsa”

(Ubryatova, 1972, s. 591).

-BA*t* eki, Saha Türkçesinde aktif olarak kullanılan olumsuz sıfat-fiil ekidir. Aynı zamanda kip ve zaman çekimlerinin bazılarının olumsuzu bu sıfat-fiil ile yapılmaktadır. Bu ek, Eski Türkçeden beri kullanılagelen -m*Az* ekinin Saha Türkçesindeki hâlidir. *b*- > *m*- ön sesindeki değişiklikten sonra -*z* > -*t* son sesteki değişim neticesinde bu hâli almıştır². Ancak Korkina vd., bu eki, -m*A* fiilden fiile yapan olumsuzluk eki üzerine -*t* ekinin getirilmesiyle meydana geldiğini, hatta ekin çok şekilli olmasının nedeninin de bu -*t* eki ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Korkina vd. 1982: 91). Ancak ekin -m*Az* > -BA*t* şeklinde geliştiği ve sondaki -*z* > -*t* ses değişimi aşikârdır. -BA*t* eki, eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -i, -r ve -y'den sonra	-bat, -bet, -bot, -böt
-k, -p, -s, -t ve -x sonra	-pat, -pet, -pot, -pöt
-m, -n, -ñ sonra	-mat, -met, -mot, -möt

-BA*t* eki, şimdiki (geniş) zaman, şimdiki zaman gereklilik ve istek kipi III. tipinin olumsuz çekimlerinde kullanılmaktadır.

Şimdiki (geniş) zaman

<i>bulbappın</i>	“bulmuyorum / bulamam”
<i>bulbakkın</i>	“bulmuyorsun / bulamam”
<i>bulbat</i>	“bulmuyor / bulamam”
<i>bulbappıt</i>	“bulmuyoruz / bulamam”
<i>bulbakkıt</i>	“bulmuyorsunuz / bulamam”
<i>bulbattar</i>	“bulmuyorlar / bulamam” (Xaritonov, 1987, s. 69).

Şimdiki zaman gereklilik

<i>olorbottooxpun</i>	“(şimdi) oturmamalıyım”
<i>olorbottooxxun</i>	“(şimdi) oturmamalısın”
<i>olorbottoox</i>	“(şimdi) oturmamalı”
<i>olorbottooxput</i>	“(şimdi) oturmamalıyız”
<i>olorbottooxxut</i>	“(şimdi) oturmamalısınız”
<i>olorbottooxtor</i>	“(şimdi) oturmamalılar” (Kirişçioğlu, 1999, s. 107).

² Kirişçioğlu son sesteki -*z* > -*t* ses değişimine örnek olarak otuz “otuz” kelimesini ve çokluk I. şahıs iyelik eki -*BI*t “-m*Iz*” de göstermektedir (1999, s.35).

İstek kipi III. tip

<i>ıibat etim</i>	“almayayım”
<i>ıibat etin</i>	“almayasın”
<i>ıibat ete</i>	“almaya”
<i>ıibat etibit</i>	“almayalım”
<i>ıibat etigit</i>	“almayasınız”
<i>ıibat etiler</i>	“almayalar” (Antonov vd., 2009, s. 226-228).

-BAkKA eki, yukarıda teşkili izah edilen -BAt ekinin -kA yönelme haliyle genişletilmiş ve Saha Türkçesinde oldukça sık kullanılan olumsuz zarf-fiil ekidir³. Kip ve zaman çekimlerinin bazılarının olumsuzu bu sıfat-fiil ile yapılmaktadır. Ek, eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y'den sonra	-bakka, -bekke, -bokko, -bökkö
-k, -p, -s, -t ve -x sonra	-pakka, -pekke, -pokko, -pökkö
-m, -n, -ñ sonra	-makka, -mekke, -mokko, -mökkö

-(l)mInA ekini, Korkina vd., Radloff'un -(l)mA- + -y- + -A şeklinde tahlil ettiğini ve zamanla -(l)mAyA > -(l)mlyA > -(l)mInA şeklini aldığını belirttiğini kaydetmişlerdir (Korkina vd. 1982: 247). Korkina vd., devamında kendi görüşleri olarak, Radloff'un tahlilinden hareketle, bu ekin bir çok Türk lehçesinde olan -MAy; Oğuz grubu Türk lehçelerinde ise -mA olumsuzluk eki üzerine -A zarf fiilinin getirilmesiyle teşkil edilen -mAyA⁴ zarf-fiili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Korkina vd. 1982: 247). Bu görüşlerden hareketle Saha Türkçesinde fiilleri olumsuz forma sokmada kullanılan -(l)mInA ekinin de E.T. -mA eki ile ilgili olduğu ortadadır. Ek, çağdaş Saha Türkçesinde sık kullanılmamaktadır. Görevini -BAkKA zarf-fiili yüklenmiştir. -BAkKA ile birlikte yakın geçmiş zaman ve ara sıra olan geçmiş zamanın II. tipinin olumsuz çekiminde kullanılmaktadır.

Ara sıra olan geçmiş zamanın II. tipi

<i>xaalbakka turardaaxpın</i>	/	<i>xaalimına turardaaxpın</i>	“arasıra/bazen kalmadım”
<i>xaalbakka turardaaxxın</i>	/	<i>xaalimına turardaaxxın</i>	“arasıra/bazen kalmadın”
<i>xaalbakka turardaax</i>	/	<i>xaalimına turardaax</i>	“arasıra/bazen kalmadı”
<i>xaalbakka turardaaxpıt</i>	/	<i>xaalimına turardaaxpıt</i>	“arasıra/bazen kalmadık”
<i>xaalbakka turardaaxxıt</i>	/	<i>xaalimına turardaaxxıt</i>	“arasıra/bazen kalmadınız”
<i>xaalbakka turardaaxtar</i>	/	<i>xaalimına turardaaxtar</i>	“arasıra/bazen kalmadılar”

(Korkina vd., 1982, s. 313).

Yakın geçmiş zaman

<i>ıibakka turabın</i>	/	<i>ıilimına turabın</i>	“almadım”
------------------------	---	-------------------------	-----------

³ -BAt ekin sonundaki -t sesi tk > kk benzeşmesine uğramış ve ek nihayet -BAkKA şeklini almıştır.

⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde bu zarf-fiile müstakil olarak yer vermemiş; ancak -A zarf-fiili başlığı altında, bu zarf-fiilin olumsuz fiil tabanlarına da gelebileceğini belirterek örneklerine yer vermiştir (2017, s.843).

<i>ilbakka turağın</i> /	<i>ılımına turağın</i>	“almadın”
<i>ilbakka turar</i> /	<i>ılımına turar</i>	“almadı”
<i>ilbakka turabit</i> /	<i>ılımına turabit</i>	“almadık”
<i>ilbakka turağıt</i> /	<i>ılımına turağıt</i>	“almadınız”
<i>ilbakka turallar</i> /	<i>ılımına turallar</i>	“almadılar” (Antonov vd., 2009, s. 203).

Bu eklerin haricinde Saha Türkçesinde isimleri olumsuz yapmak için kullanılan *suox* “yok, değil” kelimesi de fiillerin kip ve zaman çekimlerinin olumsuz formunda kullanılmaktadır⁵. S.T. *suox* “yok”, E.T. *yook*⁶ “yok” kelimesinden gelmektedir. Uzun ünlünün diftonga ve Saha Türkçesinin karakteristik ses özelliklerinden biri olan kelime başı *y-* seslerinin *s-*’ye gelişmesi neticesinde son şeklini alan *suox* kelimesi fiil çekimlerinin olumsuz formunda çok sık kullanılmaktadır. *Suox* ile yapılan zaman ve kip çekimleri şunlardır: ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi, gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğin I. tipi, gelecek zaman gereklilik II. tipi, olumluluk kipi I. tipi, alışılmışlık kipinin I. ve II. tipi ile istek kipi I. ve II. tipinde.

Ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi

<i>aspıtım suox</i>	“arasıra/bazen açmadım”
<i>aspıtıñ suox</i>	“arasıra/bazen açmadın”
<i>aspita suox</i>	“arasıra/bazen açmadı”
<i>aspıppıt suox</i>	“arasıra/bazen açmadık”
<i>aspıkkıt suox</i>	“arasıra/bazen açmadınız”
<i>aspıttara suox</i>	“arasıra/bazen açmadılar” (Korkina vd., 1982, s.313).

Gelecek zaman

<i>buoluom suoğa</i>	“olmayacağım”
<i>buoluoñ suoğa</i>	“olmayacaksın”
<i>buoluo suoğa</i>	“olmayacak”
<i>buoluoxput suoğa</i>	“olmayacağız”
<i>buoluoxxut suoğa</i>	“olmayacaksınız”
<i>buoluoxtara suoğa</i>	“olmayacaklar” (Filippov ve Vinokurov, 1996, s.133).

Gelecek zaman gerekliliğin I. tipi

<i>bierie suoxtaaxpın</i>	“(sonra) vermemeliyim”
<i>bierie suoxtaaxxın</i>	“(sonra) vermemelisin”
<i>bierie suoxtaax</i>	“(sonra) vermemeli”
<i>bierie suoxtaaxpıt</i>	“(sonra) vermemeliyiz”
<i>bierie suoxtaaxxıt</i>	“(sonra) vermemelisiniz”
<i>bierie suoxtaaxtar</i>	“(sonra) vermemeliler” (Antonov, 2009, s. 222).

⁵ Diğer Türk lehçelerinde de *yok*, *değil*, *tegül*, *emes* gibi kelimelerle fiillerin olumsuz formu oluşturulmaktadır.

⁶ Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, s. 980

Gelecek zaman gerekliliğın II. tipi

kelie **suox** *tustaaxpın* “sonra gelmemeliyim”

kelie **suox** *tustaaxxın* “sonra gelmemelisin”

kelie **suox** *tustaax* “sonra gelmemeli”

kelie **suox** *tustaaxpıt* “sonra gelmemeliyiz”

kelie **suox** *tustaaxıt* “sonra gelmemelisiniz”

kelie **suox** *tustaaxtar* “sonra gelmemeliler” (Antonov, 2009, s. 222).

Olumluluk kipi I. tip

baria **suox**pun / bariam **suox** “(kesin) gitmeyeceğim”

baria **suox**xun / bariañ **suox** “(kesin) gitmeyeceksin”

baria **suox** / baria **suox** “(kesin) gitmeyecek”

baria **suox**put / bariaxıt **suox** “(kesin) gitmeyeceğiz”

baria **suox**xut / bariaxıt **suox** “(kesin) gitmeyeceksiniz”

baria **suox**tar / bariaxtara **suox** “(kesin) gitmeyecekler”

(Antonov, 2009, s. 219-220).

Alışılmışlık kipi I. tip

baraaççım **suox** / baraaççita **suox**pun “her zamanki gibi gitmiyorum”

baraaççıñ **suox** / baraaççita **suox**xun “her zamanki gibi gitmiyorsun”

baraaççita **suox** / baraaççita **suox** “her zamanki gibi gitmiyor”

baraaççıbit **suox** / baraaççita **suox**put “her zamanki gibi gitmiyoruz”

baraaççıgıt **suox** / baraaççita **suox**xut “her zamanki gibi gitmiyorsunuz”

baraaççılara **suox** / baraaççita **suox**tar “her zamanki gibi gitmiyorlar”

(Korkina vd., 1982, s. 331-332).

Alışılmışlık kipi II. tip

baraaççıgım **suox** / baraaççıga **suox**pun “her zamanki gibi gitmiyorum”

baraaççıgıñ **suox** / baraaççıga **suox**xun “her zamanki gibi gitmiyorsun”

baraaççıga **suox** / baraaççıga **suox** “her zamanki gibi gitmiyor”

baraaççıkpıt **suox** / baraaççıga **suox**put “her zamanki gibi gitmiyoruz”

baraaççıkıt **suox** / baraaççıga **suox**xut “her zamanki gibi gitmiyorsunuz”

baraaççıktara **suox** / baraaççıga **suox**tar “her zamanki gibi gitmiyorlar”

(Korkina vd., 1982, s. 331-332).

İstek kipi I. tip

<i>ılıam suox (suoğ)a ete</i>	/	<i>ılıa suoğum ete</i>	“almayayım”
<i>ılıam suox (suoğ)a ete</i>	/	<i>ılıa suoğun ete</i>	“almayayım”
<i>ılıa suox (suoğ)a ete</i>	/	<i>ılıa suoğ a ete</i>	“almayayım”
<i>ılıaxpit suox (suoğ)a ete</i>	/	<i>ılıa suoxput ete</i>	“almayayım”
<i>ılıaxxit suox (suoğ)a ete</i>	/	<i>ılıa suoxxut ete</i>	“almayayım”
<i>ılıaxtar suox (suoğ)a ete</i>	/	<i>ılıa suoxtar ete</i>	“almayayım”

(Antonov vd., 2009, s. 226-228).

İstek kipi II. tip

<i>ılıax suox (suoğ)a ebippin</i>	<i>ılıam suox (suoğ)a ebit</i>	<i>ılıa suoğum ebit</i>	“almayayım”
<i>ılıax suox (suoğ)a ebikkin</i>	<i>ılıam suox (suoğ)a ebit</i>	<i>ılıa suoğun ebit</i>	
<i>ılıax suox (suoğ)a ebitılıa</i>	<i>suox (suoğ)a ebit</i>	<i>ılıa suoğ a ebit</i>	
<i>ılıax suox (suoğ)a ebippit</i>	<i>ılıaxpit suox (suoğ)a ebit</i>	<i>ılıa suoxput ebit</i>	
<i>ılıax suox (suoğ)a ebikkit</i>	<i>ılıaxxit suox (suoğ)a ebit</i>	<i>ılıa suoxxut ebit</i>	
<i>ılıax suox (suoğ)a ebitter</i>	<i>ılıaxtar suox (suoğ)a ebit</i>	<i>ılıa suoxtar ebit</i>	

(Antonov vd., 2009, s. 226-228).

-A İlik

Pekarskiy, **Yakut Dili Sözlüğü** isimli eserde *ilik* kelimesini şöyle tanımlar: “henüz daha (bir şey yapmamış, bir hale gelmemiş); yapılmamış (olan); bir şeyin yahut bir kimsenin henüz olmadığı hareketi veya bulunmadığı vaziyeti...” (Pekarskiy, 1945, s. 443). **Saxa Tılin Bihaarı-lax Ulaخان Tılcata** isimli sözlükte ise “olumsuzluk kipinin teşkilinde kullanılıp hareketin başlangıcını ve henüz gerçekleşmediğini belirtir” şeklinde tanımlanmıştır (Komisyon 2006: 645). Tekin bu kelimenin kökeni ile ilgili iki görüş öne sürmüştür. Bunlardan ilki *ilik* kelimesinin bugün Tunguzca’da yaşayan Altayca olumsuzluk fiilinden türediği; diğeri ise daha eski bir *ele ök gibi bir şekilden türemiş olabileceğidir (Tekin, 1987, s. 64). Tolkun’un “Kırgız Türkçesinde -A *Elek* Partisibi” başlıklı Saha Türkçesindeki -A *ilik* yapısına benzer -A *elek* yapısını değerlendirdiği makalesinde, Benzing ve Menges’ten alıntıladığı ancak şüpheyle yaklaştığı görüşüne de burada yer vermekte fayda vardır. Tolkun, Benzing ve Menges’in Altay-Sayan grubu ve Kırgız Türkçesinin karakteristik özelliği olan -*galak* “henüz yapılmamış” sıfat-fiilinin kökeninin *-*gan ele yok* şeklinde verildiğini aktarmıştır. Tolkun, bu ekin başındaki *g-* sesinin zamanla düşerek Kırgızca *elek* kelimesinin oluşabileceğini söylese de şu görüşü ileri sürerek bu duruma biraz temkinli yaklaşmıştır: “Bu yapının -a *elek* şeklinde yazılması, ekin iki ayrı unsurun birleşmesinden oluştuğu intibahını uyandırmaktadır. Üstelik diğer Türk lehçelerine nazaran ses uyumunun daha güçlü olduğu Kırgız Türkçesinde, bu ekin uyuma girmemesi de dikkate alınınca yukarıdaki açıklama biraz düşündürücüdür” (Tolkun, 2006, s. 169). Tolkun ayrıca ekin kökeniyle ilgili olarak olumsuzluk kuvvetlendirici E.T. *idi* edatı ve Moğolca’daki -*gA* (sıfat-fiil eki) *ügei/edüi* “henüz değil” yapısı ile de bağlantı kurmaya çalışmıştır (Tolkun, 2006, s. 170-171). Tüm bu görüşler *ilik* kelimesinin kökeni ile ilgili çeşitli bilgiler sunmakla birlikte kesin bir kanaate varmak için yeterli bulgu ortaya koyamamaktadır.

Saha Türkçesinde olumsuzluk anlamı veren *ilik* kelimesinin önündeki -A eki, zarf-fiil ekidir. Ünsüz ile biten fiillerden sonra -A, ünlü, uzun ünlü ve diftongla biten fiillerden sonra -*li* şeklinde eklenir. -A *ilik* yapısı sadece olumsuzluk kipinde kullanılmaktadır.

kele ilikpin “henüz/daha gelmedim / gelmiş değilim”

<i>kele ilikkin</i>	"henüz/daha gelmedin	/	<i>gelmiş değilsin</i> "
<i>kele ilik</i>	"henüz/daha gelmedi	/	<i>gelmiş değil</i> "
<i>kele ilikipit</i>	"henüz/daha gelmedik	/	<i>gelmiş değiliz</i> "
<i>kele ilikkit</i>	"henüz/daha gelmediniz	/	<i>gelmiş değilsiniz</i> "
<i>kele ilikter</i>	"henüz/daha gelmediler	/	<i>gelmiş değiller</i> "

(Antonov, 2009, s. 225).

Sonuç

1. Fiillerin olumsuz formunu oluşturmada kullanılan *-(l)mA-*, *-BA-*, *-BAAtAx*, *-BAAt*, *-BAkKA* ve *-(l)mInA* eklerinin esasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıkça kullanılan *-mA* ekin-den türemiştir. Saha Türkçesindeki *-(l)mA* eki, bu ekin kendisidir. Diğer 5 ekin kökü ise *-mA* ekine dayanmaktadır. Dolayısıyla fiillerin olumsuz formunu oluşturmada kullanılan bu beş eki, her ne kadar bugün farklı tür ve görevlerde kullanılıyor olsalar da aynı kökten gelmektedir.

2. Fiilleri olumsuz forma sokmada kullanılan eklerin en yaygını *-(l)mA* ekidir. Ek, top-lamda onbir zaman ve kip şeklini olumsuz yapmada kullanılmaktadır: gelecek zaman, gele-cik zaman gerekliliğinin I. ve II tipi, yakın gelecek zaman emir kipi, uzak gelecek zaman emir kipinin I. tipinin I. ve II. türü ile II. tipinin I. ve II. türü, korku/endişe kipi, olumluluk kipinin I. ve II. tipi.

Suox "değil" kelimesi ile teşkil edilen olumsuz form sayısı ise dokuzdur: ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi, gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. tipi, gelecek zaman ge-reklilik II. tipi, korku/endişe kipi, olumluluk kipi I. tipi, alışılmışlık kipinin I. ve II. tipi ile istek kipi I. ve II. tipinde.

En az kullanılan şekil ise *-A ilik* yapısıdır. *-A ilik* yapısı, Kırgız Türkçesinde olduğu gibi Saha Türkçesinde de benzer işlevle yer alması ve kullanılması bakımından göze çarpmaktadı-r.

Kaynaklar

- Antonov, N., Korkina, E., Sleptsov, P., Filippov, G., Danilova, N., & Vinokurov, N. (2009). *Saxa Biliñni Tıla. Morpoluguya*. Biçik, Cokuuskay.
- Daçkovskiy, N. D., Sleptsov, P. A., Fedorov, K. F., Çerosov, M. A., & Kolodeznikov, S. K. (2008). *Pogovorim Po-Yakutski: Samouçitel Yazıka Saxa*. Biçik, Yakutsk.
- Filippov, G., & Vinokurov, İ. (1996). *Saxa Tıla. Tıl Baaya. Saña Dorğoono. Tıl Tutula*. Biçik, Cokuuskay.
- Kirişcioğlu, F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları, Ankara.
- Komisyon (2006). *Saxa Tılın Ulaşan Bıhaarıllaax Tılçıtı*. Novosibirsk.
- Korkina, E., Ubryatova, E., Xaritonov, L., & Petrov, N. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva.
- Pekarskiy, E. (1945). *Yakut Dili Lûgati (Cilt VI)*. TDK Etütleri, Ankara.
- Tekin, T. (1987). "Olumsuzluk eki *-ma/-me*'nin Etimolojisi". *Türkoloji Çalışmaları ve Federal Almanyadaki Türk Çocuklarının Eğitim-Kültür Problemleri Sempozyumu*. S. 59-64, An-kara.
- Tolkun, S. (2006). "Kırgız Türkçesinde - A Elek Partisibi – Diğer Türk Lehçelerinde Görülme-yen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki". *Sosyal Bilimler Dergisi*. S(15). s. 167-176

Ubryatova, E. İ. (1972). *Kratkiy Grammatičeskiy Oçerk Yakutskogo Yazıka*. P. A. Sleptsov içinde, *Yakutsko-Russkiy Slovar* (s. 571-606). *İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskva.

Xaritonov, L. (1947). *Sovremenniy Yakutskiy Yazık*. Gosizdat YASSR, Yakutsk.

Xaritonov, L. N. (1987). *Samouçitel Yakutskogo Yazıka*. Yakutskoe Knijnoe İzdatelstvo, Yakutsk.

ÖLÜM VE HAYATIN ANLAMI ÜZERİNE PSİKOLOJİK BİR İNCELEME: İVAN İLYİÇ'İN ÖLÜMÜ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ece BEKAROĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü

Ece.bekaroğlu@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8039-9116

Gönderim Tarihi: 06.11.2019 Kabul Tarihi: 02.12.2019

Alıntı: BEKAROĞLU, Ece (2019). "Ölüm ve Hayatın Anlamı Üzerine Psikolojik Bir İnceleme: İvan İlyiç'in Ölümü", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 33-37.

ÖZ: "İvan İlyiç'in Ölümü" adlı eser Tolstoy tarafından 1886 yılında yayınlanmıştır ve ana karakter olan sorgu yargıcı İvan İlyiç'in küçük bir ev kazası sonrası acılar içinde ölüme yaklaşmasını konu alır. İvan İlyiç, çevresindekilerin onun acısına ve ölümü irdelemesine kayıtsız kaldıklarını fark eder ve başkaları yerine neden kendisinin ölmekte olduğunu sorgular. Yaşamın anlamını ve ölüm kaygısını konu edinen kitap, psikolojide ölümü ve insanın anlam arayışını ele alan kuramlar açısından incelenebilir. İvan İlyiç'in ölümlü yüzleşirken yaşadığı süreçler, Elizabeth Kübler Ross'un "Yas'ın Beş Aşaması Modeli" ile incelenebilir. Ayrıca ana karakterin ölüme yaklaşırken hayatının anlamını sorguladığı bölümler, insanın anlam arayışını ele alan kuramcılar Irvin Yalom ile Viktor Frankl'in bakış açıları ile ele alınabilir. Bu çalışmada, kitabın psikolojik incelemesi yapıldıktan sonra eğitimde ve psikoterapide kullanım alanları ile ilgili de bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İvan İlyiç'in Ölümü*, yasın aşamaları, hayatın anlamı, psikoterapi

A Psychological Analysis of Death and Meaning in Life: *The Death of Ivan Ilyich*

ABSTRACT: *The Death of Ivan Ilyich*, published by Tolstoy in 1886, deals with the approach of Ivan Ilyich, the main character who is an interrogator, to death in pains following a minor home accident. After a small accident at home, he understands that he is dying quickly. Ivan Ilyich realizes that the people around him keep indifferent to his suffering and questioning of death, and then he asks himself why it is he that is dying, not some others. The book which treats the meaning of life and the anxiety of death can be analyzed in terms of theories that deal with death and man's search for meaning in psychology. The processes that Ivan Ilyich faces in confronting death can be examined through Elizabeth Kübler Ross's "Five Stages of Mourning Model". In addition, the sections where the main character questions the meaning of his life as he approaches death can be examined from the perspectives of Irvin Yalom and Viktor Frankl, two theoreticians who focus on man's search for meaning in life. The use of this book in education and psychotherapy is given in this study following the psychological analyses of the book.

Key Words: *The Death of Ivan Ilyich*, stages of mourning, meaning in life, psychotherapy.

Ünlü bir Rus yazarı olan Lev Tolstoy'un birçok eserinde ölüm teması yer alır, yazarın okuyucularını ölümü ve hayatın anlamını sorgulamaya sevk ettiği söylenebilir. Tolstoy'un ölümlü yüzleşen bir kişinin yaşadıklarını detaylı bir şekilde incelediği eseri İvan İlyiç'in Ölümü'dür. Bu çalışmada öncelikle İvan İlyiç'in Ölümü adlı eser hakkında bilgi verilir, ardından karakterin psikolojik incelemesi Kübler Ross'un Yas'ın Beş Aşaması Modeli, Irvin Yalom'un varoluşçu psikoterapi bakış açısı ve Viktor Frankl'in Logoterapi yöntemi ile yapılır.

Bir süredir hasta olan mahkeme üyesi İvan İlyiç'in ölüm haberi iş arkadaşlarına ulaştığında, meslektaşları onun ölümünün kendilerine makam ve ücret konusunda nasıl bir katkısı olacağını tartışmaya başlarlar. Kendileri yerine İvan İlyiç'in ölmüş olması onları sevindirir, ölümlü olduklarını düşünmeleri yerine akşam katılacakları kâğıt oyunu partisini düşünürler. İvan İlyiç'in karısı ise kederini yaşamak yerine mezarlık, cenaze işleri ve devletten alabileceği para ile ilgilidir.

İvan İlyiç ailesinde kardeşleri arasında parlayan, zeki, kibar ve eğlenceli olan çocuktur. Eğitim hayatının ardından toplumun üst kademelerinde görev yapan kişilerle kurduğu dostluk-

lar ve ciddi, titiz çalışmaları sayesinde öncelikle memuriyette ardından sorgu yargıçlığı görevinde hızla ilerler. Bu görevine devam ederken, gelecekteki eşi Praskovya ile tanışır ve onu oldukça zeki, çekici ve göz alıcı bulur. İyi, asil bir aileden gelen ve az da olsa bir serveti olan Praskovya ile evlenmenin doğru bir karar olduğunu düşünür. Evlilikleri ilk çocuğun doğumuna kadar gayet yolunda, beklendik şekilde ilerler. Eşi doğum yaptıktan sonra aksilik çıkaran, kıskanan ve sinirli birine dönüşür. Eşinin olumsuz duygu, düşünce ve davranışlarından etkilenen İvan İlyiç çözümünü, kendisine eşi ve çocukları dışında bir dünya kurmakta bulur. Vurdumduymaz bir tutumla, eşinin neler hissettiğini düşünmeden, arkadaşları ile kâğıt oyunu partileri düzenleyerek hayatına devam eder.

Evlilikleri devam ederken ve bazı çocukları ölür bazıları yaşama tutunurken eşi ile arası gitgide açılır. Evliliklerinin on yedinci yılında yükselmeyi düşündüğü bir mevki başka birine verilir, İvan İlyiç üstleriyle çatışmaya başlar bu sebeple de atamalarda ona sıra gelmez. Maddi sıkıntılar ve beklediği kadronun gelmeyişiyle bunalan aile üyeleri, Praskovya'nın kardeşinin çiftliğinde bir süre kalır. Bu şekilde hayatına devam edemeyeceğine karar veren İvan İlyiç, bakan görevinde olan dostuna gider, durumunu anlatır ve yüksek bir makama ataması yapılır. Atama sonrası eşiyile arası biraz düzelir, yeni bir ev tutar ve evi kendi zevkine göre düzenlemeye başlar. Özentili bir şekilde aldığı ev eşyalarını yerleştirirken yüksekte düşer, hızlı bir şekilde böğrünü çarpar. Bu çarpmanın ardından ciddi ağrılar ve sağlık sorunları yaşamaya başlar. Ağrısı sebebiyle evdekilere oldukça öfkeli davranır, çeşitli doktorlara sağlık sorunları nedeniyle başvurur. Doktorların kendisine karşı tutumunu, kendisinin sorgu yargıçyken sanıklara karşı olan duruşuna benzetir. Doktorların kendisi ile ilgili teşhis açıklamalarını, kendisinin sanığa kararını açıkladığı üstünlük hissi ile benzetir. Doktorlar kör bağırsağı ile ilgili teşhis koyup, çeşitli ilaçlar verseler de, İvan ilaçların iyi gelmediğini fark eder. İlaçlar fayda etmedikçe ve çevresindekiler onun durumuna kayıtsız kaldıkça, yaşadıklarından dolayı öfkelenir. Tıptan verim alamadığında, aziz resimleri ile tedavi uygulayan bir yere bile gitmeyi düşünür. Hayalinde kör bağırsağını tedavi ettiğini imgeler, böylece bağırsağını yerli yerine oturtabileceğine inanmak ister. Uyguladıkları ağrılarını iyi gelmedikçe hüzünlenir, arkadaşlarının oyunda kazanmasına yardım etmeye çalıştıklarını, aile üyelerinin kendisine acıdıklarını düşünür. Ölüm hakkında çevresindekilerin düşünmediklerini ancak kendisinin ölüme oldukça yaklaştığını fark ederek, korkar.

Bugüne kadar her insanın öleceğini biliyor olması fikriyle kendisinin ölümlü olduğunu fark etmesi arasında bir çelişki olduğunu görür. Kendisini oyalamak için evin düzeniyle ve eşyalarıyla tekrar ilgilenmeye başladığında, hayatını eşyalar uğruna harcadığını fark etmesinin hüznünü yaşar. Hastalığını ve ölüme giden bu yolu kabul ettikçe bir çocuk gibi ilgiye ve şefkate ihtiyacı olduğunu da anlar. Bu ilgi ve şefkat ihtiyacını aile üyelerinden biri yerine uşağı Gerasim'in karşıladığını görür. Gerasim'in ölümü kabullenen tutumu, açık sözlü ve saygılı davranışları onu yatıştırır. Geçmişini sorguladığında, iş yaşamını, hırslarını ve para arzusunun çirkin bir heves algılar, yaşamına anlam kattığını hissedemez. Hayatını gerektiği gibi yaşamadığını fark ettiğinde hissettiği manevi acı bedensel ağrılarının üzerindedir. Ölümüne yaklaşırken, istediği gibi yaşamadığını, gereklilikler ve beklentiler doğrultusunda yaşamını sürdürdüğünü fark eder. Kalan birkaç dakikası bile olsa ailesini üzmemesi gerektiğini düşünür. Eşine kendisini bağışlamasını söylemek ister, ifade edemez. Yaşarken ölümün var olmadığını, ölümlük de sadece bir aydınlığın olduğunu, korkunun yer almadığını fark eder.

Ölüme Yaklaşan İvan İlyiç'in Beş Aşaması

Kişi kendisinin ya da sevdiği birinin öleceği bilgisine maruz kaldığında, farklı psikolojik aşamalardan geçer ve bu aşamaları açıklayan en yaygın model Kübler Ross'un Yas'ın Beş Aşaması Modeli'dir (2009). Kübler Ross'a göre kişi öleceğini öğrendiğinde, ilk aşamada ölümü inkâr eder, çaresizlik içerisinde kendi ölümünün gerçek olamayacağına inanır (s. 31). Tahlillerin karışmış olabileceği, başka bir doktorun görüşünün farklı olacağı gibi düşüncelerle kendisine şok etkisi yaratan bu olayla inkâr savunma mekanizması ile baş etmeye çalışır. Ölüm haberinin inkâr edilemez olduğu kanıtlandığında, inkâr yerine öfke, hiddet ve kin gibi yıkıcı duygular hissedilir. Öfke, ölüm düşüncesinin inkâr edilmediğinin ancak kişinin "neden başkaları

yerine ben ölüyorum?” sorusunu kendisine sorduğu aşamadır (s. 40). İnkâr aşamasına göre öfke aşaması, kişinin yakınları tarafından da baş etmesi oldukça zor bir durumdur. Öfke aşamasında kişi çevresine olduğu kadar doktoruna ve hatta Allah'a da öfke duyabilir. Bir sonraki aşamada doktoruna ya da Allah'a öfke duyan kişi, bu duygu yerine ölümü geçiştirmek için pazarlık yapmak isteyebilir (s. 66). Eğer Allah benim ölümümü istediye, ben daha iyi bir insan olursam, ölümümü de erteleyebilir, gibi düşünceleri olabilir. Kişi pazarlık yapsa da, öfkelenirse de önüne geçemediği ölüm karşısında depresyon yaşayabilir (s. 69). Hastalığın semptomları ilerledikçe ve kişi güçsüzleştikçe, çaresizlik, karamsarlık, hüznün ve üzüntü deneyimleyebilir. Son aşamada ise ölümün diğer aşamalarından geçen kişi, reddedemediği kaderini kabullenmeye başlar (s. 91). Öfkelerini, üzüntüsünü ifade edebilir, kalan zamanında hayatına anlam katmaya çalışabilir ve yaklaşan sona kendisini hazırlayabilir (Kübler Ross, 2009).

İvan İlyiç, evi düzenlerken yüksekten düşer ve böğründe bir acı hisseder. Başkası olsa bu darbe ile ölebileceğini, kendisinin ise sporcu olduğu için oldukça kolay bir şekilde süreci atlattığını, hatta ağrıları olsa da kendisini on beş yaş genç hissettiğini söyler. İvan İlyiç'in bu aşamada rahatsızlığını ve ağrılarını dikkate almadığı, yaşayabileceği sağlık sorunlarını inkâr ettiği belirtilebilir. Kübler Ross'un modeline de uygun olarak İvan İlyiç'in inkâr sürecinde çürüten bölgeyi önemsemediği, dokunduğunda ağrı hissetse de doktora gitmediği, günlük rutinine devam ettiği görülür. Başlarda önemsemediği bu ağrı zamanla artar, tüm huzurunu kaçıır. Ağrıları yüzünden huzursuzlanan İvan İlyiç, çevresindekilerin sağlıklı, kendisinin ise hasta olmasına öfkelenir. Evde özellikle tüm ailesini sağlıklı bir şekilde yemek masasında gördüğü zamanlarda, hiddetli bir şekilde çevresindekilerle tartışır. Eşi Praskovya ilk zamanlarda onun öfkesine öfkelenerek karşılık verir ancak İvan İlyiç hastalığı sebebiyle bu kadar huysuz ve öfkeli olduğunu kabul ettiğinde, onu doktora gitmesi için yönlendirir. İvan İlyiç'in hastalığını fark ettiği, çevresindekilerin sağlıklı bir şekilde hayatlarına devam ederken kendi hayatının kısıtlandığını anladığı süreçte Kübler Ross'un modeline de uygun olarak öfke deneyimlediği görülür. Bu öfke kendisine üstten bakarak hastalığına tanı koyan doktorlara, mahkemede kendisine şakalar yapan iş arkadaşlarına da çıkmaya başlar. Öfkeli sürecin ardından İvan İlyiç, sağlık sorunlarına çözüm bulabilmek için farklı doktorlarla da görüşmeye başlar. Net bir tanı koyamayan ya da kendisi ile bu tanıyı paylaşmayan doktorlardan anladığı kadarıyla ciddi bir rahatsızlığı vardır. Bu süreçte hastalığı ile baş edebilmek için doktorların verdiği ilaçları harfiyen kullanır, ikonlardan şifa bulanları duyunca bu fikre bile inanır. Zihninde böbreğini ve kör bağırsağını düzelttiğini canlandırır. Böylece İvan İlyiç modelle de uyumlu olarak, öfkenin ardından bir uzlaşma ve pazarlık yoluna giderek, söylenenleri yaparsa iyileşeceğini ummuştur. Çabalarının fayda etmediğini gördükçe hüznelenir, çevresindekiler de onun ölümün yaklaştığının farkındadırlar. Bu süreçte uykuları düzensizleşir, ruhsal sıkıntılar yaşamaya başlar öyle ki bu sıkıntılar ağrılardan daha ağır gelmeye başlar. Bu belirtiler Kübler Ross'un modeline göre depresyon aşaması ile ilişkilendirilebilir. Aile üyeleri yerine evdeki hizmetli Gerasim ile vakit geçirmek daha iyi gelir. Ailesinin tedavi sonrasında iyileşeceğini söylemeleri yalanı onu üzdüğü için, Gerasim'in yalan söylemeyen, içten, şefkatli ve acıyan tavrı ona iyi gelir. Bir başka doktorun muayenesinden sonra artık iyileşemeyeceğinden ve hayatın o var olmasa da eskisi gibi devam edeceğinden emindir. Ölüme yaklaşırken geçmiş hayatını sorgulamaya başlar, tatlı anılarının, heveslerinin ve hırslarının anlamsız olduğunu, belki de gerektiği ve istediği gibi yaşamadığını fark eder. Artık bedeninin ölüme doğru gittiğini kabul eder, modele göre kabullenme aşaması diyebileceğimiz bu süreçte onu zorlayan, hayatına anlam bulabilme çabasıdır. Elinden bir şey gelmediğini, ne kadar çabalarsa çabalasın ölüme karşı koyamayacağını kabullenir. Bu aşamada kabul edemediği gerçeklik ise istediği ve gerektiği şekilde yaşayamamış olmasıdır.

Kübler Ross'un Modeli (2009) ölüm ve yas için kişinin geçtiği aşamaları sıralasa da, İvan İlyiç'in Ölümü adlı eseri okurken bu aşamaların birbiriyle iç içe oldukları da görülür. Bir başka deyişle, İvan İlyiç kabullenme aşamasında zaman zaman depresyon da deneyimler, pazarlık yapma arzusu da olur. Ancak genel olarak kabullenme aşamasında olduğu belirtilebileceği için karakterin yaşadıkları ile Kübler Ross'un modeli birbiriyle uyumlu görünmektedir. Bu modelin ölümle yüzleşen hastalar ve yakınlarına uygulanabileceği gibi, ayrılık acısı yaşayan kişilere,

ebeveyni boşanan çocuklara da uygulanabileceği söylenir (Bakermans-Kranenburg ve van Ijzendoorn, 1997; Kübler Ross, 2009, s. 3). Zira her kayıp olayı ardından gelmesi muhtemel bir yas sürecini içerir.

İvan İlyiç ve Hayatın Anlamı

İvan İlyiç ölümü beklerken, yaşama arzusunun ne kadar yoğun olduğunu ve her şeyin geçmişteki gibi güzel olmasını dilediğini fark eder. Geçmiş yaşantısını sorguladıkça arzularının ve hırslarının anlamı olmadığını, farklı bir hayat yaşayabileceğini düşünür. Varoluşçu bir psikoterapist olan Irvin Yalom'a göre, kişi kendini keşfedebilmek ve varoluşuna anlam bulabilmek için hayatının anlamını sorgular (2001, s. 660). Toplumsal gereklilikler doğrultusunda kariyerinde hep ilerlemeye çalışan, zorlu bir evlilik yapan ve para hırsı içerisinde günlerini tüketmiş olan İvan İlyiç, hayatını sorguladığında onu anlamsız, ıstırap ve facia dolu olarak algılar. Eğer böyle bir yaşam sürecekti ise, yaşamının ne anlamı olduğunu sorgular ve cevap bulamaz. Hayatın başında umut olsa da, ölüme yaklaştıkça karanlık günlerin ortaya çıktığını düşünür. Yalom'a göre (2001) ölüme yaklaşan insanlar, hayatlarına ilişkin bir anlam duygusuna sahiplerse son günleri bile olsa hayatı dolu dolu yaşayabilirler (s. 661). Kitapta ise ölüme yaklaşan ve geçmişini sorgulayan İvan'ın çektiği manevi acıların bedensel ağrılarından daha zorlayıcı olduğu ve hayatını gerektiği gibi yaşayıp yaşamadığı konusunda oldukça tedirgin olduğu görülür.

Yalom'a göre (2001, s. 663) hayatın anlamı ile ilgili iki temel kavram vardır. Birincisi kişinin kendi hayatının anlamını sorguladığı, hayatının ne gibi bir amacı ve işlevi olduğunu fark edip ona göre hedefler belirlediği dünyevi anlamdır. İkincisi ise, insanın kozmik düzendeki yerini keşfedebildiği, bu düzen ile uyumlu bir şekilde hedefler belirleyip, yaratılma sebebine anlam bulduğu kozmik anlamdır (s. 664). İvan İlyiç, her iki kavrama ilişkin bir iç görüye ve hedefe sahip değildir. Bu sebeple, ölüme yaklaşırken çok daha öfkeli olduğu, çevresindekilere uzaklaştığı, acı ve keder içinde olduğu söylenebilir. Hayatına ve kozmik düzendeki yerine ilişkin bir fikri olmayan kişinin, yaşarken de ölüme yaklaşırken de huzursuz olması ve başarısız hissetmesi muhtemeldir. Kübler Ross gibi Yalom da (1978), ölmek üzere olan kanser hastalarıyla çalışmalar yürütür ve hayatlarındaki anlamı keşfetmiş hastaların, ölüm yaklaşırsa bile daha dolu bir hayat yaşadıklarını ve ölümlerle yüzleşirken daha az zorlayıcı duygular yaşadıklarını belirtir.

Hayatın anlamını sorgularken Viktor Frankl'in görüşlerinden bahsetmek önem taşır. Bir psikiyatrist olan Frankl, İkinci Dünya Savaşı sırasında toplama kampında iki yıl kalır ve hayatının anlamını bulamamış olanların yaklaşan ölüm korkusu sebebiyle azap çektiklerini gözlemler. Kendisini toplama kampında hayatta tutan anlamın, başkalarının hayattaki anlamlarını bulmalarına yardım etmek olduğunu fark eder. Frankl, toplama kampından sonra anılarını yazar ve kendi psikoterapi ekolünü açıklar (2013, s. 111). Ekolü logoterapiye göre, insanın hayatındaki birinci motivasyonu mutluluğu aramak değil, hayatına anlam bulmaktır. Ona göre mutluluk, aradığınızda karşınıza çıkmaz, aradıkça ondan uzaklaşırsınız. Bu nedenle, hayatta mutluluk bir amaç değil, hayatın anlamını bulduktan sonra gelecek bir üründür. Frankl'e göre hayatın anlamını bulma üç yönden beslenebilir, (1) insanın başarıları sayesinde dünyaya kattıkları, (2) başkalarıyla, doğayla kısacası dünyayla etkileşimi sayesinde aldıkları, (3) insanın acı dolu dünya ve değiştiremeyeceği kaderine karşı tutumu (2013, s. 125). İvan İlyiç'in hayatındaki genel mutsuzluğuna, sorunlarından kaçınmasına, hayatına anlam katabilmek için sadece iş hayatına yoğunlaşmasına kitabı okurken tanık olunur. Bu sebeple ölüm ile yüzleşirken, iş hayatının, evi düzenlemeye olan hassasiyetinin ve ailesi ile olan iletişim sorunları hayatına anlam katmadığını fark eder. Viktor Frankl'in üç yönüyle açıkladığı hayatın anlamı kategorilerinden, İvan İlyiç'in dünyaya kattıklarını anlamlı bulmadığı, hatta ölümünden sonra kendi makamına gelebilecek çok arkadaşının olduğunu fark ettiği, başkalarıyla özellikle de en yakınındaki aile üyeleri ile duygusal olarak kendisini besleyebileceği bir düzeyde etkileşim kurmadığı ve ölüme yaklaşan kaderini kabullenmekte zorlandığı söylenebilir. Frankl'e göre insan, oldukça zorlayıcı acılar çekse de anlam bulursa hayatta kalabilir. Toplama kampında acılar çekerken hayatta kalabilirse, deneyimlerini ve baş etme yollarını başkalarına anlatabilirse, onların da hayatlarında anlam bulmalarına yardım edeceğini fark ederek kendi hayatının

anlamını keşfeder. Bu sebeple, ölüm döşeginde olduğu son günlerinde bile İvan İlyiç'in başkalarıyla etkileşim kurarak, pişmanlıklarını ve hoşnutluklarını anlatarak ailesi ve çevresi ile bir bağ kurabileceği ve hayatına anlam katabileceği belirtilebilir.

İvan İlyiç'in Ölümü Kitabının Eğitimde ve Psikoterapide Kullanımı

İvan İlyiç'in Ölümü, ruh sağlığı uzmanlarının eğitiminde ölüm ve ölüm kaygısı, ölümle yüzleşen kişilerin geçirdikleri süreçler ve hayatın anlamının sorgulanması gibi konularda yardımcı bir kaynak olarak kullanılabilir. Kitaplar psikoterapide danışanların kendilerine ilişkin farkındalık kazanmaları, hayatın anlamını sorgulamaları, zorluk yaşadıkları durumlarla ilgili iç görü kazanmaları açısından kullanılabilir, bu psikoterapi tekniği de bibliyoterapi olarak adlandırılır (Bekaroğlu, 2019; Öner, 2002; McCullins, 2012). İvan İlyiç'in Ölümü adlı eser de ölüm kaygısı yaşayan, kendisinin ya da sevdiği bir kişinin ölüme yaklaştığını öğrenen veya hayatın anlamını sorgulayan danışanlarla psikoterapi sürecinde ele alınabilir. Psikoterapi görüşmeleri dışındaki bir zamanda kitabı okuyan, inceleyen danışan görüşmeye geldiğinde kitapta kendi hayatından bulduğu benzerlikleri anlatabilir, İvan İlyiç karakteri ile benzeyen ve ayrışan yönlerini fark edebilir böylece kendi hayatını yeniden anlamlandırarak kazandığı iç görü ile kendi hayatında farklı bir yol izleyebilir. Uygulamada bulunan psikoloğun, danışanın kitap okuma uygulamasına hazır oluş durumunu belirlemesi, danışanın probleminin kitaptaki karakter uyumunu sorgulaması ve görüşmelerde danışanın kitaptaki karakter ile hayatındaki benzerliği fark etmekte zorlandığında destekleyici olması önemli hususlardır (Bekaroğlu, 2019).

Kaynaklar

- Bakermans-Kranenburg, Marian J. ve Van Ijzendoora, Marinus H. (1997). "Adult attachment and the break-up of romantic relationships", *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(3-4), ss. 121-139.
- Bekaroğlu, Ece (2019). "Kitapların psikoterapide bir aracı olarak kullanımı: Vaka örneği ile bibliyoterapi uygulaması" *ASOS Journal*, 94, ss. 250-258, doi: 10.16992/ASOS.15053
- Frankl, Viktor (2013). *İnsanın Anlam Arayışı*, (S. Budak, Çev.), Okuyan Us Yay., İstanbul.
- McCulliss, Debbie (2012). "Bibliotherapy: Historical and research perspectives", *Journal of Poetry Therapy*, 25(1), ss. 23-38.
- Öner, Uğur (2007). "Bibliyoterapi", *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Journal of Arts and Sciences*, 7, ss. 133-150.
- Spiegel, David ve Yalom, Irvin (1978). "A support group for dying patients", *International Journal of Group Psychotherapy*, 28(2), ss. 233-245.
- Yalom, Irvin (2001). *Varoluşçu Psikoterapi*, (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.), Kabalıcı Yay., İstanbul.
- Tolstoy, Lev (2012). *İvan İlyiç'in Ölümü*, (N. Yalaza Taluy, Çev.), Can Yay., İstanbul.

GELENEĞİN GELECEĞİ: SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURU OLARAK ÂŞIKLIK

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü
Evrin.ozunel@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8719-5274

Gönderim Tarihi: 28.11.2019 Kabul Tarihi: 18.12.2019

Alıntı: ÖLÇER ÖZÜNEL, Evrim (2019). "Geleneğin Geleceği: Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Âşıklık", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 39-45.

ÖZ: Âşık sanatı kökleri çok derinlerde olan ve günümüzde de devam eden bir gelenektir. Türk dünyasının da ortak mirası olarak çeşitlenen bu geleneğin UNESCO'nun 2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi açısından da değeri yadsınamaz. Yaşayan mirasları küreselleşme, aşırı ticarileşme, kentleşme gibi kültürü yıpratıcı etkilerden korumayı hedefleyen bu sözleşme hâlihazırda 178 ülke tarafından onaylanmıştır. Sözleşme çeşitli organ ve yapılarıyla İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'nde yer alan unsurların korunmasını teşvik etmektedir. Sözleşmede koruma kavramı yerel, ulusal ve uluslararası boyutlarıyla birlikte düşünülmesi gereken çok katmanlı, çok paydaşlı ve çok boyutlu, uzun soluklu bir süreç olarak ele alınmaktadır. Âşıklık geleneği ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, yerel yönetimlerce düzenlenen şenlikler, devletin mirasın taşıyıcılarına yönelik kültür politikaları korumanın önemli boyutlarına işaret etmektedir. Ancak âşıklık geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılması, gelecek kuşaklara bir vizyon oluşturacak biçimlerde korunması ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda yaşatılması için kültür politikalarının telif hakları, geleneksel bilginin korunması, somut olmayan kültürel mirasın korunması, yaşayan insan hazineleri gibi uluslararası toplumun da benimsediği bazı yaklaşımların göz önünde bulundurulması önemlidir. Burada âşıklık geleneğinin dününden çok geleceği hakkındaki düşünceler ve sorunlar Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (UNESCO 2003) bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık geleneği, UNESCO, somut olmayan kültürel miras, koruma yaklaşımları.

The Future of Tradition: Minstrelsy as an Element of Intangible Cultural Heritage

ABSTRACT: The art of minstrelsy is a deep-rooted tradition surviving into the present. Undeniable is the value of this tradition, accepted as the common heritage of the Turkish world, in terms of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage adopted by UNESCO in 2003. This Convention, designed to safeguard the living heritages from the damaging effects on culture such as globalization, over-commercialization, urbanization, and so on, has been undersigned by 178 countries so far. The Convention is in favour of the safeguarding of the items in the Inventory List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity with their various organs and structures. The concept 'safeguarding' in the Convention is treated as a multi-layered, multi-partnered, multidimensional and long-running one that should be considered along with its local, national and international dimensions. The academic studies conducted on the tradition of minstrelsy, the festivals organized by the local administrations, the state's cultural policies toward the carriers of the heritage all point to the significant dimensions of the safeguarding. For the tradition of minstrelsy to be handed down from one generation to another, safeguarded in such a way as to set a vision for the posterity and continued in accordance with the sustainable development principles, however, it is of importance that the cultural policies should be developed with consideration paid to some approaches also adopted by the international circles such as copyright, safeguarding of the traditional information, safeguarding of the intangible cultural heritage, living human treasures, etc. In this study, the problems and considerations more about the future of the tradition of minstrelsy than its past are revealed and discussed within the context of Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (UNESCO 2003).

Key Words: Tradition of minstrelsy, UNESCO, intangible cultural heritage, safeguard approaches.

Kökleri kültürümüzün uzak geçmişine dayanan âşıklık geleneği, geçirdiği dönüşümlerle birlikte kültürel mirasa çeşitlilik katan varlığını sürdürmektedir. Âşıklık geleneği, hızlı yaşam tarzları, tüketime dayalı popülerleşme ve hep aynı kalacakmış gibi gelen gelenek, görenek ve âdetlerin ansızın dönüştüğü yirmi birinci yüzyılda varlığını sürdürmesine karşın giderek cılızlaşmakta, gelenekle bağları zayıflamakta, bağlamından uzaklaşmakta ve özellikle genç kuşaklar arasındaki albenisini kaybetmektedir. Bu nedenle de korunması ve gelecek kuşaklara

aktarılması gereken bir geleneksel unsur olarak karşımıza çıkar. Nebi Özdemir “Âşıklık Geleneği ve Medya” başlıklı makalesinde âşıklık geleneğinin, Türk kültürünü ve edebiyatını oluşturan temel geleneklerden biri olduğunu söyler. Özdemir’e göre sözlü kültür bağlamında Türk kültürünün gen haritası, Türk kimliğinin sağlıklı şifreleri, şamanın, ozan-baksının Anadolu’daki ardılı olan âşıklar tarafından taşınmış ve taşınmaya devam etmektedir. Özdemir, tam da bu nedenle kültürün yaşatılmasında âşıkların, önemli işlevler üstlendiğini belirtir (Özdemir, 2011, s. 33). Bu nedenle kültürün kuşaktan kuşağa aktarımında önemli yeri olan âşıkların günümüzde kent ortamında ve medyadaki konumlarını, modern mekânlardaki konumlarını incelemek, UNESCO’nun somut olmayan kültürel mirasın korunması stratejisi bakımından da önem taşımaktadır.

Somut olmayan kültürel mirasın önemli öğelerinden biri olan âşıklık geleneğinin nasıl korunması gerektiği konusu önemlidir. Geleneğin yaşatılarak mı yoksa dondurularak mı korunacağı meselesi akademik tartışmalara da konu olmuştur. Nebi Özdemir, geleneğin, geçmişten hareketle geleceğin yaratılması olduğunu, statik değil dinamik bir süreç olduğunu ifade eder ve bu dinamik sürecin geleneğin temeli olduğunu vurgular (Özdemir, 2012, s. 18). Bu nedenle kaygan bir zeminde sürekli değişen bir geleneği koruma, yaşatma ve gelecek kuşaklara aktarma meselesine bütünsel bir yaklaşım gerekmektedir. Koruma kavramı yerel, ulusal ve uluslararası boyutlarıyla birlikte düşünülmesi gereken çok katmanlı, çok paydaşlı ve çok boyutlu, uzun soluklu bir süreç olarak ele alınmalıdır. Âşıklık geleneği ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, yerel yönetimlerce düzenlenen şenlikler, devletin mirasın taşıyıcılarına yönelik kültür politikaları korumanın önemli boyutlarına işaret etmektedir. Ancak âşıklık geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılması, gelecek kuşaklara bir vizyon oluşturacak biçimlerde korunması ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda yaşatılması için kültür politikalarının telif hakları, geleneksel bilginin korunması, somut olmayan kültürel mirasın korunması, yaşayan insan hazineleri gibi uluslararası toplumun da benimsediği bazı yaklaşımların göz önünde bulundurulması önemlidir. Bu bağlamda âşıklık geleneği ve somut olmayan kültürel miras ilişkisine daha yakından bakmak gerekir. Burada âşıklık geleneğinin dününden çok geleceği hakkındaki düşünceler ve sorunlar Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (UNESCO 2003) bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca söz konusu Sözleşme etrafında geliştirilen temel tartışmalar âşıklık geleneği merkeze alınarak özetlenecektir. Bu nedenle öncelikle Sözleşme’den ana hatlarıyla söz edilecek ve önerdiği koruma yaklaşımları âşıklık geleneği bağlamında ele alınacaktır. Türkiye’de hem akademik hem de popüler bağlamda Sözleşme’nin önerdiği İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’nin özünde bir unsurun listeye girmesinin yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde ne anlama geldiği âşıklık geleneği özelinde tartışılacaktır. Sonuçta ise unsurun listeye alınmasıyla birlikte önerilen, uygulanan, hedeflenen koruma perspektifleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilecek, âşıklık geleneğinin bugün yüzleşmek zorunda olduğu sorunlar ve dikkat edilmezse unsurun dejenerasyonuna zemin hazırlayabilecek turistifikasyon, yeniden canlandırma (revitalizasyon) ve aşırı ticarileşme gibi hususlar çözüm önerileriyle birlikte tartışılacaktır.

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi 2003 yılında yürürlüğe girmiş ve Türkiye bu Sözleşmeye 2006 yılında taraf olmuştur. Türkiye Sözleşme’nin uygulanma aşamasından bugüne değin karar verme ve politika üretme mekanizmaları içinde aktif rol almıştır. Uluslararası alanda Sözleşme’nin uygulama yönergesine uzman desteği vermiş ve koruma planlarına ortak olmuştur. Sözleşmeye taraf olunan süre içinde yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel mirasın yaşatılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, özel sektör, gençler ve geleneğin taşıyıcıları ile birlikte hareket edilerek politikalar üretilmiş ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ocal Oğuz, “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliği” başlıklı makalesinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın (SOKÜM) Korunması Sözleşmesi’nin, bir toplumun kendi kültürel kimliğinin bir parçası olarak gördüğü ve kuşaktan kuşağa aktarmak suretiyle günümüze kadar getirdiği somut olmayan kültürel miraslarını korumasına ve gelecek kuşaklara aktarmasına katkı sağlayacak yol, yöntem ve imkânları tanımladığını belirtir. Oğuz’a göre bu Sözleşme ile oluşacak ulusal envanterler, somut olmayan

kültürel miras unsurlarının ulusal, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi ve Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Miras Listesi ise hem ulusal hem de uluslararası süreçlerde Sözleşme’de tanımlanan mirasların nasıl korunması gerektiğini biçimlendirmekle, öteden beri hemen her toplumda dile getirilen kültürümüz ölüyor şeklindeki yakınmalara da bir anlamda cevap vermektedir (Oğuz, 2009, s. 8). Oğuz’un belirttiği üzere söz konusu koruma yaklaşımları “kültürümüz ölüyor” diye hayıflanmak yerine kültürü gelecek kuşaklara yaşatarak aktarmayı hedefler. Bu hedef doğrultusunda âşıklık geleneği 2009 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi doğrultusunda oluşturulan Hükümetlerarası Komite’nin 4. toplantısında “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesine” kabul edilmiştir. Bu noktada sorulması gereken sorulardan biri de koruma planının bir parçası olan liste meselesinin unsurun temsilini mi yoksa tescilini mi sağladığıdır. İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi, Sözleşmeye taraf olan 165 ülke tarafından onaylanmış ve belirli kriterlere bağlanmış unsurların yerel, ulusal ve uluslararası alanlarda korunması ve korunmasıyla ilgili farkındalık geliştirilmesini teşvik etmek için oluşturulan bir listedir. Listedeki unsurlar herhangi bir ülkenin tekelinde değildir. Bu bağlamda liste bir tescil işlevi görmez. Listeye bir unsurun kaydedilmesi ile ilgili belirlenmiş kriterler bulunmaktadır. Sözleşmenin uygulama yönergesinin 1.2 bölümünde bu kriterlere yer verilir. Bu kriterlerden biri unsurun Sözleşme’de belirtilen SOKÜM alanlarından birine dâhil olması gerekliliğidir. İkincisi unsurun listeye kaydedilmesi mirasın yaşamasına ve miras hakkında duyarlılığa katkıda bulunmalı ve diyalogu teşvik etmelidir; böylece dünya çapında diyalogu geliştirmeli ve kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına saygı göstermelidir. Üçüncü önemli nokta unsuru korumak için planlanan koruma yaklaşımlarının gerçekçi ve geçerli olmasıdır. Dördüncü kriter, listeye sunulan unsurun topluluğun mümkün olan en çok katılımını sağlaması ve mümkün olduğu kadar listeye unsurun taşıyıcılarının rızalarıyla sunulmasıdır. Beşinci kriter ise unsurun temsil ettiği ülkenin ulusal envanterine kayıtlı olması hâlidir (http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ICH-Operational_Directives-6.GA-PDF-EN.pdf). Âşıklık geleneği bu kriterlerin tamamını sağlamaktadır. Özetle Temsili Liste somut olmayan kültürel mirası daha gözle görülür kılmak, önemi konusunda bilinçlenmeyi sağlamak ve kültürel çeşitliliğe saygı içinde diyalogu desteklemek için, taraf devletlerin teklifi üzerine, insanlığın somut olmayan kültürel mirasının temsili bir listesi olarak hazırlanır, güncellenir ve yayımlanır. Listede yer alan hiçbir unsur belirli bir ülkenin adına tescil edilmez. Unsurun temsili listeye kaydedilmiş olması yalnızca unsuru sunan ülkenin bu mirası korumaya yönelik daha duyarlı olduğunu, farkındalık yaratıcı ve topluluğun katılımını sağlayıcı eylem planları olduğunu gösterir.

Âşıklık geleneği Türkiye’de kökleri sosyal hayata çok derinden bağlı bir gelenektir ve topluluk için önemli bir kimliktir; bu gelenek usta çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve sürdürülmektedir. Bu unsurun temsili listeye kaydedilmesi yalnızca SOKÜM’ün görünürlüğüne katkıda bulunmaz aynı zamanda özellikle gençlerin bu mirasa sahip çıkmasına ve topluluğun yakınlaşmasına vesile olabilir. Böylece ulusal ve uluslararası alanda güçlü bir etki bırakır. Listeye sunulan ve kabul edilen unsur, âşık kahvelerinin yeniden canlandırılması, eğitim faaliyetleri ile desteklenmesi gibi kapsamlı bir koruma yaklaşımıyla desteklenmektedir. Ayrıca âşıklık geleneği Temsili Liste’ye sunulurken hükümet, sivil toplum ve icra edenlerin ortak rızası alınmıştır ve unsur Türkiye’nin ulusal envanterine kayıtlıdır.

Âşıklık geleneğinin İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine alınması geleneğin yüz yüze olduğu sorunların sistematik bir koruma planıyla gündemde kalmasına yardım etmiştir. Nitekim Metin Ekici “Âşıklık Geleneğinin Güncel Sorunları” başlıklı makalesinde geleneğin güncel sorunlarını “Âşık Geleneğinde Usta-Çırak Sorunları, Âşıkların Eğitim Sorunları, Âşıkların İcra Yerleri ve Zamanı ile İlgili Sorunlar, Âşıkların Oluşturduğu Dernekler Sorunu, Âşıkların İş, Gelir ve Sosyal Güvence Sorunları, Âşıkların İletişim Araçları, Toplum İlgisi ve Dinleyici Sorunları” olmak üzere altı başlık altında toplamıştır (Ekici, 2011, s.18). Ekici, usta-çırak sorunlarının çözümü için usta âşıkların üniversiteler ve bakanlık iş birliğiyle belirlemek bir sertifika verilmesini ve yeni çıraklar yetiştirmelerinin teşvik edilmesini önerirken, âşıkların eğitim sorunu başlığı altında âşıkların büyük bir çoğunluğunun ilkökul mezunu olduğunu ve âşık şiirindeki tür, şekil ve diğer meselelere dair bilgilerinin olmadığını ifade eder. Ekici, bu

eksikliğin yine üniversite ve bakanlık ortaklığıyla verilecek eğitim seminerleri sayesinde giderilebileceğine dikkat çeker ve geleneğin icra yeri ve zamanına dair sorunların genellikle âşıkların düzensiz bir biçimde ve zamanda sanatlarını icra ettiklerinden kaynaklandığını belirtir. Bir düğünde, festivalde, kahvehanede veya konserde belirli bir zaman takvimine bağlı olmayan icraların geleneğin yaşatılması konusunda eksik kaldığının bunun yerine Erzurum, Kars, Sivas, Konya, İstanbul, Ankara, İzmir gibi merkezî yerlerde bakanlık ve yerel yönetim iş birliği ile bir takvime bağlı, mekânı belli düzenli bir icranın sürdürülmesinin önemli olduğunu söyler (Ekici, 2011, s.19-21). Ekici'nin âşıklık geleneğinin ve âşıkların sorunlarına yönelttiği dikkatler UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde önerilen koruma yaklaşımlarıyla çözümlenebilecek türdendir. Dolayısıyla âşıklık geleneğinin gelecek kuşaklara sağlıklı bir biçimde aktarılabilmesi için Sözleşme yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde bir anahar olarak kullanılabilir. Bütün bunların yanında Sözleşme'nin gözden kaçırdığı pek çok noktanın milli politikalarla da desteklenmesi ve yürürlüğe sokulması da önem taşımaktadır.

Bu noktada âşıklık geleneğinin neden UNESCO koruma yaklaşımlarıyla desteklendiği üzerinde daha ayrıntılı düşünmek gerekecektir. Âşıklık geleneği insanlığın zihninde barışı tesis etmek, kültürlerin yakınlaşmasını sağlamak gibi UNESCO idealleriyle uyumludur. Âşıklık geleneği Sözleşmenin beş temel alanından en az 3'ü ile ilişkilidir. Bu geleneğin kökleri çok eskidir, dolayısıyla geleceğe aktarılması yaşamsaldır. Bunun yanı sıra âşıklık geleneği uluslararası iş birliğine uygun ve özellikle Türk dünyasını bir araya getirebilecek ortak bir değerdir. Âşıklık geleneği bu bağlamda kültürlerarası yakınlaşma için de önemli bir enstrümandır. Ayrıca âşıklık geleneğinin ekonomik ve sosyal bir değeri vardır; dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik yönünü desteklemektedir. Önemli bir başka nokta da âşıklık geleneğinin modernleşme ve küreselleşmenin baskın etkisine karşın kent ortamında hâlihazırda yaşıyor olmasıdır.

Âşıklık geleneği kent ortamında yaşamaya devam etmesine karşın daha önce de belirtildiği gibi kimi zorluklarla karşı karşıyadır ve albenisini yitirmek üzeredir. Pınar Dönmez Fedakâr ve Mustafa Gültekin "Kente Göç Eden Âşıklar ve Kent ortamında Âşık Olmak" başlıklı makalede İzmir kent merkezinde yürütülen bir projenin sonuçlarını değerlendirmiş ve kent kültürü içinde var olmaya çalışan âşıkların durumunu incelemiştir. Onlara göre kentin sosyal yapısı ve dinleyici kitlesinin sadece Doğu Anadolu bölgesinden göç eden bireylerden oluşması âşığın etkinlik alanının daralmasına neden olmuş, dinleyici kitlesinin genişlemesi veya göçle gelen ailelerin ikinci, hatta üçüncü kuşaklarının ve âşıkların kısmen de olsa kentleşmesi gelenekte bazı değişimleri de beraberinde getirmiştir. Makalede bu değişimlerin genel olarak şiirde kullanılan dil ve âşık havalarında, geleneğin icra yeri ve zamanında ve usta-çırak ilişkisinde açıkça görüldüğü belirtilir (Fedakâr ve Gültekin, 2011, s.63). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi tam da bu noktada işlevseldir ve cazibesini yitirmeye başlayan geleneğin yeniden canlandırılmasını teşvik eder.

Yukarıda belirtildiği üzere âşıklık geleneği uluslararası iş birliğine uygun ve özellikle Türk dünyasını bir araya getirebilecek ortak bir değere dönüştürülebilir ve kültürlerarası yakınlaşma için de önemlidir. Bu bağlamda âşıklık geleneğinin Türk dünyası ve bölge ülkeleriyle ilişki kurmak ve ortak değerleri tespit etmek bakımından da işlevi bulunmaktadır. Âşıklık geleneği Sözleşmeye taraf ülkelerin bazıları tarafından da İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Temsili Listesine kaydedilmiştir. Bu ülkeler Azerbaycan (Azerbaycan Âşık Sanatı, 2009), Kırgızistan (Kırgız Destan Anlatıcıları Akın Sanatı, 2008), Kazakistan (Geleneysel Kazak Dombra Küy Sanatı, 2014), İran (Horasan Baksılarının Müziği, 2010) Özbekistan-Tacikistan (Şeş Makam Müzik, 2008). Türkmənistan, (Koroğlu Destan Sanatı, 2015), Kırgızistan (Aytıs-Aytış, Doğaçlama Sanatı, 2015). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan (Dede Korkut Mirası: Destan Kültürü, Halk Masalları ve Müzik 2018). Listeye kaydedilen diğer ülkelere ait unsurların pek çoğu Anadolu sahasında da varlığını sürdüren âşıklık geleneğiyle ilişkili unsurlardır. Bu nedenle ilerleyen yıllarda bu unsurların çok uluslu dosyalara dönüştürülerek ortak kültürel miras alanları olarak koruma altına alınması da mümkün görünmektedir. Türk dünyası ve bölge ülkelerini de bir araya getirebilecek bir potansiyele sahip Sözleşme UNESCO'nun 2013-2023 yılları arasındaki kültürlerarası yakınlaşma ve on yılı programı bağlamında da dikkate değerdir.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde belirtildiği üzere kültürel mirasın korunması, mirasa saygı gösterilmesi, uluslararası işbirliği ve yardımlaşmanın teşvik edilmesi, unsurla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığın artırılması ve karşılıklı değerliliğinin sağlanması sözleşmenin amaçlarının başında yer almaktadır. Sözleşmenin koruma stratejisi statik ve durağan bir yol önermez. Sözleşme, 2030 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle uyum içerisinde sürdürülebilirliğe, aşırı ticarileşme ve aşırı turistikleşmeye neden olmayacak biçimde unsurun yeniden canlandırılmasının teşvik edilmesine önem vermektedir. Bu nedenle de sözleşme çerçevesinde temsili listeye kaydedilen bir unsurun öncelikle ayrıntılı bir envanter bilgisinin oluşturulmasına ve ardından yaşatılarak korunması için gereken tedbirlerin alınarak gelecek kuşaklara aktarılması gerekliliğine vurgu yapar. Âşıklık geleneği sözü edilen sürdürülebilir kalkınma pratikleri açısından da önemlidir. Ekonomik ve sosyal yönü güçlü olan âşıklık geleneği işlevsel koruma eylem planlarıyla desteklendiğinde genç kuşaklar için önemli bir istihdam alanı yaratabilecek potansiyele sahiptir. Topluluğun bir araya gelerek eğlenebilmesini, genç ve yaşlı kuşakların bir araya gelerek sosyalleşmesine olanak sağlayan performansa dayalı âşıklık geleneği sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin sosyal yönüyle de uyum içerisindedir.

Bunun yanı sıra Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi bütünsel ve insan odaklı bir koruma strateji önermektedir. Sözleşmenin önerdiği koruma stratejileri âşıklık geleneği bağlamında da anlamlıdır. Sözleşme açısından mirasın taşıyıcıları ve topluluğun katılımı, topluluğun farkındalığı önemlidir. Âşıklık geleneği söz konusu olduğunda mirasın taşıyıcıları olan âşıkların mirasa katılan ve mirası sürdüren bireylere dönüşmesi önemlidir. Sözleşme sürekli bir biçimde bu hususta kapasitenin artırılması, formel, informal ve non-formel eğitim, kültür politikaları (devlet, bakanlıklar), yerel yönetimler, gençlik, üniversiteler, sivil toplum örgütlerinin de desteğiyle mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasını ve mirasın özellikle gençlerin gündelik yaşamına sokulması ve sürdürülebilirliğini garanti altına alınmasını önermektedir. Bunun içinse yaygın ve örgün eğitim aracılığıyla, somut olmayan kültürel miras müzeleriyle, araştırma ve uygulama projeleri ile gerçekleştirilecektir.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, miras alanları olarak temel alanlar belirlemiştir. Bu alanlar içinde somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler; doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar ve el sanatları geleneği olarak belirlemiştir (<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>). Öcal Oğuz "Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildirileri kitabının "Önsöz"ünde âşıklık geleneğinin sözü edilen bu beş alandan en az üç tanesiyle yakından ilişkili olduğunu belirtir. Oğuz, bu geleneğe halk edebiyatının önemli bir alanını oluşturan halk şiirine kaynaklık ederek Sözleşme'nin "somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar" alanında kendine yer bulduğunu belirtir. Ayrıca Âşıklık geleneği bir performans olduğu için Sözleşme'nin "gösteri sanatları" alanıyla da ilişkilidir. Yanı sıra âşıklık geleneği toplumun genç ve yaşlı kuşaklarını bir araya getirmesiyle, eğlence ve birleştirme işleviyle de "toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler" başlığıyla Sözleşme'nin vurgu yaptığı koruma alanları içine girmektedir (Oğuz, 2011, s. VII). Tüm bu yönleriyle âşıklık geleneği Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin üzerinde durduğu miras ve koruma kavramlarına uygun bir geleneksel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da dile getirildiği üzere UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kültürel unsurların korunması yoluyla insanlığın zihninde barışın tesis edilmesini hedefleyen bir sözleşmedir. Sözleşmenin bu bağlamda İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi, Yaşayan İnsan Hazineği gibi koruma planları Âşıklık geleneğinin yaşatılarak korunması hususunda işlevlidir. Âşıklık geleneği, kökleri binyıllar öncesine uzanan gövdesi bugünü anlamlandıran dalları ise geleceğe aktarımı simgeleyen bir ağaca benzetilebilir. Farklı icra biçimleriyle pek çok farklı bağlamda icra edilen bu gelenek pek çok açıdan dikkate değerdir. Âşıklık geleneğinde saz, söz ve insan iç içedir. Geleneğin temsilcisi olan âşık UNESCO'nun 1994 yılından beri sürdürdüğü Yaşayan İnsan Hazineği Programı açısından önemlidir. Aynı zamanda aşığı dinlemeye gelenler de yine toplumsal katılıma işaret etmeleri

bakımından UNESCO idealleri içinde kendine yer bulur. Bu nedenle Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama merkezinde bu alandaki akademik çalışmalarını güçlendirmek amacıyla bir sempozyum düzenlenmiş ve âşık sanatının ustalarıyla bilim insanları buluşturulmuştur. Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi; UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü'nün katkılarıyla 29–30 Kasım 2007 tarihlerinde “Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Âşık Sanatı” adıyla Ankara’da bir araya gelmişlerdir. Gelenek içinde insan ve insanın önemine yapılan bu vurgu Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır tarafından da ifade edilmiştir. Oğuz ve Gürçayır yukarıda zikredilen sempozyumda sunulan bildirimlerin yer aldığı kitaptaki makalelerinde Yaşayan İnsan Hazinesi programının âşıklık geleneği için öneminden söz ederler. Oğuz ve Gürçayır “Yaşayan İnsan Hazinesi Programı ve Âşıklar” adlı makalede bu programın önemini şu biçimde aktarır.

Yaşayan İnsan Hazinesi Programı'nın kurulmasının teklif edilmesinin en öne çıkan nedenlerinden biri somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğine ve sürdürülebilirliğine en büyük tehditlerden birinin geleneksel zanaatkarlar, geleneksel müzik, dans ve tiyatro icracıları gibi somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının ve uygulayıcılarının sayısının gittikçe azalmasıdır. UNESCO Ulusal Yaşayan İnsan Hazinesi Programlarının kurulmasının amaçlarını sıralar. Bu amaçlardan biri yüksek tarihi, sanatsal veya kültürel değere sahip olan bir somut olmayan kültürel miras ürününün icra edilmesi, canlandırılması ya da yeniden üretilmesi için gereken bilgi ve becerileri korumaktır. Bir başkası yaşayan insan hazinelerinin bilgilerinin ve yeteneklerinin geliştirilmesini ve sürdürülmesini sağlamaktır. Ayrıca bu program yaşayan insan hazinelerinin yeteneklerinin ve bilgilerinin daha sonraki nesillere resmi ve resmi olmayan eğitim programlarıyla aktarılmasını kolaylaştırmayı da hedeflemektedir. Tüm bunların yanı sıra somut olmayan kültürel mirasla ilgili (video, ses kayıtları, yayınlar vb.) belgelemeye ve kaydetmeye katkı vermek ve yaşayan insan hazinelerinin becerilerinin ve yeteneklerinin yayılmasını sağlamak da programın hedefleri arasında yer almaktadır. Onlara göre bu program aynı zamanda somut olmayan kültürel miras aktarıcılarında farkındalık yaratmayı ve toplumda ulusal ya da uluslararası düzeyde destek sağlayarak gençleri somut olmayan kültürel miras ürünlerinin canlandırılması ve yeniden yaratılması için gereken becerileri ve bilgiyi edinme ve öğrenme konusunda desteklemeyi de amaçlamaktadır. (Oğuz ve Gürçayır, 2001, s.17).

Türkiye’de bu programda yirmiyi aşkın miras taşıyıcısı bulunmaktadır. Ancak âşıklık sanatını temsilen 2014 yılında vefat eden Âşık Şeref Taşlıova ve 2012 yılında vefat eden Neşet Ertaş, 2010 yılında Yaşayan İnsan Hazinesi olarak ilan edilmişlerdir. Âşık Şeref Taşlıova ve Neşet Ertaş bu onursal unvanı ülke içinde ve dışında temsillerinde kullanmışlardır.

Bu noktada âşıklık geleneği UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine kaydedildiği 2009 tarihinden itibaren koruma faaliyetleri bağlamında neler yapıldığına dikkat çekmek gerekir. Bu konuda 2009 yılından bu yana UNESCO koruma yaklaşımları doğrultusunda faaliyetler yürütülmektedir. Bunlardan ne önemlilerinden biri yukarıda da zikredildiği gibi 2010 yılında geleneğin önemli temsilcilerinden Âşık Şeref Taşlıova'nın ve Neşet Ertaş'ın Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “Yaşayan İnsan Hazinesi” olarak ilan edilmesidir. Bunun yanı sıra Kars'ta, Doğu Anadolu'da Kültür Turizmi İçin İttifaklar Birleşmiş Milletler Ortak Programı kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Kars Belediyesi'nin iş birliği ile Âşık Kültür Evi 2011 yılında kurulmuş, *Âşıklardan Halk Hikâyeleri* adlı bir kitap ve CD yayımlanmıştır. Daha önce yapılan âşıklar bayramı, âşıklar şöleni gibi faaliyetlerin çoğu UNESCO anılarak devam ettirilmiştir. Üniversitelerde bu hususta UNESCO yaklaşımları dikkate alınarak sempozyumlar düzenlenmiştir. UNESCO-Yaşayan İnsan Hazinesi tespit edilmesi ve “Anadolu’da İcra Edilen Uzun Havalır” projesi doğrultusunda Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğünden Folklor Uzmanları tarafından video kayıtları yapılmıştır. Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi’nde periyodik olarak âşık atışmaları, hikâye anlatma günleri ve âşık şölenleri gerçekleştirilmiştir. Tüm bunların dışında âşıklar, medyada daha sık yer almış ve geleneğin devamını sağlayacak çıraklar yetiştirmeye başlamışlardır.

Şüphesiz tüm bu iyi niyetli çabalar pek çok açıdan yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle âşıklık geleneği ile ilgili yapılacak bundan sonraki proje, araştırma ve performansla yönelik çalışmaların daha bütünsel yaklaşımlarla desteklenmesi önemlidir. Bunun için koruma yaklaşımlarının merkezinde insanın/âşığın bulunması gerekliliğinin altı çizilmelidir. Bunun yanı sıra bu alanda faaliyet gösterecek güçlü bir sivil toplum kuruluşunun oluşturulması ivedilikle gerekmektedir. Elbette mirasın taşıyıcıları için kültürel mekânların titizlikle yeniden canlandırılması âşıklık geleneğinin kent ortamında da sürdürülebilmesini kolaylaştıracaktır. Kuşaktan kuşağa aktarımı sağlayacak projeler geliştirilmeli, mirasın taşıyıcılarının sorunları yapılacak bilimsel araştırmalarla tespit edilmeli ve buna bağlı eylem adımları oluşturulmalıdır. Ayrıca telif sorunları da geleneksel bilginin korunması ve markalaşma gibi unsurlar dikkate alınarak çözümlenmeli ve bütünsel koruma yaklaşımlarının gençlik, üniversiteler, STK'lar, yerel yönetimler, ilgili bakanlıklar uyumlu hareket etmelidir. Ancak elbette tüm bu iyi niyetli çabaların aşırı ticarileştirme, aşırı turistikleştirme, fanatikleşme, değer ve bağlamından uzaklaşma gibi tehlikeler göz önüne alınarak devam ettirilmesi de önemlidir.

Sonuç olarak kökleri çok derinlerde olan, dalları ve meyveleriyle ulu bir ağaca benzetebileceğimiz âşıklık geleneği tutarlı ve değer odaklı koruma yöntemleriyle yerel, ulusal ve uluslararası alanda korunmaya ve temsil edilmeye devam edilmelidir. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi ve de Yaşayan İnsan Hazine Programı da bu konuda birer işlevsel araç olarak kullanılmalı ve bu kadim geleneğin geleceğe vizyon oluşturabilmesi için yaşatarak korunması ve aktarılması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Ekici, Metin (2011). "Âşıklık Geleneğinin Güncel Sorunları" Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır (ed.) *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, ss. 7-15, Ankara.
- Fedakâr Dönmez, Pınar, Gültekin Mustafa (2011). "Kente Göç Eden Âşıklar ve Kent Ortamında Âşık Olmak". Sorunları" Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır (ed.) *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, ss. 59-71, Ankara.
- Oğuz, Öcal (2009). "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği" *Milli Folklor*, Yıl 21 S. 82, ss. 6-12.
- Oğuz, Öcal ve Gürçayır, Selcan (2011). "Yaşayan İnsan Hazine Programı ve Âşıklar". Öcal Oğuz, Öcal-Selcan Gürçayır (ed.) *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, ss. 15-22, Ankara.
- Özdemir, Nebi (2012). "Âşıklık Geleneği ve Seyahat/Göç Âşık Şenlik Örnekleme". *Kafkas Üniversitesi-Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Âşık Şenlik Sempozyumu 25-27 Mart 2012*. e.kitap <http://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/tham/file/asiksenlik.pdf>
- Özdemir, Nebi (2011). "Âşıklık Geleneği ve Medya" Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır (ed.) *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*. Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları, ss. 23-42, Ankara.
- UNESCO, "Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage" <https://ich.unesco.org/en/convention> (Erişim Tarihi: 20.11.2019).

TÜRKİYE'DE AZERBAJCAN DİLİ ÇALIŞMALARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
fatih.kiriscioglu@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0241-6969

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Merhum)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
mehmanmusayev.com

Gönderim Tarihi: 06.11.2019 Kabul Tarihi: 10.12.2019

Alıntı: KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih, MUSAOĞLU, Mehman, (2019). "Türkiye'de Azerbaycan Dili Çalışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 47-61.

ÖZ: "Bu tebliğde geçmişte tarihî birliğimiz ve akrabalığımız olan ve 15.yy. kadar "Eski Oğuz Türkçesi" diye adlandırdığımız dönemde de aynı dil ve gramer özelliklerini kullanan ancak tarihî hadiseler sonucu bugün farklı sınırlar içinde kullanılan Azerbaycan Türkçesi üzerine Türkiye'de yapılan dil alanındaki çalışmalar ele alınmıştır. Çalışma kapsamında üniversitelerde yaptırılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile müstakil ilmi araştırmalar ele alınmıştır. Bunlar sözlük, gramer ve diğer lengüistik çalışmaları, vb. şekilde sınıflandırılmıştır. Söz konusu çalışmaların muhtevası, ilim âlemine katkısı üzerinde durulmuştur. Tebliğde, tarihî karşılaştırmalı ve çağdaş lengüistik çalışmaların muhtevası ve bazı sonuçları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Buna bağlı olarak gelecek yıllarda Türkiye'de Azerbaycan Türkçesi üzerine yapılacak çalışmalarda nasıl bir yol haritası izlememiz gerektiği noktasında şahsî tespitlerimiz belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Oğuz Türkçesi, Dil, Dilbilim, Azerbaycan Türkçesi çalışmaları.

A Critical Approach to Azerbaijani Language Studies in Turkey

ABSTRACT: This presentation is concerned with the studies conducted in field of language in Turkey on Azerbaijani Turkish, with which we have a historical kinship and unity and which, though used today within the different frontiers as a result of historical events, used the same language and grammar rules in the period until the 15th century when we call it "Old Oghuz Turkish". The study covers the master's theses and PhD dissertations prepared at universities as well as individual scientific studies. These are classified as dictionaries, grammar and linguistic studies, etc. The emphasis is laid upon the content of the studies in question and their contribution to the academic circles in the field. The presentation is designed to evaluate the content and results of the historical, comparative and contemporary linguistic studies from a critical perspective. Accordingly, our personal evaluations are reported in our presentation on the road map to follow in the future studies on Azerbaijani Turkish in Turkey.

Key Words: Azerbaijani Turkish, Turkish, Oghuz Turkish, language, linguistics, studies on Azerbaijani Turkish.

Giriş

Türkoloji tarihinde Türk lehçelerinin karşılaştırmalı (comparative) incelenmesi, sözün geniş anlamında her türlü karşılaştırmacılık (comparativism), dolayısıyla Türkçenin karşılaştırmalı dilbilimi, Kaşgarlı Mahmut ile başlamıştır dersek doğrudur. Onun XI. yüzyılda kaleme aldığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türkçe kelimeleri Arapçanın kurallarına göre sıralayıp anlamlarını verdiği *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde o gün yaşayan Türk boylarının dilindeki kelime ve ses değişiklikleri de verilmiştir (Ercilasun, 2014). Bu türdeki çalışmalar XIX. yüzyılın ortalarında Tatar Türkçesi adıyla veya kendi adlarıyla Çarlık Rusya'sında konuşulan

¹ Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Dilcilik Enstitüsü tarafından Bakü'de düzenlenen I. Halefler ve Selefler Uluslararası Sempozyumu (22-25 Ekim 2014)'nda sunulan basılmamış bildirinin düzenlenmiş hâlidir.

diğer Türkçeler üzerine yabancı dillerde, çoğunlukla Rusça yazılmış çeşitli çalışmalarla ve sözlüklerle hız kazandı. Kazan Üniversitesi tarafından 1839'da neşredilen "Türk-Tatar Dillerinin Umumi Grameri" adlı Mirza Kazım Bey'in eseri bu alanda ilk önemli çalışmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitabın sonraki yayınları 1846, 1848 yıllarında yapılmıştır. Yine 1851 yılında Otto Böhtlingk'in "Yakut Dili Hakkında" başlıklı çalışması (Böhtlingk 1851) ve 1869 yılında yayımlanan "Altay Dilinin Grammatikası" adlı eser tarihî karşılaştırmalı çalışmalara örnek olmuştur. Alman asıllı Rus Türkoloğu Wilhelm Radloff'un 1858 yılında Rusya'ya gelmesiyle Türk lehçelerini karşılaştırılarak betimlemeli ve karşılaştırmalı tarihsel gelişmelerinin belirlenmesi çalışmaları, hem konfrontatif (Avrasya Türkçelerinin birbiriyle karşılaştırılarak incelenmesi), hem de kontrastif (Avrasya Türkçelerinin yabancı dillerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi) düzlemlerde, gerçek bir karşılaştırmalı Türkoloji doğrultusuna oturmuştur.

Bütün bu çalışmaların yapıldığı dönemlerde Orhun Abidelerinin ve Kutadgu Bilig'in henüz okunmadığını ancak yeni çalışmalar başladığını söylemekte de fayda vardır. Bu yıllarda Türk dünyasının siyasî tarihinin pek parlak olmadığı bellidir. Özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok cephede savaştığını yani Türklük bilimi ile uğraşacak hâli olmadığını belirtmek lazımdır.

Bu sıkıntılı yıllarda bile Ahmet Vefik Paşa Şecere-i Türkî'yi ve Mahbûbü'l-Kulûb'ü hazırlamıştır (Ahmet Vefik Paşa 1864/1873). Hüseyin Kâzım Kadri 1870-1934 yılları içerisinde otuz yıl boyunca çalışarak tamamladığı 3659 sayfalık ve 4 ciltlik eserinde Türkçeye giren Arapça, Farsça sözcüklerle birlikte Uygur, Çağatay, Azerbaycan, Kazan, Yakut, Koybal, Çuvaş, Altay, Kazan Türklerine ait sözcükleri örnekleriyle vermiştir (Kadri 1870/1934). Necip Asım, En Eski Türk Yazısı, Ural ve Altay Lisanları başlıklı çalışmalarını yayımlamıştır (Asım 1894/1897). Bu sıkıntılı zamanlarda bile Osmanlı aydınları Türk Dünyası ile ilgilenmişlerdir. Bütün bu yıllar içerisinde Bahçesaray'da Gaspıralı İsmail Bey kendi kozasını örmektedir. Onun "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganı ile 1883 yılında çıkardığı Tercüman Gazetesi ve 1884 yılında uygulamaya koyduğu Cedid Okulları'nın Türk Dünyasına siyasî ve sosyal bir hareketlendirme getirdiği hepimizin malumlarıdır. 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'da alfabe tartışmaları başlamıştır. Bu dönemde M. F. Ahundov Latin temelli yeni bir Azerbaycan alfabesi düzenler. Mevcut alfabenin değişmesi gerektiğini ilk defa 1857 yılında dile getiren Ahundov, alfabe ile ilgili fikirlerini "Elifbayı Cedid" adlı el yazması kitabında ayrıntılı olarak ele almıştır (Kahramanlı, 2002). Yirminci yüzyılın başlarında Türk fikir hayatına büyük etkisi olan, Rusya'da ilk günlük Türkçe gazete olarak bilinen "Hayat"ın, daha sonra "Füzuyat" dergisinin kurucu başyazarlığını yapan Hüseyinzâde Ali Bey (Garaşova, 2004), Yusuf Akçura, Abdülkadir İnan, Ağaoğlu Ahmet gibi pek çok

şahsiyet Türkiye’de bir Türk dünyası fikrinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Türkiye’den Azerbaycan’a gelen muallimler de, iki ülke arasındaki alâkalar açısından büyük önem arz etmektedir (Ercilasun, 2014). Bu muallimler arasında, Muallim Mehmet Cevdet, Ahmet Kemal, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hikmet Ertaylan vs. isimler sayılabilir. Ertaylan’ın Bakü’de Azerbaycan Edebiyatı Tarihi yazdığını bilmekteyiz. Ahmet Caferoğlu, 1927-1928 yılları arasında Yeni Kafkasya, 1932-1943 Azerbaycan Yurt Bilgisi dergilerini çıkardı. 1928-1931 yılları arasında Azerbaycan Millî Cumhuriyeti’nin Bolşevik hâkimiyetine girmesiyle buradan kaçarak İstanbul’a gelen aydınlar tarafından çıkartılan Azeri Türk Dergisini görmekteyiz. Bu derginin başyazarı ve sorumlu müdürü Resulzâde Mehmet Emin Bey’dir. Dergide Mehmet Sadık Ahundzâde ve Mirza Bala Mehmetzâde gibi pek çok Azerbaycanlı şahsiyet yazı yazmaktadır (Ulusoy, 2001, s. 230). Bu faaliyetler genelde siyasi ve sosyal alanda olsa da Türkiye’de Azerbaycan lehine bir kamuoyu oluşmasına yardımcı olmuştur. Ercilasun, bütün bu süreci iyi bir şekilde özetlemiştir (Ercilasun, 2007, s. 18 vd.).

1926 yılında Bakü’de düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultayı’ndan sonra gerek Sovyetler Birliğinde, gerekse Batı’da ve Türkiye’de Türkoloji’nin gelişiminde yeni bir döneme girilmiştir, diyebiliriz. Akabinde Türkiye’de Azerbaycan dili üzerine yapılan çalışmalarda da hem niceliksel, hem de niteliksel bir farklılık, enine boyuna bir genişlenme gözlemlenmiştir. Birinci Türkoloji kurultaydan sonra Türkiye’de Azerbaycan dili üzerine yapılan çalışmaları da tarihsel olarak iki dönemde ele alabiliriz: Sovyetler Birliğinin mevcut olduğu dönemde ve Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra yapılan dil çalışmaları.

1. Seleflerimiz ve Geleneksel Türkolojik Çalışmaları

Geleneksel nitelikteki ilmî çalışmalara geldiğimizde Türkiye’de 20. yüzyılın başlarında ilk eserlerin Ahmet Caferoğlu ve Mehmet Fuad Köprülü tarafından hazırlandığını görmekteyiz (Caferoğlu, 1923/1934; Köprülü, 1926). Yurtdışında yapılmış olsa dahi Ahmet Caferoğlu’nun Breslau Üniversitesi’nde F. Giese’nin yönetiminde yaptığı “Gence Ağzında 75 Azerbaycan “Bayatı” Türküsü-Bir Dil açıklaması ile” isimli doktora tezi tespit edebildiğimiz ilk önemli çalışmadır (Caferoğlu, 1929). Fuad Köprülü, daha sonra, İslâm Ansiklopedisi’ne “Azeri-Türk Lehçesi” maddesini yazacaktır (Köprülü, 1942). Kronolojik sıraya uygun gittiğimizde Saadet Çağatay’ın “Türk Dillerinde İsimden Yapılan Fiiller” başlıklı doktora tezi herhalde bütün Türk lehçelerini ilgilendirmektedir (Çağatay, 1933). Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut’u önce 1938’de, sonra 1973 yılında yayımlar (Gökyay, 1938/1973). 1949 yılında yayımlanan Ahmet Cevat Emre’nin Gramerinde Azerbaycan Türkçesine ait malzeme de kullanılmıştır (Emre, 1949). Zeynep Korkmaz’ın alanla ilgili ilk çalışması Fuzuli’nin dili üzerinedir (Korkmaz, 1956).

Bu arada Atatürk’ün ölümünden sonra Türk Dünyası’na ilginin azaldığını, bilhassa soğuk savaş döneminde Sovyetler coğrafyasıyla bağlarımızın incelendiğini, bu itibarla yapılan bütün çalışmaların önemli olduğunu vurgulamalıyız. Muharrem Ergin Dede Korkut üzerine doktora tezini 1954 yılında yapmasına rağmen metni 1958 yılında, grameri 1963 yılında basılabilmektedir (Ergin, 1954/1962) Ergin’in Azerbaycan Türkçesi sahasındaki bir diğer eseri Şehriyâr’ın Haydar Baha’ya Selâm I-II adlı iki şiirinin esas alınarak Şehriyâr’a yapılan nazireler ile birlikte Şehriyâr’ın şiirlerinin dil özelliklerinin gösterildiği **Azeri Türkçesi** adlı kitabıdır. Ergin, daha sonra ortak kültür mirasımız olan Kadı Burhanettin üzerine çalışacaktır (Ergin, 1971/1980). Tahsin Banguoğlu’nun “Kaşgari’den Notlar” başlıklı yazı serisinin II. ve III. kısımları Oğuzlar ve lehçeleri üzerinedir ve çalışmalarda hâlâ kaynak olarak kullanılmaktadır (Banguoğlu, 1959/1960). Saadet Çağatay’ın yaşayan ağız ve lehçelere tahsis edilen Türk Lehçeleri Örnekleri-II adlı eseri bugün de ders materyali olarak kullanılmaktadır (Çağatay, 1972). Yukarıda söz edilen yazarların eserleri 20. yüzyılda, dolayısıyla Sovyetler Birliğinin çöküşünden önce yazılmıştır. Söz konusu eserler, döneminin önemli filolojik çalışmalarındandır.

2. Haleflerimiz ve Günümüz Türkoloji Çalışmaları

Azerbaycan Türkçesinin ağız, ses, gramer, leksik, deyim vb. özelliklerinin bahis mevzu olduğu dil çalışmalarının Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra Türkiye’de hız kazandığı gözlemlenmektedir. Aşağıdaki listede Hüsna Kavaklıçeşme’nin, Mehdi Rezaei’nin, Uğur Çakır’ın,

Mehdi Rezaei'nin ve diğerlerinin gösterilen çalışmaları, niceliksel olarak bunu kanıtlar niteliktedir. Ancak, gönül isterdi ki söz konusu çalışmalarda, genelde klasik Türkoloji eserlerinin, özeldense seleflerimizin yukarıda belirtilen açıklamalarının devamı niteliğinde, dilbilimin ve çağdaş sosyal bilimlerin geldiği noktadan hareketle dil-konuşma birimleri ve yapılanmalarının semantik-fonksiyonel ekseninde yapılmış tahlilleri de olaydı. İşte o zaman Türklük biliminde gerçek selef ve halef münasebetlerinden, gelenek ve yenilikten söz edilebilirdi.

Hüsna Kavaklıçeşme, Kars ve. İğdır Azerileri Ağzı, 2010, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Muharrem Daşdemir.

Mehdi Rezaei, 2010, Kaide-i Zeban-i Türki (Türk dilinin grameri), 2010, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Çetin Pekacar (1872 - İran sahası).

Uğur Çakır, Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçelerinde Çatı, 2013, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ferhat Karabulut.

C. Eralp Alışık, Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Yüksek Lisans Tezi, 1991, Danışman: M. Ergin, s. 123-371.

Gülşen Seyhan, Köroğlu Destanı (Azerbaycan Varyantı), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

Birsel Oruç Arslan, Efsanelere Göre Azerî Türkçesinin Ses Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, 1988, Danışman: Kemal Eraslan.

Türker Barış Bulduk, Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı, Yüksek Lisans Tezi, 2011, Danışman: Doç Dr. ŞehrebanıAllahbediyeva.

Mehmet Avni Özbek, Urfa Türkülerinin Dil ve Anlatım Özellikleri, Dr, 2010, Danışman: Mustafa Özkan.

Göksel Öztürk, Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri, Yüksek Lisans Tezi, 1993, Emine Gürsoy Naskali.

Çağlayan Yılmaz, Ahmedî (Akkoyunlu), Esrâr-nâme Tercümesi; İnceleme - metin - dizin. Dr, 2011, Danışman: Avni Gözütok. - XV. yy. 2. yarısı.

Zeynep Yiğitsözlü, Nesimi Divanının Gramer Yönüyle incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007, Danışman: Muzaffer Akkuş.

1. Türk Dilinin Tarihi, Lehçeleri, Ağzları ve Yapılan Çalışmalar

Bir dilin tarihî dönemlerini yazacak bir dil âlimi için, her lehçe üzerinde yapılmış çalışmalar, eski yazılı kaynaklar kadar önemlidir. Lehçe ve ağzlar üzerinde yapılacak çalışmalar, öncelikle bir merkez tarafından yürütülmelidir. Araştırma konuları önceden belirlenmeli, planlara uygun şekilde ele alınmalı, bu konuda yetişmiş eleman ve yetenekli araştırmacılar görevlendirilmelidir. Elde edilen sonuçlar yine bu merkezde toplanıp değerlendirilmelidir. Bu araştırma ve incelemelerden hareketle ağzların siyasi, idarî sınırlara bağlı olmayan alt grupları belirlenmeli, Türkiye Türkçesi ağzlarının veya diğer lehçelerin ağzlarının tam bir tasnifi bundan sonra yapılmalıdır.

Türkiye Türkçesi ağzları kendi içinde karşılaştırılıp tasnif edildikten sonra Türk dünyasının farklı lehçelerinin ağzlarıyla karşılaştırılarak ayrıldıkları veya birleştikleri yanları ortaya konulmalıdır. Bu tür eş zamanlı araştırmalarla Türk dünyasında konuşma dilleri arasında yer alan benzerlik, farklılık ve genel eğilimlerin belirlenmesi mümkün olabilecektir; art zamanlı çalışmalarla da Türkçenin tarihî dönemleriyle olan ilgileri tespit edilecek, dayandıkları tarihî kökler ortaya konacaktır.

Gerek Türkiye Türkçesinin gerekse diğer Türk lehçelerinin ağzlarında yaşayan arkaik gramer yapıları ve morfolojik unsurlar, bize Türk dilinin tarihî gelişimi hakkında önemli bilgiler verecektir. Bu bakımdan Türk Dili Kurultayları'nda şimdiye kadar alınan uygun kararlar, Türk

dilinin tarihiyle ilgili araştırmaların yanı sıra, ağız ve lehçeler üzerinde de çalışmaların yapılmasının gerektiğini vurgulamaktadır. Yazılı belgeleri halk arasında yaşayan dil unsurlarını araştırarak derlemek, Türk lehçelerini içine alacak büyük Türk Sözlüğünü meydana getirmek, terim lügati ve fonksiyonel bir Türkçe gramerin hemen hazırlanması bunların bazılarıdır. İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenen Milletler Arası Türkoloji Kongreleri, 1983'ten sonraki Milletler Arası Türk Dili Kongreleri, Türk-Sovyet Kolokyumları gibi süreli ve kurumsal faaliyetlerin de hız kazanmasıyla ağız ve lehçeler üzerindeki çalışma ve tartışmalar artmıştır. Bu bağlamda, Türk dilinin lehçe ve ağızları sınıflandırılmış, onlar genellikle tasviri, tarihi-karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı-tarihî metotlarla incelenmiştir. Ancak, hem Sovyetler Birliğinin mevcut olduğu, hem de ondan sonraki dönemde Türk yazı dilleri ve lehçeleri, o sıradan da Azerbaycan Türkçesi üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalarda da klasik Türkolojik nitelikteki araştırma ve inceleme çizgisi çoğunlukla muhafaza olunmuştur. Bu aşağıda verilen listeden de gözlemlenebilmektedir:

Ahmet Cevat Emre, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, TDK Yay., İstanbul, 1949.

Agop Dilaçar, "Lehçelerin Yayılma Tarzı Ve Türk Dil Ve Lehçelerinin Tasnifi Meselesi", TDAY-B 1954, s. 39-58; Ankara, 1988.

Ahmet Bican Ercilasun, Kars İli Ağızları, Gazi Üniv. Yay, Ankara, 1983.

Ahmet Bican Ercilasun, "Doğu Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması", TKAE, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, ss. 219-223, Ankara, 1985.

Zeynep Korkmaz'ın, Atatürk ve Türk Dili-Belgeler, TDK Yay., Ankara., 1992.

Ferhat Zeynalov (Türkiye Türkçesi: Y.Gedikli), Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi, İstanbul, 1993.

Emine Gürsoy-Naskali, Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK Yay., Ankara, 1997.

Ayşe İlker, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil, TDK Yay., Ankara, 1997.

Himmet Biray, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim, TDK Yay., Ankara, 1999.

Alaaddin Mehmedoğlu, Ahmet Buran, Hatice Alaaddin Kızı, Karşılaştırmalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Rusça, İngilizce, İzmir 1994.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat – 6 Mart 1926), Çeviren: Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu, Aktaran: Prof. Dr. Mustafa Öner, TDK Yay., Ankara 2008.

Bu çalışmaların yanında, Azerbaycan Dilcilik Enstitüsü'nün, 1958 hazırlamaya başladığı ve 17 yıl süren bir çalışma sonucunda ilim âlemine sunulan "Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası" bu alanda yapılan ve Türkiye'de Türk Dil Kurumunda yayımlanan en önemli çalışmalardandır.

Anadolu, Gagavuz, Azerbaycan ve Türkmen edebî dilleri ve ağızları üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, birçok konfrontatif veya tutuşturmalı benzerliği ve farklılıkları ortaya çıkaracaktır. Gelecekle ilgili ilk görevlerimizden biri, söz konusu karşılaştırmalı çalışmaları yaptırmak olmalıdır. Ben iki doktora öğrencime, yukarıda isimleri belirtilen Ayşe İlker'e ve Himmet Biray'a Oğuz grubu yazı dillerinde isim ve fiil konusunda karşılaştırmalı tezler yaptırarak bu tür çalışmalara adım attım. Bundan sonraki çalışmalarda ağızlar da karşılaştırılmalıdır. Gelecekle ilgili ikinci görevimiz edebî miraslarımızı karşılıklı olarak tanımaktadır. Çeşitli antoloji yayınlarıyla bu iş de başlamıştır. Türkmenistan'da da Yunus Emre, Karacaoğlan gibi büyük şairlerimizin şiirleri yayımlanmıştır.

Geleceğe dönük üçüncü görev olarak bütün Oğuz ülkelerinde konuyla ilgili uzmanların yetiştirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Ayşe İlker, Himmet Biray, yönetimimde doktora yapan ilk Oğuz Grubu uzmanlarıdır. Şimdi diğer üniversitelerde de Türk yazı dillerinin ve edebiyatlarının uzmanları yetişmektedir. Ankara, Gazi ve Muğla üniversitelerinde açılan Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinde Oğuz Grubu yazı dili ve edebiyatıyla ilgili dersler de verilmektedir.

Ortak geleceği kurmak, bu görevleri aksatmadan, planlı şekilde yürütmeye bağlıdır. Ortak dil kaynaklarımız, ortak geleceğimizin de kurucusu olmalıdır. Hâlâ yapılabilecek işler var. Mesela, yukarıda da belirttiği gibi, bağımsız bir Türk Bilimler Akademisi kurabiliriz. Bunu kurmak da zorundayız. Çünkü TÜBA, ne bu kurumun yürüteceği fonksiyona ne de altyapı ve bilgi birikimine sahiptir. Türk Dünyasının değişik bölgelerinde yapılan ilmî çalışmalar ve tezlerden de haberimiz yoktur. Böyle bir Akademi aynı zamanda hem yapılacak çalışmaları yönlendirecek bir stratejiye sahip olmalı hem de aynı alanlarda çalışan Türk Dünyası ilim adamlarının ortak çalışma yapabilecekleri zemini oluşturmalıdır. Türk Dünyası kültür kaynakları envanterinin çıkarılarak bir Türk Kültürü Arşivi oluşturulmalıdır. Bu arşivin yanı sıra kurumların ve şahısların ellerinde bulunan her türlü görüntülü ve yazılı doküman toplanarak bir Türk Bilgi Bankası ve Türk Dünyası Kütüphanesi oluşturulması hâlâ geç kalınmamış ve yapılması elzem işler arasındadır.

2.2. Aktarma Bilimi ve Azerbaycan Yazarlarının Eserleri Türkiye Türkçesinde

Herhangi bir dilden başka bir dile yapılan aktarma çalışması çeviridir. Bu diller birbiriyle akraba da olabilir. Mesela, Rusçadan Türkçeye, Türkçeden Rusçaya yapılan herhangi bir metnin aktarılması çeviri veya tercümedir. Rusçadan İngilizceye ve İngilizceden Rusçaya yapılan metin aktarımı da tercümedir. Ancak, birbirine en yakın olan akraba dillerde bu iş değişir. Anlaşılabilirliği birbirine çok yakın olan ve çoğunlukla %40-%80 civarında değişen Ortodoks-Kiril ve Katolik-Latin kültürel birleşenleriyle Slav dilleri (Tolstoy, 1997, s.25) ve Eski Türkçe bağlamı Türk yazı dilleri ve tarihî lehçelerinde ise sözlü ve yazılı metinlerin birbirine aktarımı çeviri değil,

somut bir aktarma süreci ve sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan şairi Mirza Alekper Sabir, daha yüz yıl önce Türkçeden Türkçeye (o zamana göre bir Türk lehçesinden, günümüze göre ise bir Türk yazı dilinden diğerine) bir tercümenin söz konusu olamayacağını yazıyordu:

Osmanlıcadan tercüme Türk'e" – bunu bilmem,

Gerçek yazıyor genceli, yainkihenekdir (şakadır),

Mümkün iki dil bir-birine tercüme, amma

"Osmanlıcadan tercüme Türk'e" ne demektir? (Sabir, 1992).

20. yüzyılın sonlarından beri dilbilimde en yakın akraba diller yeni bir bilişsel doğrultuda incelenmektedir. Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra ise, Türk yazı dillerinden edebî metinler, herhangi diğer bir dile ihtiyaç duyulmaksızın direk olarak birbirine aktarılmaktadır. Tabii ki söz konusu aktarma çalışmaları, çoğunlukla birbirine çok yakın olan Türk yazı dilleri arasında yapılabilmektedir. Bu bakımdan Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan bedii metinler dikkatleri çekmektedir. Böylece filolojik bilimde Çeviri Bilimi ve Uygulanmasının yanı sıra, Aktarma Bilimi ve Uygulanması kavramının ve buna ilişkin filolojik çalışmaların ve edebî aktarmaların ortaya çıkması, Türkoloji'de yeni bir araştırma, incelenme ve uygulanma istikameti olarak değerlendirilebilmektedir (Musaoğlu, 2010, s.12).

Azerbaycan sözlü edebiyatı örnekleri, çeşitli metinleri ve ünlü yazarlarının eserlerinin Türkiye Türkçesine aktarılması, 1950'li yıllara kadar uzanır. Söz konusu aktarma süreci ve sonucunun ivme kazanmasına hem Azerbaycanlı hem de Türkiyeli bilim adamları ve araştırmacı-yazarlar çaba göstermiştir. Daha Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'dan Hamit Araslı ve Abbas Zamanov'un; Türkiye'den Ahmet Caferoğlu, Muharrem Ergin, Saadet Çağatay ve daha sonralar Ahmet Bican Ercilasun'un faaliyetlerinin; Yavuz Akpınar ve onun yayımladığı Kardeş Edebiyatlar dergisinin çok büyük rolü olmuştur. Günümüzde ise araştırmacı-yazarlar ve bilim adamları Yusuf Gedikli, Ali Duymaz, İldeniz Kurtulan ve diğerlerinin yaptığı somut aktarma çalışmaları, araştırmaları ve faaliyetleri dikkat çekicidir. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarma çalışmaları, özellikle 1990'lı yıllardan beri çok büyük ivme kazanmıştır. Azerbaycan yazarlarından Anar'ın ve Elçin'in eserlerinin çoğunluğu hâlen Türkiye Türkçesinde okunmaktadır. Söz gelimi, Anar'ın Ak Liman, Bir Fırsat Bulsam, Vestiyerde Çalışan Kadının Anlattıkları, Beş Katlı Evin Altıncı Katı, Sıraselvilerde Bir Otel Odası, Dante'nin Jübilesi, İlgı Bağı, Kırmızı Limuzin, Korku, Bir İyi Padişah Masalı, Mutlaka Görüşürüz, O Gecenin Sabahı vb.; Elçin'in Mahmut ile Meryem, Ovaya Sis Çöktü, Ak Deve, Ölüm Hükmü vb. eserleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu çağdaş eserler, Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılırken genellikle iki aktarma üslubu veya aktarımı yapan aktarıcıların dünya görüşüne, kelime hazinesine, dil ve kullanım olgularını algılayış farklılıklarına göre belirlenebilen iki yazım tarzı gözlemlenmektedir:

Ehliman AHUNDOV (2018) Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri (Derleyen: Ehliman AHUNDOV; Türk çeviri yazısına aktaran, Giriş ve Sözlük bölümlerini yazan Prof. Dr. Semih TEZCAN, Ankara.

Birinci üslup, kelimesi kelimesine birebir değil, aktarma sürecinde kaynak metne, anlamı anlamına olan bir bağıllıkla kaynak metnin hedef metne büyük bir ölçüde anlamsal, kısmen de yapısal olarak dönüştürülmesi düzeyinde değerlendirilebilmektedir. Bu üslup, daha çok Cumhuriyet dönemi Türkçesine özgü kelime hazinesi, söz dizimi ve bütün diğer simetrik ve asimetrik nitelikli dil-kullanım olanaklarının özenle seçimi ve yeni bir yazınsal tarzdaki değişimi doğrultusundaki ölçütleriyle farklılık sergileyen bir aktarma süreci veya yazı tarzıdır. Bu Anar'ın ve Elçin'in eserlerinin büyük bir kısmını Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktaran İldeniz Kurtulan'ın ve edebî aktarımı söz konusu yazınsal doğrultuda sürdüren diğer aktarıcı yazarların üslubu veya edebî-bedî dilidir, denebilir. Dolayısıyla Anar'ın, Elçin'in ve diğer çağdaş Azerbaycan yazarlarının eserlerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarında, dizisel (paradigmatik) ve dizimsel (sentagmatik) ölçütleriyle belirlenebilen, birinci temel aktarma üslubudur.

İkinci üslup ise, genellikle kelimesi kelimesine ve anlamı anlamına gerçekleştirilen bir aktarmanın ötesinde, hem de metinleri oluşturan cümlelerin, cümle birleşmelerinin ve söz gruplarının sırası sırasına yapılan bir aktarımıyla seçilmektedir. Azerbaycan Türkçesindeki birçok Türk kökenli Azerice kelimenin, atasözleri ve deyimlerin yanı sıra, çeşitli cümle kalıpları ve sözcük gruplarının hem ilk hem de sonraki varyantlarının Türkiye Türkçesine doğrudan ve dolayısıyla aktarılması söz konusu üslûpla yapılmaktadır. Bu üslup, Anar'ın Beş Katlı Evin Altıncı Katı romanını ve Ben, Sen, O ve Telefon hikâyesini Azerbaycan Türkçesine aktaran araştırmacı-yazar Yusuf Gedikli'nin ve onun üslubuna yakın bir tarzda yapılan diğer aktarımların yazı tarzından veya dilinden oluşmaktadır. Söz konusu ikinci üslup da Anar'ın ve Elçin'in ve diğer çağdaş Azerbaycan yazarlarının eserlerinin Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarındaki belirlenebilen ikinci edebî yöntemdir (Musaoğlu, 2019, s. 218).

2.3. Türkiye'de Azerbaycan Türkçesi ile İlgili Yaptırılmış Dil Tezleri

Bu çalışmalar, Türkiye üniversitelerinde ve çeşitli Türkoloji merkezlerinde 1990'lı yıllardan itibaren yaptırılmıştır. Bunlar, XX. yüzyıl boyunca seleflerin yaptığı uygun çalışmalardan gerek biçim gerekse içerik bakımından belli bir farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; söz konusu çalışmalarda araştırma alanı genişlemiştir. Burada hem Güney hem de Kuzey Azerbaycan sahaları dil, edebiyat ve folklorik özellikleriyle karşılaştırmalı incelenmeye tabi tutulmuştur. Türkiye'deki mevcut Türkoloji ekol için yeni olan metin dilbilimi, semantik, fonksiyonel vb. lengüistik yöntemlerden de yeri geldiğinde istifade olunmuştur. Aktarma bilimi ve çalışmaları ile gündeme gelen yalancı eşdeğerlik konusu ele alınmıştır.

A. Yüksek Lisans Tezleri

1. Karşılaştırmalı Çalışmalar

İsmet Cemiloğlu, Azeri Türkçesinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, 1986.

Filiz Alsancak, Azeri Türkçesi İle Türkiye Türkçesi Arasındaki Morfolojik Ve Fonetik Farklar, Danışman: Prof. Dr. Nuri Yüce, 1990.

İdris Göbütoğlu, Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin Karşılaştırmalı Anlam Gelişmeleri, Danışman: Doç.Dr. Naile Hacıyeva, 1995.

Ali Cin, Tarihi Türk Şiveleri Ve Günümüz Oğuz Grubu Şivelerinde Olumsuzluk İfadesi Danışman: Y.Doç.Dr. Vahit Türk 1998

Elza Samedova, Türkiye Türkçesi İle Azeri Türkçesinin Karşılaştırmalı Morfolojisi, Danışman: Prof. Dr. Ümit Tokatlı, 1999.

Filiz Özer, Oğuz Grubu Türk Dillerinde Fiilimsiler Yazar: Danışman: Doç.Dr. Ülkü Çelik Şavk, 2000.

Abdulkadir Öztürk, Günümüz Oğuz Grubu Türkçesi İle Eski Türkçenin Karşılaştırmalı Fiil Çekimi, Danışman: Y.Doç.Dr. Vahit Türk, 2000.

Elif Ünverdi, Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Cümle Yapısı Ve Karşılaştırması, Danışman: Doç. Dr. Metin Karaörs, 2000.

Uğur Bilge, Türkiye Türkçesi Ve Azerbaycan Türkçesindeki Benzer Deyimlerin Karşılıklı Görünümü, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Can Özgür, 2003.

Fuat Yılmaz, Türkiye Ve Azerbaycan Türkçesinde Bazı Organ Adları Ve Kullanım Alanları (Bir Karşılaştırma), Danışman: Doç. Dr. Avni Gözütok, 2003.

B. Tahir Tahiroğlu, Türkiye Türkçesi Ve Azerbaycan Türkçesinde Sıfatların Anlam Açısından Karşılaştırılması (2 Cilt), Danışman: Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın, 2003.

Mammadısayev, Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesindeki Zaman Eklerinin Karşılaştırılması, Danışman: Doç. Dr. Gülmira Sadiyeva, 2005.

Esra Çelik, Azerbaycan Türkçesi İle Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eş Değerlik, Danışman: Y. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu, 2005.

Ebru Perilioğlu, Türkiye Türkçesi İle Azeri Türkçesindeki Ortak Kelimelerde Anlam Değişmeleri, Danışman: Doç. Dr. Ahat Üstüner, 2006.

Demet Almak, Azerbaycan Türkçesindeki Arapça, Farsça Kelimelerin Fonetik Değişiklikleri (Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırılması), Danışman: Prof. Dr. Ümit Tokatlı, 2006.

Sebine Abid, Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin Anlam Açısından Çeşitlenmesi, Danışman: Prof. Dr. Hamza Zülfikar, 2006.

Ayfer Aytaç, Feridun A. Celilov'un Azerbaycan Dilinin Morfonologiyası Adlı Eserinin Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Azerbaycan Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Biçim Bilimsel Ses Bilim (Morfonologiya) Açısından Karşılaştırılması, Danışman: Doç. Dr. Mehmet İsmail, 2007.

Sadiye Ertuğ, Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Hareket Fiillerinde Yalancı Eşdeğerlikler Danışman: Yrd. Doç.Dr. Özen Yaylagül, 2007.

Serap Karademir, Güneybatı Oğuz Grubu Lehçelerinde Yer Alan Vokal Köklü Kelimelerin Sınıflandırılması, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salim Küçük 2011

Eyup Sertaç Ayaz, Eş Anlamlılığın Bilimsel Temelleri ve Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Eş Anlamlıların Karşılaştırılması, Danışman: Yard. Doç. Dr. Nesrin Güllüdağ, 2011.

Uğur Çakır, Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçelerinde Çatı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ferhat Karabulut. 2013.

Tuğba Bayrakdarlar, Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Tasvirî Filler, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Yıldırım, 2014.

2. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Necati Demir, Bahtiyar Vahapzade'nin 'Veten Ocağının İstisi' Adlı Eseri Üzerinde Gramer Çalışması (Azeri Türkçesi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bilal Yücel, 1991.

Ömer Çiçek, Mirza Celil Memmedkuluzâde'nin Hikâyeleri- Dil ve Üslûp İncelemesi, Danışman: Prof. Dr. Muharrem Öçalın, Gabusname (Kabusname) (1-24 Bölüm) Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Dil Özellikleri, Sözlük, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Zikri Turan, 1996.

Abdulkadir Akgündüz, Gabusname: Rehim Sultanovundur- Ekrem Cefer Kabusname (25-44 Bölüm) Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Dil Özellikleri, Sözlük, Danışman: Prof. Dr. Zikri Turan, 1996.

Engin Ömeroğlu, Növrüz Töhfeleri (Nenruz Hediyeleri) Transkripsiyon, Tercüme, Metnin Grameri, Sözlük, Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Mehdi Ergüzel, 1996.

Semra Turan, Azerbaycan Milli Halk Oyunları Hacıbabâ Ağayev (Transkripsiyon, Aktarma, Dil İncelemesi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kenan Acar, 2001.

Mecnun Gürsoy Ünüvar, Azeri Yazar Yusif Semedoğlu'nun 'Getl Günü' Romanı: Metin-Sözlük ve Ünlemler Üzerinde İnceleme, Danışman: Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, 2001.

Arzu Solak, Leyla Vü Mecnun (Dizin, İnceleme, Metin Ve Tıpkı Basım), Doç. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, 2003.

Ahmet Koçak, Leyla vü Mecnun (Tebrizli Hakiri) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Danışman: Doç. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, 2006.

Zeynep Yiğitsözlü, Nesimi Divanının Gramer Yönüyle İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Muzaffer Akkuş. 2007.

Reza Khalily, 'Akâ'id-i Evliyâ'-i Seb'a, Danışman: Doç. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, 2009.

Nurettin Özçelik, Hüseyin Feyzullahi'nin 'Azerbaycan Bayatları' Adlı Eseri Tebriz, H. 1363 (İnceleme-Metin-Dizin), Danışman: Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, 2010.

Sinem Arısoy, Elçin'in Povestlerinde Dil ve Üslup, Danışman: Prof. Dr. Fatma Özkan, 2010.

İbrahim Özkaya, Emsal-i Türkân (Giriş- İnceleme- Metin- Sözlük), Danışman: Yrd. Doç. Nesrin Güllüdağ, 2013.

Tuğba Sarıal, Ferman Kerimzade'nin Çaldıran Döyüşü Adlı Eserinde Ki'li Birleşik Cümleler, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Tanç, 2011.

Said Nuri Odabaşoğlu, Anar Rızayev'in Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi Adlı Romanının Fonetik İncelemesi (Azerbaycan Türkçesi), Danışman: Yard. Doç. Dr. Ahmet Öksüz, 2013.

Şafak Gelgeç, Mîrzâalî-Nakî-İ Merâğî'nin Emsâl ü Naşâyih-i Türkî-Dîvân-ı Merâğî: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık, 2013.

Esra Çakıroğlu, Azerbaycan Dilinin Sinonimler Lügati Adlı Sözlüğün Kiril Harflerinden Latin Harflerine Aktarılarak Türkiye Türkçesine Çevirisinin Yapılması, Danışman: Yard. Doç. Dr. İbrahim Ethem Özkan, 2013.

Rabia Berna Açar, Anar Rızayev'in Ak Liman Adlı Eserinde Dil ve Üslup, Danışman: Prof. Dr. Fatma Özkan, 2013.

Şaban Dağcı, Elçin Efendiyev'in Mahmud Ve Meryem Adlı Romanının Morfolojik İncelemesi: Azerbaycan Türkçesi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Ahmet Öksüz, 2014.

Bayram Hazar, Azerbaycan Şairi Samed Vurğun'un Vağif Adlı Tiyatro Eserinin Dil İncelemesi, Danışman: Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva, 2014.

3. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar

K. Mehmet Gece, Azeri Şivesi Güney Azerbaycan Ağızlarından Serap Ağzı, Danışman: Doç. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, 1985.

Hilal Demirkol, Şah İsmail (Hatayi) Gazellerinden Örneklerle Güney Azerbaycan Türkçesindeki Ses Değişiklikleri, Danışman: Yard. Doç. Dr. Levent Doğan, 2004.

Ali Selami Başoğlu, Güney Azerbaycan Şairi Bulud Karaçorlu(Sehend)'nin Nazmında Dil Özellikleri, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhittin Çelik, 2009.

Mehdi Rezaei, Kaide-i Zeban-i Türki (Türk Dilinin Grameri), Danışman: Prof. Dr. Çetin Pekacar, 2010. (1872 - İran Sahası).

4. Azerbaycan Türkçesinde ile Arapça ve Farsçayla İlgili Yapılan Çalışmalar

Niyazi Sezen, Azerbaycan Türkçesindeki Farsça Unsurlar ve Bu Unsurların Özellikleri, Danışman: Doç. Dr. Naile Hacıyeva, 1995.

Aladdin Sultanov, Xx. Yüzyılda Azerbaycan'da Arap Dili Alanında Yapılan Çalışmalar ve Arapça Öğretimi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mahmut Kafes, 2005.

Musa Rahimi, Kavaid-i Türki, Yüksek Lisans Tezi, Dan.: F.S.B. Özönder, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Emre Gülüm, Seyid Ebulkasım Nebati İle Seyid Azim Şirvani'nin Gazellerinde Geçen Farsça Kökenli Sözcüklerin Türlerine Göre Lengüistik Tahlili, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Eroğlu, 2012.

5. Gramer Çalışmaları

Birsel Oruç Aslan, Efsanelere Göre Azeri Türkçesinin Ses Özellikleri, Danışman: Prof. Dr. Kemal Eraslan, 1988.

Zemine Ziyayeva, Azerbaycan Türkçesi Sesbilgisi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Jale Demirci, 2001.

Zümrüt Şirinova, Azeri Türkçesinde Zarf-Fiiller, Danışman: Prof. Dr. Muhammet Yelten, 2001.

Seyhan Erbay, Azerbaycan Atasözlerinde Zamanlar, Danışman: Doç. Dr. Mustafa Tanç, 2011.

Hanife Çiçekli, Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Nuh Doğan, 2013.

6. Ağız Çalışmaları

Hüsna Kavaklıçeşme, Kars ve İğdır Azerileri Ağzı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Muharrem Daşdemir 2010

Türker Barış Bulduk, Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Şehrabani Allahbediyeva. 2011

7. Diğer Çalışmalar

Göksel Öztürk, Azerbaycan Atasözleri Ve Deyimleri, Yüksek Lisans Tezi, 1993, Emine Gürsoy Naskali.

Ahmet Demirhan, Azerbaycan Taponomiyasındaki Eski Türkçe Kelimeler Ve Bunların Araştırılması, Danışman: Doç. Dr. Naile Hacıyeva, 1995.

Elif Civelek, Türkiye'deki Azerbaycan Kökenli Türkologların Gramerimize Yaklaşımı, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kenan Acar, 2010.

Türkana Hüseynova Azerbaycan Yer Adlarında Etnotoponimler /Danışman: Prof. Dr. Zeki Kaymaz Yer Bilgisi: Ege Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili Ve Lehçeleri, 145 S. 2011.

Nurcan Aras Okşak, Azerbaycan Türkçesindeki Kişi Adları ve Kişi Adlarının Veriliş Çeşitliliği, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nesrin Güllüdağ, 2012.

Sermin Yumuşak, Azerbaycan Masallarının Türkiye Türkçesine Aktarılması Ve Aktarma Sorunları, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Parvana Bayram, 2013.

B. Doktora Tezleri

1. Karşılaştırmalı Çalışmalar

Hyojoung Choi, Oğuz Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Fonolojisi Danışman: Prof. Dr. Talat Tekin 1992

Himmet Biray, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim, Danışman: Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun, 1992.

Ayşe İlker, Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil Danışman: Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun, 1992.

Bilgehan Atsız Gökdağ, Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller, Danışman: Prof.Dr. Tuncer Gülensoy, 1993.

Birsel Oruç Aslan, Oğuz Grubunda Edatlar, Danışman: Prof. Dr. Kemal Eraslan, 1994.

Hakan Dilman, A Linguisticanalysis Of Modern Turkishandazerbaijanian İn Terms Of Mutualintelligibilitywithspecialempphasis On Lexemes (Sözcük Bazında Modern Türkçe İle Azerbaycan Dilinin Karşılıklı Anlaşılabilirlik Açısından Dilbilimsel Analizi), Danışman: Doç. Dr. Aysu Erden, 1998.

Nebehat Tokmak Yıldız, Azerbaycan Türkçesindeki Yabancı Sözcüklerin Türkiye Türkçesindekilerle Karşılaştırılması, Danışman: Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı, 2000.

Nazım Muradov, Türkiye Türkçesi Ve Azerbaycan Türkçesinde Çok Anlamlılık Ve Eş Seslilik, Danışman: Prof. Dr. Yavuz Akpınar, 2003.

Elza Samedova, Türkiye Türkçesi Ve Azerbaycan Türkçesi Yazı Dilinde Basit Fiillerin Anlam Özellikleri, Danışman: Prof. Dr. Naile Hacızade, 2004.

Faruk Gökçe, Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi Yazar: Danışman: Prof. Dr. Dursun Yıldırım, 2007.

Emine Atmaca Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları, Danışman: Prof. Dr. Prof. Dr. Vahit Türk, 2011.

Önder Sezer, Çağdaş Oğuz Diyalektlerinde Ünsüz Benzeşmeleri, Yazar: Danışman: Prof. Dr. Gürer Gülsevin, 2012.

Bülent Hünerli, Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-Fiiller, Yazar: Danışman: Yrd. Doç. Dr. Rıfat Gürgendereli, 2012.

2. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Gülşen Seyhan, Köroğlu Destanı (Azerbaycan Varyantı) İnceleme-Metin, Danışman: Prof. Dr. Muharrem Ergin,1990.

Dilek Erenoğlu, Azerbaycan Şairi Halil Rıza ve Men Şergem Adlı Eseri (Eserdeki Şiirler Üzerinde Dil İnceleme), Danışman: Prof. Dr. Yavuz Akpınar, 2005.

Çağlayan Yılmaz, Ahmedi (Akkoyunlu), Esrâr-Nâme Tercümesi; İnceleme - Metin - Dizin. Doktora Tezi, , Danışman: Avni Gözütok. - Xv. Yy. 2. Yarı. 2011

Meltem Gül, Muhammed Badamyari, Hikayat: İnceleme-Metin-Sözlük, Danışman: Prof. Dr. Zafer Önler, 2012.

3. Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mahmut Sarıkaya, Güney Azerbaycan Türkçesi: Fonetik-Morfoloji-Sentaks, Danışman: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, 1998.

4. Gramer Çalışmaları

Kenan Beşirov, Azerbaycan Türkçesinde Cümle Üstü Birlikler, Danışman: Prof. Dr. Muhammet Yelten, 2008.

5. Ağız Çalışmaları

Erdal Karaman, Karabağ Ağızları, Danışman: Prof. Dr. Emine Gürsoy, 2005.

Jahangir Karini, Erdebil İli Ağızları, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, 2009.

Talip Doğan, Urmiye Ağızları, Danışman: Doç. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ, 2010.

Behrouz Bıcbabaei, Malekan (Melek Kendi) İli Ağızı, Danışman: Doç. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz, 2012.

6. Diğer Çalışmalar

C. Eralp Alışık, Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Danışman: Prof.Dr. Muharrem Ergin, 1991.

Reşide Gürses, Azerbaycan Türkçesini, Türkmen Türkçesini ve Gagavuz Türkçesini Konuşanlara Türkiye Türkçesinin Öğretilmesi, Danışman: Doç.Dr. İsmet Cemiloğlu, 2000.

Gönül Aliyeva, SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Plânlaması, Danışman: Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder, 2005.

Mehmet Avni Özbek, Urfa Türkülerinin Dil ve Anlatım Özellikleri, Danışman: Mustafa Özkan. Dizin 325-543 – 2010

C. Kitaplar

“Türk Dünyası El Kitabı” Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976/1992.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, I, II Dizin, Ankara: 1992.

Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu. Hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali. Ankara: 1997.

Süleyman Kaan Yalçın, Azerbaycan Türkçesi Grameri, İstanbul: 2018.

Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, I, II, III, Ankara 2018.

İran Azerbaycanı Âşık Destanları I: Şikâri Destanı, Nabi Kobotarian (Haz.), Ankara 2013.

İran Azerbaycanı Âşık Destanları 2 (Tufarganlı Abbas İle Gülgez Destanı), Anlatan: Tebrizli Âşık Hasan Gaffari, Derleyen: Nabi Kobotarian (Azeroğlu), Ankara 2019.

Cevat Heyet, İki Dilin Karşılaştırılması Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara 2018.

D. Makaleler

Türkiye Bilişim Derneği (TBD) Türk Dünyası Ortak Bilişim Terimleri Çalışma Grubu Azerbaycan'dan Dr. İsmayıl Sadiqov.

Cevat Heyet, Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 1, Sayı 1, s.7-19.Ankara, Kasım 2004.

Tez çalışmaları, 1950'li yıllardan beri Türk yazı dilleri ve lehçelerinin tasviri, tarihi-karşılaştırmalı, karşılaştırmalı-tarihi ve kısmen de karşılaştırmalı-tipolojik yöntemlerle incelenmesinde, çoğunlukla aşağıdaki genel sonuçları söylemeye imkân vermektedir. Oysa söz konusu sonuçlarda gösterilenlerin bile klasik nitelikteki Türkolojik ve filolojik yöntemlerle çözülebileceği imkânsızdır. Türk yazı dilleri ve lehçelerinin bütün sorunları yeni lengüistik yöntemlerle çözülebilecektir, diye düşünüyoruz.

Türkçe ve Türk dünyası adına 1950-1980 arası verimsiz yıllar olarak kaydedilmiştir. Sebebi ise Sovyetler Birliği ve Türkiye'deki iç çekişmelerdir.

Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü tarafından 1976'da yayımlanan "Türk Dünyası El Kitabı" önemli bir eserdir.

Türk lehçelerinin doğru ve isabetli bir tasnifinin yapılabilmesi için:

- Her lehçenin gramer bakımından ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir;
- Lehçelerin benzer ve farklı yönlerinin ortaya konması gerekir;
- Lehçelerin dil özelliklerinin onu konuşan Türk boylarıyla örtüşüp örtüşmediğine bakılmasıdır;
- Her lehçenin eski ve yeni dil malzemesi incelenerek lehçenin tarihi gelişimi saptanmalıdır.

Sonuç

Türk yazı dilleri ve lehçelerinin incelenmesinde, yeni lengüistik yönüm ve yöntemlerden yararlanılmalıdır. Mesela, XX. yüzyılın 60-70 yıllarından beri Türk dilbiliminde de belli bir ölçüde yer alan semantik, fonksiyonel ve kompüter-mühendis dilciliği yöntemleri, Türk yazı dilleri ve lehçelerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesinde uygulanmalıdır. Türk lehçeleri ve edebiyatlarına ilişkin yapılan çalışmalarda, XX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve XXI. yüzyılda giderek hız kazanan semiyotik, kavramsal ve bilişsel lengüistik/filolojik yöntemlerin kullanımı gündeme getirilmelive onların uygulanması denenmelidir.

Kaynaklar

Ahmet Vefik Paşa (1864). *Ebûlgazi Bahadır Han, Şecere-i Türkî*, İstanbul.

Ahmet Vefik Paşa (1873). *Ali Şir Nevâî, Mahbûbû'l-Kulûb*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Banguoğlu, Tahsin (1959). "Kâşgarî'den Notlar-II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, ss. 1-26, Ankara.

Banguoğlu, Tahsin (1960). "Kâşgarî'den Notlar-III: Oğuz Lehçesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, ss. 23-48, Ankara.

Böhtlingk, Otto (1851). *Über die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg.

Caferoğlu, Ahmet, "Azeri Lehçesinde Bazı Moğol Unsurlar", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1923/21, 2. 213-226, 1934/3, ss. 3-8.

Caferoğlu, Ahmet (1929). *75 Azârbajğanische Lieder, «Bajaty» in der Mundart von Gângânebs-teinersprachlichen Erklärung* (Gence Ağzında 75 Azerbaycan "Bayati" Türküsü-Bir Dil açıklaması ile-), Breslau Üniversitesi, Doktora Tezi.

Çağatay, Saadet (1933). *Denominale Verbbildungen in den Türksprachen* (Türk Dillerinde İsimden Yapılan Fiiller), Berlin Üniversitesi, Doktora Tezi, Danışman: Willi Bang-Kaup.

Çağatay, Saadet (1972). *Türk Lehçeleri Örnekleri- II (Yaşayan Ağız ve Lehçeler)*, DTCF Yayınları, Ankara.

- Emre, Ahmet Cevat (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme) I. Kitap - Fonetik*, İstanbul.
- Ercilasun, Ahmet B. (2007). "Türkiye Türkçesine Ve Türkiye'deki Türk Lehçeleri Çalışmalarına Genel Bakış", *Türk Lehçeleri Grameri*, ss.11-30, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B.; Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kaşgârlı Mahmud: Dîvânu Lûgati't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Bilge, XX. Yüzyılın Eşiğinde Dört Türk Aydını: Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet, erişim: 12.10.2014 <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352475&/XX.Y%C3%BCzy%C4%B1%C4%B1n-E%C5%9Fi%C4%9Finde-D%C3%B6rt-T%C3%BCrk-Ayd%C4%B1n%C4%B1:-Gasp%C4%B1ral%C4%B1-%C4%B0smail,-H%C3%BCseyinzade-Ali,-Ak%C3%A7urao%C4%9Flu-Yusuf,-A%C4%9Fao%C4%9Flu-Ahmet-/-Prof.-Dr.-Bilge-Ercilasun>
- Ergin, Muharrem (1954). *Dede Korkut Kitabı -Giriş, Metin, İndeks*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi.
- Ergin, Muharrem (1962). *Dede Korkut Kitabı Gramer*, Doçentlik Tezi.
- Ergin, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Garaşova, Sevil (2004). "XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde'nin Yeri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, ss. 297-314, Konya.
- Gökyay, Orhan Şaik (1938). *Dede Korkut*, İstanbul.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, İstanbul.
- Kadri, Hüseyin Kâzım (1870-1934). *Büyük Türk Lûgati*, 4 c., Devlet Matbaası, İstanbul.
- Kahramanlı, Nazif (2002). *Köhne-Yeni Elifba*, s. 11, Bakı.
- Korkmaz, Zeynep (1956). *Fuzulî'nin Dili Hakkında Notlar (Selâhattin Olcay ile birlikte)*, Ankara.
- Köprülü, Mehmet Fuad (1926). *Âzeri Edebiyatına Ait Tetkikler*, Bakü.
- Köprülü, Mehmet Fuad (1926). "Türk Halklarında Edebî Dilin İnkişafı", *Bakü Türkoloji Kongresi*.
- Köprülü, Fuad (1942). "Azeri-Türk Lehçesi", *İslam Ansiklopedisi*, 12. cüz, ss. 102-129, İstanbul.
- Musaoğlu, Mehman (2009). "Türk Dünyasında Aktarma Çalışmaları Ve Kemal Abdulla'nın Eserleri Türkiye Türkçesinde", *Gazi Türkiyat*, S. 5, ss. 217-244.
- Musaoğlu, Mehman (2010). *Kamal Abdulla'nın Eserleri Türkiye Türkçesinde*, Kültür Ajans Yayınları, ss. 11-15, Ankara.
- Necip Asım (1894). *Ural ve Altay Lisanları*, Kasbar Matbaası, İstanbul.
- Necip Asım (1897). *En Eski Türk Yazısı*, İkdam Matbaası, İstanbul.
- Толстой, Н. И. (1997). *Slavia Orthodoxa I Slavia Latina – Общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки)*. Вопросы Языкознания, № 2, с. 16-33.
- Ulusoy, Belkis (2001). "Azerbaycan Siyasî Göçmenlerinin En Önemli Yayın Organlarından Biri Olan Azeri Türk Dergisi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, ss. 223-233, İstanbul.

II. BAYEZİD DÖNEMİ İSTANBUL CAMİLERİNDE MİHRAP

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör. Dr. Nesrin AYDOĞAN İŞLER

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
nesrin.aydogan@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7763-3696

Gönderim Tarihi: 13.12.2019 Kabul Tarihi: 22.12.2019

Alıntı: AYDOĞAN İŞLER, Nesrin (2019). "II. Bayezid Dönemi İstanbul Camilerinde Mihrap", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 63-76.

ÖZ: 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Fatih döneminde olduğu gibi II. Bayezid'in de desteğiyle 1512 yılına kadar saraylılar ve devlet ileri gelenlerinin girişimleriyle İstanbul'da çok sayıda yeni cami ve mescit inşa edilmiştir. II. Bayezid'in hükümdarlığı döneminde 31 yılda İstanbul'da 88 cami ya da mescit yapılmış, 13 Bizans dönemi yapısı camiye çevrilmiştir. Bu yapılara ait ve özgün durumu bilinen 11 mihrap bulunmaktadır. Özgün durumda gelebilmiş örnekler bakıldığında, II. Bayezid Dönemi İstanbul cami ve mescitlerinde, kuruluşları ve süslemeleri bakımından klasik özellikler gösteren mihrapların yanısıra erken dönem özelliklerini devam ettiren örneklerin de mevcut olduğu görülür. Mihraplar malzeme, teknik, elemanların biçimleri ve süsleme özellikleri bakımından değerlendirilerek erken ve klasik dönem içindeki yerleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mihrap, II. Bayezid, İstanbul, Osmanlı sanatı, cami.

Mihrabs on Istanbul Mosques in the Sultan Bayezid II Period

ABSTRACT: As in the time under Fatih following the conquest of Istanbul in 1453, a large number of new mosques and masjids were built in Istanbul at the behest of Bayezid II and with the efforts of the court and state leaders until 1512. During the 31 years covering the reign of Bayezid, 88 mosques or masjids were built in Istanbul and 13 Byzantine buildings were converted into mosques. There are 11 mihrabs that belong to these buildings and are known today. Looking at the examples that have survived to the present time, it appears that on Istanbul mosques and masjids in the 2nd Bayezid Period, there are mihrabs which exhibit classical features in terms of their establishment and ornaments, as well as the examples that present early-period features. The mihrabs will be evaluated in terms of material, technique, shape and decorative features of the elements and their place in the early and Classical periods will be examined.

Key Words: Mihrab, Bayezid II, Istanbul, Ottoman art, mosque.

II. Bayezid döneminde İstanbul'daki cami ve mescit mimarisi Fatih dönemi özelliklerini devam ettirmekle birlikte yeni gelişmelerle Klasik dönemin öncüsü olmuştur. Önceki dönemde görülen mimari esasların geliştirildiği bu dönem, Kanuni çağındaki gelişmelerin hazırlayıcısıdır. Mimaride olduğu kadar mihrap, minber, taçkapı, mahfil gibi yapı elemanlarında da tasarım, malzeme, boyut, süsleme özellikleri bakımından klasik özellikleri izlemek mümkündür.

Dini mimarinin en önemli yapı elemanlarından olan ve imamın durduğu yer anlamına gelen mihrabın İslam sanatında uzun bir gelişim süreci vardır. Kible duvarı içine yerleştirilen bir niş şeklinde ortaya çıkan ve 8. yüzyıldan itibaren görülen mihrapların genel görünüşü ana hatlarıyla günümüze kadar korunmuştur (Erzincan, 2005, s.30).

II. Bayezid dönemi İstanbul cami-mescitlerinin on birinde mihrabının özgün durumu bilinmektedir. Bunlardan bazılarının özgün durumu eski fotoğraflardan anlaşılabilir.

1) Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi: Eminönü, Çemberlitaş Mahallesi'nde, Yeniçeriler Caddesi'nde yer alan Atik Ali Paşa Camisi bir yapı topluluğunun parçası olarak inşa edilmiştir. 953 H. (1546 M.) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde vakfiyesi 915 Muharrem/1509 tarihli olup Kazasker Müeyyed-zâde Abdurrahman imzalıdır. Vakfiyede caminin yakınında medrese, kervansaray, imaret, hanıkah ve dükkânların bulunduğu (Barkan-Ayverdi, 1970: 67) belirtilmiş, ancak cami ve medrese günümüze gelebilmiştir.

Ters T plan tipindeki Atik Ali Paşa Camisi'nin harimi ortadaki kubbeli kare birimin güneyinde mihrabın yer aldığı yarım kubbe örtülü dışa taşıntılı hacim ile doğu ve batısında güney-kuzey yönünde dikdörtgen planlı birer bölümden oluşur. Ortadaki kare birimin iki yanında serbest konumlu bir payeye oturan iki sivri kemerle ayrılan yan bölümler, bu ayaklarla yan duvarlar arasına örülen birer kemerle kubbeli ikişer birime ayrılmıştır. Caminin mihrabı güneydeki yarım kubbe örtülü hacmin eksenine, minber ise mihrabın batısına yerleştirilmiştir. Caminin kuzeyinde beş bölümlü kubbeli son cemaat yeri, harimin kuzey duvarı aksında kapı açıklığı, batı cephenin kuzey kenarında beden duvarlarıyla kaynaşmış olarak minaresi bulunur.

Yarım kubbeli mihrap hacmi zeminden 0.20 m. kadar yüksektedir. Klasik üsluptaki mermer mihrap nişi beş kenarlı, kavsarası ise yedi sıra mukarnaslıdır ve mukarnasların iki sırasının uçlarında yıldız motifleri vardır. Nişin üst kısmında her bir bölümde dörtgen çerçeveler içinde yazılar, kenarlarında ise sütunceler yer alır. Kavsaralı niş silmelerle çerçevelenmiş, köşeliklerine ise birer kabara yerleştirilmiştir. Kavsaranın alt kısmında yazı kuşağı görülür. Mihrabın üst kısmında kenarları palmetlerle süslü üçgenlerden oluşan taç kısmı bulunur. Mihrabın iki yanında birer duman külahı yer alır. İki yandaki mumların üzerine denk gelen bu dumanlıklar üstteki pencerelerin içlerine açılır (Resim 1).

Resim 1. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi'nin mihrabı.

2) II. Bayezid Camisi: Beyazıt Meydanı'nda yer alan tabhaneli cami; araziye dağınık bir şekilde yerleştirilmiş türbe, aşhane-imaret, sıbyan mektebi, medrese, hamam ve kervansaraydan oluşan külliye'nin bir elemanı olarak inşa edilmiştir. Taçkapısı üstündeki hattat Şeyh Hamdullah tarafından yazılan celi sülüs Arapça kitabesine göre yapımına H. 906 Zilhicce sonu (1500 M.)'de başlanmış ve H. 911 (1505 M.)'de tamamlanmıştır.

İki yanında beş bölümlü birer tabhanesi bulunan kare planlı harim mekânının merkezinde dört serbest payeye oturan dört kemer ana kubbeyi taşır. Kubbeli hacmin kible ekseninde birer yarım kubbe vardır. Ortadaki kubbeli mekân, doğu ve batıdaki ayakların arasında yer alan birer sütuna oturan sivri kemerlerle dörder küçük kubbeli yan galerilere açılır. Güney duvar ekseninde mihrap nişi, mihrabın doğusunda minber, güneydoğu köşede hünkâr mahfili, kuzeydoğudaki payeye bitişik olarak müezzin mahfili bulunur. Minareler tabhane mekânlarının kuzey

yönlerinin doğu ve batı köşelerinde yer alır. Kuzey cephenin önündeki kareye yakın avlu, son cemaat yeri revakları ile birleşik halde yirmi dört kubbeli revak ile çevrilmiştir.

Mihrabın yapım tarihine ve ustasına dair bilgi veren bir kitabesi yoktur. Güney duvar ortasında, harim taçkapısı ekseninde yer alan mihrap, 395 x 840 cm. ölçülerinde dikdörtgen prizma şeklinde duvardan harime doğru 35 cm. çıkıntılıdır ancak dış cephede vurgulanmaz. Mermer mihrabın süslemeleri oyma ve boyama teknikleri ile yapılmıştır. Çerçeve, köşelik, kavsara, niş, taç, ve sütuncelerden meydana gelen mihrabın yedi kenarlı niş kavsarası dokuz sıra mukarnaslıdır. Mihrap bazı boyaları yenilenmiş olmakla birlikte büyük ölçüde özgünlüğünü korumaktadır.

Mihrap düz ve içbükey silmeler ile üç yönden çevrili, köşe sütunceleri ve üstte sivri kemerle, nişe doğru kademelidir. İç kısmındaki düz silme, niş seviyesinde pahlanarak buraya birer köşe sütuncesi yerleştirilmiştir. Kemerin köşelikleri ve çerçeveleri oyma tekniğinde rumi süslemelidir.

Evliya'nın, mihrabın üzerinde yer aldığını söylediği Şeyh Hamdullah hattı (Kahraman-Dağlı, 2003, s.107) bugün yoktur.

Yedi kenarlı nişin her bir kenarında altın yıldız boyalı, içbükey silmelerle çerçevelenen sivri kemerler bulunur. Nişlerin köşeliklerinde kalemşi bitkisel motifler, üst kısmında, şemseler içinde kalemşi girland motifleri yer almaktadır.

Dokuz sıra mukarnas dolgulu kavsarada mukarnasların aralarında sarkıtlar yer alır. Mukarnasların kenarları ve sarkıtlar altın yıldızlıdır. Mukarnasların en alt bölümünde kalemşi ile altın yıldız ve kırmızı renklerle, şemse içinde hatai motifleri görülür.

Mihrap nişinin kavsarasının üzerinde, köşelikleri ajurlu olarak rumi motifleriyle işlenmiş sivri kemer yer almaktadır. Mihrap nişinin kenarlarında beyaz damarlı siyah mermer ile başlık ve kaideleri mukarnaslı, kum saati sütunceler bulunur. Mihrap kemerinin altında kitabe yeri vardır (Resim 2).

Mihrabın üçgenlerden oluşan tepeliğinin yüzeyleri altın yıldızla oyma ile bitkisel süslemeli olup üst kenarları palmetlerle sınırlandırılmıştır.

Resim 2. II. Bayezid Camisi'nin mihrabı

3) Çandarlı / Atik İbrahim Paşa Camisi: Cami; medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve çifte hamamdan oluşan külliye olarak inşa edilmiştir. Yapılar hamam dışında Mercan Mahallesi'nde yer almaktadır. Külliye, Sultan II. Bayezid'in veziriazamı olan Çandarlı İbrahim Paşa

(1429-1499) tarafından yaptırılmıştır. Cami kapısı üzerinde bulunan kitabede binanın inşa tarihi ebcedle H. 898-900 (1492-1494 M.) olarak verilmiştir. Cami birçok yangın ve depremde tahribata uğramış, sadece harim dört duvarı ve minaresi günümüze özgün olarak kalabilmiştir.

Caminin doğu - batı yönündeki dikdörtgen planlı ve düz ahşap tavan üzerine kırma çatı ile örtü harim ana mekânının kuzeyinde son cemaat yeri, batı cephesinin kuzey kenarında, minaresi yer alır. Güney duvarın eksenine mihrap, mihrabın batısındaki iki pencere arasına ise minber yerleştirilmiştir. Mihrap nişi bugün çinili ve yenidir (Resim 3). Eski eser Encümeni 31.5.1963 tarihli fotoğrafta taş malzemeli ve muhtemelen yedi sıra mukarnas kavsaralı ve taç kısmı ortada tam, yanlarda yarım üçgenler olmak üzere üç bölümlü görülmektedir (Resim 4).

Resim 3. Çandarlı İbrahim Paşa Camisi mihrabı bugünkü durumu

Resim 4. Çandarlı İbrahim Paşa Camisi mihrabı Eski eser Encümeni 31.5.1963 tarihli fotoğrafı (İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

4) Emin Bey Camisi / Burmalı Mescit (Emin Nureddin Camisi): Vefa - Şehzadebaşı Caddesi'nde, Bozdoğan Kemerinin yakınında bulunan mescidin banisi Mısır kadılarından (Mehmed Süreyya, 1996: 1292) Mevlana Emin Nureddin Osman Efendi (Barkan-Ayverdi, 1970: 237) mescidin yanındaki hazirede gömülüdür ve kabir taşında H. 961 (1553-54 M.) tarihi vardır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterindeki vakfiyesinin tarihi H. 902 Şaban sonu (1497 M. Nisan sonu)dur (Barkan-Ayverdi, 1970, s.237; Yüksel, 1983, s.238).

Kare planlı harim, kuzeyindeki son cemaat yeri ile birlikte düz ahşap tavan üzeri kırma çatılı ile örtülüdür. Kuzey cephe doğu ve batı yanlardan çıkıntılı duvarların önüne eklenen dört sütun ile yanlarda bir, önde dört sivri kemerle revak şeklinde düzenlenmiştir. Minare, harim batı cephesinin kuzey kenarında, harim kapı açıklığı, harim kuzey duvarının batı kenarındadır. Harim güney duvarının orta bölümüne mihrap, güneybatı köşeye de minber yerleştirilmiştir.

Beş cepheli bir niş biçimindeki mihrabın kavsarası günümüzde altı sıra mukarnaslıdır ve (Resim 5) etrafı üç yönden silme ile çevrelenmiştir. Günümüzde mihrabın mukarnas dolgulu üst kısmı alçı, alt kısmı ise mermerdir. Eski fotoğraflarından mihrabın tuğla ve taş malzemeli ve altı sıra mukarnas kavsaralı olduğu anlaşılmaktadır (Resim 6).

Resim 5. Emin Bey Camisi'nin mihrabı.

Resim 6. Emin Bey Camisi mihrabına ait 1960'lardaki onarım öncesi eski bir fotoğraf (İstanbul III numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

5) Firuz Ağa Camisi: Sultanahmet'te, Hipodrom'da Divanyolu üzerinde bulunan cami, kapısı üzerindeki Arapça kitâbesine göre rakam ve ebcetle H. 896 (1490-91 M.) yılında II. Bayezid'in hazinedarbaşı Firuz Ağa tarafından inşa edilmiştir.

Pendantif geçişli kubbe ile örtülü olan kare planlı ana mekânın güney duvar aksındaki mihraba bitişik olarak batısında minber bulunur. Caminin kuzeyinde üç bölümlü kubbeli revaklı son cemaat yeri revakı yer alır. Kuzey cephede mihrap eksenindeki kapı açıklığı son cemaat yerine açılır. Çokgen kaideli minare, harim batı cephesinin kuzey kenarındadır.

Alçı mihrap yedi kenarlı bir niş biçimindedir. Mihrabın altı sıra mukarnaslı kavsarası, mukarnas sıralarına göre kademelenen ince silindirik profille sınırlandırılmış ve mihrap üç yönden silmelerle çevrilmiştir. Mihrap nişinin harim tarafındaki iki köşesine, kum saati şeklinde başlık ve kaideli birer sütunce yerleştirilmiştir. Mihrap yüzeyi kalem işleriyle bezelidir (Resim 7).

Resim 7: Firuz Ağa Camisi'nin mihrabı.

6) İskender Paşa Camisi (Terkim Camisi): Fatih'te Akşemsettin Mahallesi, Sarıgözel Caddesi üzerinde yer alan caminin inşasına dair bir kitabe yoktur. Ancak taçkapı üzerinde H.

1170 (1756 M.) yılına ait bir onarım kitabesine rastlanır. Muhtemelen caminin banisi II. Bayezid'in vezirlerinden İskender Paşa'dır¹. 1545 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki vakfiye kaydında 911/1505 (Barkan-Ayverdi, 1970, s.222) tarihli vakfiyesinde İskender Paşa Mescidi Mahallesi'ndeki mescitten bahsedilmektedir.

Cami kare planlı, kübik gövdeli, tek kubbelidir ve kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Minare, harim batı cephesinin kuzey kenarında yükselir. Harim güney duvar aksına mihrap, güneybatı köşeye minber yerleştirilmiştir.

Boyuna dikdörtgen bir kütle olarak duvardan taşıntılı olan taş mihrap dört kenarlı bir nişe sahiptir. Mihrabın kavsarası altı sıra mukarnaslı olup alttaki iki sırasının aralarına sarkıtlar yerleştirilmiştir. Üç yönden silmelerle çevrili mihrabın iki köşesinde, kum saati biçimli başlık ve kaideli birer sütun vardır. Kavsara hizası mukarnaslara göre kademelenen profille sınırlandırılmıştır. Kavsaranın köşeliklerinde içerlek bir gülbezek motifli, mihrabın üstünde ise üç dilimli palmet dizisinden tepelik bulunur (Resim 8).

Resim 8: İskender Paşa Camisi mihrapı.

7) Kara Davud Paşa Camisi (Küçük Kara Nişancı Camisi): Üsküdar'da, Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde konumlanan Davud Paşa Camisi'nin inşa kitabesi olmamakla birlikte üç onarım kitabesi vardır. Sultan II. Bayezid döneminde Kara Nişancı lakabıyla tanınan Davud Paşa tarafından (Eyice, 1994/1; 9/39) yaptırılmıştır. 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde Vakf'ül-Merhum Davud Paşa B. Abdulhayy'üş Şehir bi-Küçük Davud Paşa olarak geçer (Barkan-Ayverdi, 1970: 243). Hadika, banisinin Kara Nişancı adı ile tanınan Davud Paşa olduğunu belirtir (Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, 2001: 616). II. Mehmed'in devlet adamlarından Davud Paşa H. 899 (1493/94 M.)'da nişancı, H. 903 (1497/98 M.)'de sancak paşası, H. 908 (1502-3 M.)'de kaptan-ı derya ve Gelibolu Beyi, aynı senede kubbe veziri olmuş, H. 911'de (1505-6 M.) Gebze'de vefat ettiğinde oraya defnedilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 2/408). Cami günümüze kadar çeşitli hasar ve onarımlar geçirmiştir.

Enine dikdörtgen planlı cami, harimde ileri taşan duvarlara oturan iki sivri kemerle bölünülür. Ortadaki yandakilere oranla daha büyük, üç bölümlü ve pandantif geçişli kubbelerle

¹ İskender Paşa'nın Vize'de dört köyde mülkü söz konusudur. İstanbul'da 16.yy. ortalarındaki tahrirde, İskender Paşa'nın "mescidi mahallesinde bu mescit ve zaviyesi için Okmeydanı'nda 911 (1505) tarihinde yaptığı vakıflar ve ayrıca oğlu Mustafa Bey'in vakıfları görülmektedir (Gökbilgin, 2007: 432).

örtülü bir plana sahiptir. Kuzey cephe boyunca uzanan son cemaat yeri, iki yandan duvarlarla sınırlanmış sekiz sütuna oturan çatılı bir mekândır. Minare cami ana kütesinin güneybatı kenarına yerleştirilmiştir.

Caminin yarım daire kesitli niş şeklindeki mihrabı çinilerle kaplanmıştır (Resim 9). 1945 tarihli Eski Eser Encümeni fotoğrafında sade bir niş şeklinde görülmektedir (Resim 10). Mihrabın özgün yapı malzemesi anlaşılamamaktadır.

Resim 9: Kara Davud Paşa Cami mihrabı

Resim 10: Kara Davud Paşa Cami harim, 1945 tarihli Eski Eser Encümeni fotoğrafında görünümü.

8) Saraç İshak Camisi: Kumkapı Caddesi'nde, Mithat Paşa Caddesi ile Molla Rey Sokağı'nın kesiştiği köşede bulunan caminin Banisi Hacı Saraç İshak bin Abdullah'tır. Saraç İshak'ın H. 953 (1546 M.) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterinde "Mahalle-i Mescid-i Hacı İshak'üs Sarrac" başlığı altında Mevlana Hamid b. Efdal imzasıyla H. 894 (1488 M.) tarihli bir vakfiyesi bulunur (Barkan-Ayverdi, 1970, s.122). Cami 1956 ve 1975 yıllarında tamirler geçirmiştir (Mollaibrahimoğlu vd., 1987, s.166).

Caminin harim mekânı kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Kuzeybatı köşesindeki pahlı odalardan oluşan ilave mekân 2013 yılında kaldırılarak harim kuzey yönde ahşap desteklerle genişletilmiştir. Mihrap aksındaki harim kapısı son cemaat yerine açılır. Minare, harim doğu cephesinin kuzey kenarına yakın konumdadır. Harim içten ahşap düz tavanlı, dıştan son cemaat yeri ile birlikte kırma çatı ile örtülüdür (Aydoğan İşler, 2015, s.403). Güney duvarın orta bölümündeki mihrabın batısında minber bulunur. Yarım daire kesitli taş mihrap nişi son onarımlarla ahşapla kaplanmıştır (Resim 11).

Resim 11: Saraç İshak Camisi'nin mihrabı

9) Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi (Horhor Cami): Üsküdar Selman-ı Pak Caddesi ile Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nin kesişiminde yer alan caminin banisi Abdullah oğlu Selman Ağa'dır. Sultan II. Bayezid döneminde, Kapı (Babü's-saâde) Ağası'dır ve camiyi bu dönemde inşa ettirmiştir (Ayvansarayı Hüseyin Efendi, 2001, s.615)². Selman Ağa'nın, caminin önündeki mezar taşında okunan kitabede Ekim 1508 tarihinde öldüğü yazılıdır (Haskan, 2001, s.334). Caminin kuzey cephesindeki Arapça inşa kitabesinden anlaşıldığına göre cami, H. 912 senesi Receb'inde (Kasım/Aralık 1506 M.) tamamlanmıştır.

Kuzey - güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen plana sahip cami düz tavanlı ve kırma çatı ile örtülüdür. Harime açılan minaresi batı cephe ortasına bitişik, harim kapısı kuzey cephede, batı duvara yakın konumda yer alır. Camide çeşitli onarımlarla özgün plan korunmakla birlikte bazı değişiklikler geçirmiştir. Güney duvar ekseninde, yarım daire kesitli niş biçimindeki mihrap (Resim 12-13), mihrabın batısında yeni ahşap minber yer alır. Günümüzde seramikle kaplı mihrabın özgün yapı malzemesi anlaşılammaktadır.

Resim 12: Selman Ağa Camisi harim güney duvarında mihrabın onarım öncesi görünümü (İstanbul 3 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Resim 13: Selman Ağa Camisi harim güney duvarında mihrabın onarım sonrası görünümü.

10) Küçük Ayasofya Camisi: Yapı, Fatih ilçesinde, Marmara Denizi'ne oldukça yakın konumdaki Küçük Ayasofya Mahallesi'nde yer alır. Cami; türbe, zaviye, medrese, sıbyan mektebi ve hamamdan oluşan bir külliye içinde bulunur. İmparator I. Iustinus'un (518-527) yeğeni, I. Iustinianos, 518-519 yıllarında oturduğu Hormisdas Sarayı'nda, Havariler Petrus ve Paulus'a adanmış bazilikal planlı bir kilise yaptırır. 531-536 yıllarında bu kilisenin kuzeyine bitişik olarak Azizler Sergios ve Bakchos'a ithaf edilen ikinci kilise inşa edilir (Müller-Wiener, 2002, s.177). 1506-1513 yıllarında Kilise Sultan II. Bayezid'in Babüssaade Ağası, Küçük Hüseyin Ağa (ölümü yak. 1510) tarafından cami ve zaviyeye çevrilir (Eyice, 1994/2: 5/147). Küçük Ayasofya Camisi'nin 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde 913 (1507) tarihli ve Mehmed b. Mustafa imzalı vakfiye özeti vardır (Barkan-Ayverdi, 1970, s.16).

Düzyükün olmayan dikdörtgen planlı kilisenin merkezindeki sekizgen planlı mekân, köşelerinde eksedralarla genişletilmiş, köşelerindeki sekiz büyük paye ile taşınan 16 dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Batısında narteks, doğusunda yarım altıgen biçiminde dışa taşkın apsis yer alır.

Beş kenarlı bir niş biçiminde ve sivri kemerli sade mermer mihrabın etrafı silmelerle çevrilidir. Üst bölümünde üçgenlerden meydana gelen klasik üslûpta bir taç kısmı, kemerin hemen üstünde ise Kelime-i Tevhid levhası bulunur (Resim 14).

² Ağa'nın ayrıca İstanbul'da, Kazancılar'da Ali Paşa Camii civarında bir 'mekteb-i âlf'si vardı (Haskan, 2001: 334).

Resim 14: Küçük Ayasofya Camisi mihrabı

11) Kasım Ağa Camisi: Bir Bizans kalıntısından camiye çevrilen Kasım Ağa Camisi Edirnekapı'da bulunmaktadır. Hadika mescidin kurucusunun Sekbanbaşı Kasım Ağa olduğunu ve mezarının bilinmediği bildirir (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s.219). H. 953 (1546 M.) tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde kayıtlı olan caminin vakfiyesi H. 912 Cemaziyülevvel evaili (Eylül 1506 M.) tarihlidir (Barkan-Ayverdi, 1970, s.406-407). Cami günümüzde kareye yakın dikdörtgen planlı, düz ahşap tavanlı ve kiremit kaplı çatı örtülüdür.

Kible duvarına eklenen mihrap eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla beş sıra mukarnaslı bir niş şeklindedir (Resim 15) ve alt bölümü taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapılan onarımlarla yarım daire kesitli bir niş halini almıştır (Resim 16).

Resim 15: Kasım Ağa Camisi mihrabının 1933 tarihli bir fotoğrafta görünümü (Topkapı Sarayı Arşivi'nden)

Resim 16: Kasım Ağa Camisinin mihrabı

Değerlendirme

II. Bayezid Dönemi İstanbul cami ve mescitlerinde özgün durumu bilinen mihraplar eski fotoğraf ve günümüze kalabilmiş örnekleri 11'dir. II. Bayezid Dönemi İstanbul'daki diğer cami mihrapları zaman içinde değişikliğe uğradığı için ve özgün durumları bilinmemektedir.

Mihraplar genel olarak; taç, çerçeve, alınlık, köşelik, kavsara, niş, sütun ve oturtmalık bölümlerinden meydana gelmektedir ve sadece niş veya niş ve çerçeve kısmından ibaret daha basit mihraplar da inşa edilmiştir.

Günümüze özgün durumda gelebilmiş örnekler bakıldığında, II. Bayezid Dönemi İstanbul cami ve mescitlerinde, kuruluş ve süsleme bakımından klasik özellikler gösteren mihraplar olmakla birlikte, erken dönem özelliklerini devam ettiren örnekler de mevcuttur³. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren plan ve cephe düzeni bakımından İstanbul Fatih Camisi (1463-1470)

³ Erken dönem mihrapları hakkında bakınız Bozkurt, 2008.

mihrabı ile birlikte, II. Bayezid dönemi özellikle Sultan cami mihrapları klâsik özellikler gösteren anıtsal Osmanlı mihraplarının erken örneklerini oluşturur. 16. yüzyılda, Mimar Sinan ile gelişen klasik dönem anıtsal Osmanlı mihrap şemaları özellikle II. Bayezid döneminde şekillenir.

II. Bayezid dönemi İstanbul cami mihrapları, niş kesitleri bakımından yarım daire veya poligonal planlı olarak, kavsaraları bakımından ise kemerli veya mukarnaslı olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 1).

Niş planı		Kavsarası	
Çokgen kesitli	Yarım daire kesitli	Mukarnaslı	Kemerli
Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi (5 kenarlı) II. Bayezid Camisi (7 kenarlı) Firuz Ağa Camisi (7 kenarlı) İskender Paşa Camisi (5 kenarlı) Küçük Ayasofya Camisi (5 kenarlı)	Kara Davud Paşa Camisi Saraç İshak Camisi Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi	II. Bayezid Camisi (9 sıra) Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi (7 sıra) Çandarlı/Atik İbrahim Paşa Camisi (7 sıra) Emin Bey Cami (6 sıra) Firuz Ağa Camisi (6 sıra) İskender Paşa Camisi (6 sıra) Kasım Ağa Camisi (5 sıra)	Kara Davud Paşa Camisi (yuvarlak kemerli) Saraç İshak Camisi (yuvarlak kemerli) Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi (yuvarlak kemerli) Küçük Ayasofya Camisi (sivri kemerli)
Belirsiz olanlar: Çandarlı / Atik İbrahim Paşa Camisi Emin Bey Cami / Burmalı Mescit Kasım Ağa Camisi			

Tablo 1: Niş planları ve kavsaralarına göre mihrap tipleri

Malzeme: İstanbul'da dönem mihraplarında yapı malzemelerine bakıldığında, başta Osmanlı mimarisinin karakteristik yapı malzemelerinden mermer başta olmak üzere, taş, alçı ve tuğladan inşa edilen mihraplar da görülür. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, II. Bayezid Camisi, Küçük Ayasofya Camisi mihrapları mermer; Çandarlı / Atik İbrahim Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Kasım Ağa Camisi taş, Firuz Ağa Camisi mihrapları ise bugünkü şekliyle alçıdır. Eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Emin Bey Camisi mihrabı taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Kara Davud Paşa Camisi ve Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi mihraplarının ise malzemesi anlaşılamamaktadır. Alçı malzemedeki yapılmış mihraplara daha çok erken dönemlerde rastlanmakla birlikte bu dönemde kullanımı azdır.

İstanbul dışındaki Edirne II. Bayezid (1484-88), Amasya II. Bayezid (1486), Üsküb Mustafa Paşa Camisi (1492), Amasya Mehmet Paşa Camisi (1486) gibi dönem mihraplarında da mermer malzeme kullanımını görmekteyiz.

Erken örneklerden Edirne Eski (1414) ve Edirne Üç Şerefeli (1447) gibi camilerin mihrapları mermerdir⁴. İstanbul Fatih Camisi, İstanbul Murat Paşa Camisi (1471-72), İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi (1460-1480), Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi (1470 civarı) mihrapları mermer malzeme ile inşa edilen diğer örneklerdir. Yavuz Sultan Selim Camisi (1522) mihrabı ve Kanuni döneminden Şehzade Camisi (1544-48), Süleymaniye Camisi (1551-1557), Edirne Selimiye Camisi (1568-1574), Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi (1566), Kara Ahmet Paşa Camisi (1572), Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camisi (1572), Hadım İbrahim Paşa Camisi

⁴ Erken Osmanlı dönemi mihrapları hakkında bilgi için; Bozkurt, 2007: s. 81.

(1551) gibi mermer mihrapların yanı sıra Piyale Paşa (1573) ve Rüstem Paşa (1555-1561) gibi cami mihraplarında çini kullanımı da görülmektedir⁵.

Klasik dönem cami mihraplarında yapı malzemesi büyük oranda beyaz mermer olmakla birlikte köşe sütuncelerinde renkli mermer kullanıldığı görülür. İstanbul Fatih Camisi (1463-1470), Tokat Hatuniye Camisi (1485), İstanbul II. Bayezid Camisi, Edirne II. Bayezid Camisi, İstanbul Sultan Selim Camisi siyah renkli; Amasya II. Bayezid Camisi ve Manisa Muradiye Camisi (1586) mihraplarının kırmızı renkli mermer köşe sütunceleri bunlara örnek verilebilir.

Süsleme: Mermer mihraplarda süslemeler zemin oyma, kakma ve boyama teknikleri kullanılarak yapılmıştır. İçbükey ve dışbükey profilli silmeler ve mukarnaslı kavsaralar, taç ve köşelik yüzeylerindeki süslemeler oyma tekniği ile oluşturulmuş ve altın yıldız ile boyanmıştır. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, II. Bayezid Camisi ve İskender Paşa Camisi'nde altın yıldız kullanımı hâkimdir. Fatih döneminde de görülen bu uygulamalar Kanuni döneminde yoğunlukla uygulanmıştır.

Niş: Klasik dönemin mihrap nişleri genellikle poligonal özelliklidir ve iki yan kenar eni çoğunlukla kısa tutulmuştur. II. Bayezid Camisi (7 kenarlı), Firuz Ağa Camisi (7 kenarlı), Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi (5 kenarlı), Küçük Ayasofya Camisi, (5 kenarlı) İskender Paşa Camisi (5 kenarlı), mihrapları poligonal kesitlidir. Kara Davud Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi mihrapları ise yarım daire planlıdır.

İstanbul dışı örneklerden Edirne II. Bayezid Camisi (1487/1488), Amasya II. Bayezid Camisi, Üsküb Mustafa Paşa Camisi mihrap nişi beş kenarlıdır. Amasya Ayas Ağa Camisi (1494-95), İncecik Hüseyin Bey Camisi (1498-99) yuvarlak planlıdır.

Fatih döneminde mihrap nişlerinde yarım daire, poligonal ve dikdörtgen planlı örnekler görülür. Edirne Üç Şerefeli Camisi mihrabı klasik özellikte yedi kenarlı bir niş şeklindedir. Kanuni döneminde mihrap nişleri genellikle klasik özellikte çoğunlukla yedi kenarlıdır.

Kavsara: Mihraplar kavsaraları bakımından mukarnaslı veya kemerli olarak karşımıza çıkmaktadır. Mukarnaslar klasik üslubun temel unsurlarından biri olarak mermer malzemenin kullanıldığı Osmanlı mihraplarında orantılı ve süsleme yönünden zengin işlenmiştir. Mukarnaslı kavsaralarda, mukarnas sıraları kavsaranın yüksekliği ile doğru orantılıdır. Erken ve Klasik dönem mihraplarında mukarnas kavsaranın farklı örnekleri görülmektedir. Fatih Camisi on sıra mukarnas dolgulu, Edirne II. Bayezid Camisi mihrabı (1487/1488) beş sıra mukarnaslı kavsaraya sahip erken Klasik dönem örneklerindedir.

İstanbul'daki dönem örneklerinde kavsaraların mukarnas sıraları genellikle 5-10 arası sayılarda karşımıza çıkar. Bunlar sade ya da yıldızlı, sarkıtlı ve boyalı süslemeli olabilmektedir. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi 7 sıra, II. Bayezid Camisi 9 sıra, Çandarlı/Atik İbrahim Paşa Camisi 7 sıra, Emin Bey Cami 6 sıra, Firuz Ağa Camisi 6 sıra, İskender Paşa Camisi 6 sıra, Kasım Ağa Camisi 5 sıra mukarnaslıdır. Mukarnas kavsaralı olanların dışında kemerli kavsaraya sahip mihraplardan Kara Davud Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi yuvarlak kemerli; Küçük Ayasofya Camisi sivri kemerli örneklerdir. Mukarnas kavsaralarda zeminde silmeler, mukarnaslar, oyma, kakma süslemeler ve altın yıldız boyalar görülmektedir.

Kavsarasının dokuz sıra mukarnas dolgusu ve anıtsal görünümüyle İstanbul Sultan Selim Camisi'nin mermer mihrabı, beş cepheli nişi ve 10 sıra mukarnas dolgusu ile Şehzade Camisi, beş cepheli mihrap nişi 11 sıra mukarnas dolgulu kavsara ile Süleymaniye Camisi mihrabı klasik dönem karakterini yansıtan önemli örneklerdir. Klasik dönemin doruk noktasına ulaştığı Selimiye Camisi'nin mermer mihrabında beş bölümlü mihrap nişi, 6 sıra iri mukarnasların dolguladığı kavsara yer alır.

Taç: Taç düzenlemeleri silmelerle sınırlandırılmış, düz kenarlı ve üçgen biçimli olarak karşımıza çıkar. II. Bayezid Camisi, Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi,

⁵ Osmanlı dönemi yapıları hakkında bilgi için; Kuban, 2016.

Küçük Ayasofya Camisi'nde merkezde tam üçgenler, köşelerde yarım üçgenler yer alır. Üst kısımlar rumi ve palmet motifleri ile süslüdür. İstanbul II. Bayezid Camisi mihrabı tacı ön yüzünde de rumi kompozisyonlar bulunur. Çandarlı Atik İbrahim Paşa Camisi'nin mihrabı eski fotoğrafına göre ortada geniş yanlarda yarım üçgenler şeklinde üç bölümlüdür. İstanbul'da Firuz Ağa Camisi, Kara Davud Paşa Camisi, Saraç İshak Camisi, Babüssaade Ağası Selman Ağa Camisi mihrapları tacın silme ya da düz kenarlı olduğu örneklerdendir.

Fatih dönemi camilerinden İstanbul Yarhisar Camisi (1461), İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi mihrapları taç düzenlemesi merkezde tam, köşelerde yarım üçgenler şeklinde, karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Fatih Camisi'nde görülen tek üçgen tepelik Mimar Sinan döneminde gelişen bir örnektir. İnegöl İshak Paşa Camisi (1468-69), Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi, Edirne Selçuk Hatun Camisi, Bursa Düsturhan Camisi (1479) gibi örneklerde ise çerçevenin üzeri taşsızdır.

Kanuni döneminde de taç kısımları II. Bayezid dönemiyle birlikte benzer olmakla birlikte özellikle tek parçadan oluşan üçgen pano ve iki yanında birer alemin yer aldığı Şehzade Camisi, Süleymaniye Camisi, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Edirne Selimiye Camisi, gibi camilerde de görüldüğü üzere gelişim göstermiş ve sıklıkla uygulanmıştır.

Silmeler: Mihrabın etrafını yanlardan ve üstten dolanan silmeler İstanbul II. Bayezid Camisi, Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi, Firuz Ağa Camisi, Küçük Ayasofya Camisi ile İstanbul dışından Amasya ve Edirne II. Bayezid Camisi, İncecik Hüseyin Bey Camisi mihraplarında görülür. İstanbul II. Bayezid Camisi'nde farklı olarak alınlık seviyesinde bir kemer bulunur.

Fatih döneminde de II. Bayezid döneminde olduğu gibi İstanbul Fatih Camisi, İstanbul Murat Paşa Camisi, İstanbul Rum Mehmet Paşa Camisi H. 876 (1471-72 M.), Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi, Edirne Sitti Hatun Camisi, Edirne Selçuk Hatun Camisi (15.yy. ortaları), Edirne Ayşe Kadın Camisi'nde H. 873 (1468 M.) olduğu gibi silmeler mihrabın etrafını dolamakla birlikte birçok örnekte ise silme görülmez.

Kanuni döneminde de mihrabı üç ya da dört yönden sınırlayan silmeler görülür. İstanbul Şehzade, Süleymaniye, Edirne Selimiye gibi camilerde mihrap iki yandan sınırlandırılmış sütünceler ve silmelerle hareketlendirilmiştir. Yavuz Selim Camisi mihrap cephesi ise İstanbul II. Bayezid Camisi ile benzer şekilde kemerli düzenlenmiştir.

Alınlık: Çerçeve ile köşelik bölümleri arasına yerleştirilen kimisinde dikdörtgen yazı çerçeveleri ile düzenlenen alınlık kısmı ise bu dönem camilerinde daha az kullanılmış olmakla birlikte, daha sadedir. İstanbul'da Küçük Ayasofya Camisi'nde karşımıza çıkar. II. Bayezid Camisi'nde alınlık yerinde sivri kemer pano bulunmaktadır. İstanbul dışında Tokat Hatuniye, Edirne II. Bayezid Camisi, Amasya II. Bayezid Camisi, Üsküp Mustafa Paşa Camisi (1492), Amasya Mehmet Paşa Camisi gibi mihraplarda alınlık uygulaması görülmektedir. Sultan Selim Camisi mihrabında, alınlık yerine çerçeve bölümü üzerinde perde panosu yer alır.

Köşelik: Köşelikler sade ya da Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, II. Bayezid Camisi, Emin Bey Camisi, İskender Paşa Camisi gibi kabara veya madalyonlu olabilmektedir. II. Bayezid Camisi'nde kavsara köşelikleri madalyonlu, üstteki kemer köşelikleri ise oymalı süslemelidir.

Amasya ve Edirne II. Bayezid Camileri mihrap köşelikleri sade, Amasya Mehmet Paşa Cami mihrap köşelikleri ise madalyonlu örneklerdendir. İstanbul Yarhisar Camisi, İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi Fatih döneminden madalyonlu örnekler, Yavuz Sultan Selim Camisi, Edirne Selimiye Camisi, Rüstem Paşa Camisi, Kara Ahmet Paşa Camisi, Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Hadım İbrahim Paşa Camisi ise Yavuz ve Kanuni dönemlerinden madalyonlu örneklerdir.

Köşe stunceleri: Mihrap köşe sütünceleri Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camisi, İskender Paşa Camisi, Firuz Ağa Camisi'nde mihrap nişini sınırlayan kenarlarda, İstanbul II. Bayezid

Camisi'nde ise kenar bordürlerinin içerisinde yer alır. İstanbul dışında Amasya II. Bayezid, Edirne II. Bayezid ve Tokat Hatuniye gibi cami mihraplarında köşe sütunceleri nişin iki kenarını sınırlar. Sütunceler mukarnas veya kum saati şeklindeki başlık ve kaidelidir. Fatih dönemi mukarnas kavsaralı mihraplarında İstanbul Fatih Camisi, İstanbul Murat Paşa Camisi, İstanbul Rum Mehmet Paşa Camisi, İstanbul Yarhisar Camisi, İstanbul Yavaşça Şahin Mescidi, Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami gibi örneklerde sütunceler mihrap nişini sınırlayan kenarlarda yer alırlar. Bazı mihraplarda ise sütünce kullanılmamıştır.

Sonuç

II. Bayezid döneminde başkent İstanbul'da ve eş zamanlı İstanbul dışında inşa edilen cami ve mescit mihraplarında, erken dönem etkisi hala sürmekle birlikte, tasarım ve süsleme özellikleri bakımından klasik özellikler de büyük oranda kendini belli etmektedir. Bu dönemde klasik biçimlerin belirmeğe başladığı, mimaride ve diğer yapı elemanlarında olduğu gibi mihraplarda da açıkça görülmektedir. Özellikle İstanbul II. Bayezid Camisi mihrabı, Klasik Dönem başlarında görülen yeni denemelere seçkin bir örnektir.

II. Bayezid döneminde malzeme olarak genellikle mermer, mermerin yanısıra taş ve tuğla da kullanılmıştır. Özellikle sultan camilerinde anıtsal boyutlardaki bu mermer mihraplar ölçüleri bakımından orantılı olup, cephe düzeni, poligonal planlı nişleri, incelikli mukarnas kavsaralı dolgusu, etrafı silmelerle çevrili üçgen köşelikleri ve mukarnasların etrafını çevreleyen silmeler klasik dönem özellikleri gösterirler. Ayrıca mihrabın etrafında profilli silmeler ile oluşturulan çerçeve ile çerçevenin üzerinde üst kenarları rûmi ve palmet sıraları ile süslenen üçgenlerden oluşan taç düzenlemeleri görülen diğer özelliklerdir. Mermer mihraplarda mihrap elemanları yüzeylerindeki süslemede geometrik, bitkisel ve yazı kompozisyonları genelde sadelik göze çarpmaktadır.

Kaynaklar

- Aydoğan İşler, N. (2015), *II. Bayezid Dönemi İstanbul Cami ve Mescitleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AYVANSARAYI HÜSEYİN EFENDİ, ALÎ SÂTÎ' EFENDİ, SÜLEYMAN BESİM EFENDİ, (2001), (Derleyen : Ahmet Neziha Galitekin) *Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. - Ayverdi, E. H. (1970), *İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, T. (2007), *Osmanlı Selatin Cami Mihrapları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Bozkurt, T. (2008), "Erken Dönem Osmanlı Selatin Cami Mihrapları", *İstem*, Yıl.6, S.11, s.203 – 248.
- Doğru M. – Mollaibrahimoğlu, S. – Kanar, Y. – Arslan, M. A. – Kızıncı, K. (1987), *Eminönü Camileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi Yayınları, İstanbul.
- Erzincan T. (2005), "Mihrap" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, s.30-37.
- Eyice, S. (1994/1), Davud Paşa Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.39.
- Eyice, S. (1994/2), Küçük Ayasofya Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, s. 147.
- Gökbilgin, M. T. (1952), *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar Mülkler- Mülakatlar*, Uçler Basımevi, İstanbul.

Haskan, M. N. (2001), *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Kahraman, S. A. Ve Dağlı, Y. (2003), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, C. 1, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kuban, D., (2016), *Osmanlı Mimarisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

MEHMED SÜREYYA, (1996), *Sicil-i Osmani*, C. 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Müller-Wiener, W. (2002), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, (2. baskı), çev. Ü. Sayın, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.

Yüksel, İ. A. (1983), *Osmanlı Mimarisinde 2. Bayezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul.

Arşiv Kaynakları

İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

İstanbul III numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Topkapı Sarayı Arşivi

DUYGU EĞİTİMİ VE FELSEFE

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Prof. Dr. Nurten GÖKALP

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

nurten.gokalp@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4215-772X

Gönderim Tarihi: 06.11.2019 Kabul Tarihi: 10.12.2019

Alıntı: GÖKALP, Nurten (2019). "Duygu Eğitimi ve Felsefe", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 77-81.

ÖZ: İnsan duygusal özellikleri inkâr edilemeyen bir varlıktır. Duygularının onun yaşamındaki rolü ve etkisi küçümsenemeyecek kadar fazladır. Duygunun doğası, ahlâk felsefesi, felsefi psikoloji, zihin felsefesi, motivasyon psikolojisi, öğrenme teorisi, eğitim psikolojisi, psikiyatri, meta psikoloji ve teolojiyi de içine alan çok sayıdaki disiplinin ortak konusudur. Ancak her disiplin bu konuyu kısmen aydınlatmakta ya da yalnızca kendi alanı ve yöntemi ile ilgili ele almaktadır. İnsanı tanımak ve anlamak onun sahip olduğu bütün özellikleri ile değerlendirmekle mümkündür. Aslında temel amacı insanın kendisini ve başkalarını tanıyarak onlarla uyumlu ve huzurlu bir beraberliği yaşamak için sahip olduğu ham yetenekleri geliştirmek olan eğitimin bu amacını gerçekleştirebilmesi insanın kendisini bilmesi ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla eğitimin insanın kendisini bilmesine yardımcı olacak şekilde planlanması ve sürdürülmesi gerekmektedir. Bunun için de insanın önemli bir boyutu olan duygularını tanıması önemlidir. İşte bu nedenle duygu eğitimi, eğitimin önemli bir boyutudur ve gerekli önem verilmelidir. Bu çalışmada duygu eğitiminin gerekliliğine dair bir içerik ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Duygu, insan, duygu eğitimi, felsefe

Emotional Training and Philosophy

ABSTRACT: Man is a being whose emotional properties cannot be denied. The roles and effects of his emotions in his life are dramatically great. The nature of emotion is commonly studied by different disciplines like philosophy of morality, philosophical psychology, philosophy of mind, psychology of motivation, learning theory, educational psychology, psychiatry, meta psychology and theology. However, each discipline sheds partial light on this subject or examines this issue from its own point of view and method. It is possible to know and understand man only by evaluating him with all his properties. The main purpose of education is to develop the raw capabilities of man for the purpose of living with other people harmoniously and peacefully by recognizing himself and others. Whether education can fulfil this purpose is proportionally related to whether man knows himself. Accordingly, it is necessary to plan and maintain the education in such a way as to help man know himself. It is for this reason that it is important to recognize the emotions of man as they form an important dimension of him. This is what makes emotion training an important dimension of education which should therefore be duly regarded. The necessity of emotional training will be discussed in this study.

Key Words: Emotion, man, emotional training, philosophy.

Temel amacı insanın kendisini ve başkalarını tanıyarak onlarla uyumlu ve huzurlu bir beraberliği yaşamak için sahip olduğu ham yetenekleri geliştirmek olan eğitimin bu amacının gerçekleştirilmesi insanın kendisini bilmesi ile doğru orantılıdır. Bu nedenle eğitimin insanın kendisini bilmesine yardımcı olacak şekilde planlanması ve sürdürülmesi gerekmektedir.

İnsanın kendini bilmesi problemi felsefenin en eski ve en temel problemlerindedir. Antik Yunan filozofu Sokrates (M.Ö. 470-399) bu düşüncüyü sistemli olarak dile getiren ilk filozoftur. Sokrates'in "Kendini bil" tavsiyesi hem bilme hem de bilgiyi kullanma eylemini içermekte ve bütüncül bir anlam yüklenmektedir. Ona göre insan kendini tanımalı, insan olmasının gereğini kavramalı ve anlamalı, kendini ona uygun biçimde şekillendirmelidir. İnsanın hem insan olarak sahip olduğu niteliklerini bilmesi hem de kendi farklılığını ortaya koyması gerekmektedir. İnsanın bunları gerçekleştirme sürecinde en büyük yardımcısı ise aklıdır. Akı ile insan doğru

bilgiye sahip olacak ve bu bilgiyi kullanarak bir insan olarak anlamını açığa çıkaracaktır. Sokrates'in bu düşüncesi insan olmanın önemine ve anlamına bir vurgudur ve bu süreçte akıl, insanın ayırıcı özelliği olarak görülmekte ve övülmektedir.

Sokrates'in öğrencisi Platon (M.Ö. 427-347) da insanın ayırıcı özelliği olan düşünebilme üzerine temellenen bir insan doktrini oluşturmuştur. Ona göre insan, ölümsüz olan ruh ile ölümlü olan beden birlikteliğine, iyi ile kötünün bir arada idare edilmesine dayalı olarak anlaşılır. Ruh insanın en değerli parçasıdır. Ancak beden ile ilişkisi de inkâr edilemez. Platon'a göre insanda her şey ruha, ruhun kendisi de akla bağlıdır. Ruh ile beden ilişkisinde ruha komutanlık ve efendilik, bedene ise kölelik ve boyun eğme verilmiştir (Platon, 1980, s. 52).

Akıl ile insan, doğruya, güzele ve iyiye ulaşır. Akıl insanı aldatıcı olan görünüşler âleminde, gerçek âlem olan ideler âlemine yükseltir. O bedeni yöneten, yönlendirendir. Bedensel eğilimler ve tutkular akıl dışıdır ve uzaklaşılması gerekir.

Platon'a göre, tüm coşku ve istekler ölümlü olan bedene ait özellikler olarak görüldüğü için onlardan kaçınılması, uzaklaşılması tavsiye edilmektedir. Dolayısıyla insanın duyguları ve duygusal boyutu aşagılanmaktadır.

Benzer biçimde Antik dönemin sonunda baskın bir felsefe olan Stoa felsefesinde, insanın içinde akli olanı yanı sıra akıldışı ve kontrolsüz dürtüler ya da duygulanımlar olduğu ve erdem de aslında bu duygulanımlarla bir mücadele olduğu ifade edilmiştir. Çünkü duygulanımlar ya da dürtüler çoğu kez akıl ve itidal ile zıttırlar, sadece sakinleştirilmeleri yeterli olmayabilir. Ortadan kaldırılmaları da gerekebilir. Duygulanımların aksine erdem ruhun akli bünyesine dayanır. İlk şartı ne yapıp ne yapmama konusunda doğru görüşlere sahip olmaktır. Dolayısıyla erdem bilgi olarak, zaaf yahut kötülük de cehalet olarak tanımlanır, duygulanımlar ise yanlış değer yargılarına bağlanır (Zeller, 2001, s. 270).

Antik felsefede başlayan ve akli övüp duyguları aşagılayan bu eğilim modern felsefenin kurucusu kabul edilen Descartes ile daha keskin bir biçime kavuşmuştur.

Descartes bu görüşünü iki farklı töz olarak kabul ettiği ruh ile beden arasında yaptığı ayırma dayandırmıştır. Ruh ve beden iki ayrı tözdür ve bilginin ilerleyişine bağlı olarak varlıkları hakkında herhangi bir şüphe yoktur. Onların birbirinden ayırt edilmesine vesile olan öznelilikleri vardır. Ruhun özneliliği düşünce, cismin özneliliği uzamdır. Cisimli töz olan bedenin özünü uzunluk, enlilik ve derinlik yani uzam teşkil ederken, düşünce düşünen tözün yani ruhun özünü teşkil etmektedir. Ruh düşünen bir tözdür dolayısıyla maddesizdir. Beden ise maddedir. Bu iki töz nasıl olup da insanda bir araya gelmektedir?

Descartes, ruh ile bedenin birlikteliğini ikisinin bütünleşmesi olarak değil de iki ayrı şeyin bir arada çalışması ve birbirini etkilemesi olarak anlar. Yalnızca yer kaplayan beden ile yalnızca düşünce olarak varolan ruhun birleşmesine, ruhun bedeni hareket ettirmesi ve bedenin de duygular veya ihtiraslar oluşturmak suretiyle ruha etki etmesi anlamı yüklenir. Dolayısıyla duygular da bedenin fizyolojik özellikleriyle ilişkilendirilir.

Descartes'e göre ruh ve bedenden oluşan insan, aklını gücü yettiği kadar iyi kullanan, bütün işlerinde en iyi olduğuna hükmettiği şeyi yapabilmek için sağlam ve sabit bir iradeye sahip olan bir varlık olmak zorundadır. İnsanın temel düşüncesi ruhun gerçek gıdası olan bilgeliği aramak ve böyle büyük bir iyiliği istemektir. "Bu, bir üstün iyi, hakikatin ilk nedenlerle bilinmesinden, yani felsefenin incelediği bilgeliğe başka bir şey değildir." (Descartes, 1986, s. 8). O halde bu ilkeleri elde etmeye, doğru düşünmeye, yani iyi hüküm vermeye ve en yüksek ilim elde etmeye çalışmak lazımdır. Zira bunu elde etmeye gücü yetmeyecek hiçbir zihin yoktur. Bu türlü ilkeleri ve ondan çıkarılacak şeyleri anlayacak kadar akıl herkeste vardır. Sadece, zihni olgunlaştırmak bunun için de bu üstünlükleri elde edebilecek şeyleri tatbik etmek, akli kullanmak gerekir.

Descartes sonrası pek çok filozof da benzer biçimde akıl ile duygu arasında karşıtlık ilişkisi olduğunu kabul etmiş ve bu ilişkide aklın duygu karşısında üstün olduğunu ve olması

gerektiğini düşünmüştür. Buna göre rasyonel değerlendirmenin daha insani duygusal değerlendirmenin ise zayıflık olduğu iddiası güçlenerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

İnsan eğitimi üzerine düşünenler de aynı şekilde insanın rasyonel bir varlık olarak sahip olduğu akli yeteneklerini geliştirmesine yönelik düşünceler ve uygulamalar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Örneğin genetik epistemoloji ve bilişsel gelişim alanında çalışmalar yapmış olan İsviçreli psikolog Jean Piaget (1896-1980) insanın dış dünyadan yalnızca izlenimler almakla kalmayıp zekâsını etkin bir tarzda yapılandırdığını ve birey çevre ilişkilerinin önemli olduğunu iddia etmiştir. İnsanın zekâsını en etkili biçimde geliştirmesinin yollarına, bilişsel gelişimin önemine ve bu gelişimi sürdürecektir bir eğitim planlamasının önemine dikkat çekmiştir. Eğitim tarihinde benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Yani aslında eğitim insanın tek boyutunu değil bütünlüklü bir yapı içerisinde sahip olduğu tüm özelliklerini geliştirmektir. Bu durumda insanın eğitimi sadece zihinsel yeteneklerini geliştirmeye odaklanmış diğer boyutları ihmal edilmiş olmaktadır. Yani insanın zihinsel özellikleri geliştirilirken manevi ve duygusal özelliklerini geliştirecek olan duygu eğitimi göz ardı edilmektedir.

Oysa insan duygusal yanı ve özellikleri inkâr edilemeyen varlıktır. Karar vermesi ve uygulaması sürecinde duyguların yeri ve etkisi çoğu kez aklının etkisinden daha fazladır. New York Bilimleri Merkezinde çalışan Joseph LeDoux adlı bir nörolog insan beyninde bulunan amigdala adındaki badem şeklindeki bir kütlede duygusal fonksiyonların merkezi olduğunu keşfeden kişidir (Goleman, 1998, s. 30-31).

Buna göre insanın öğrenme ve hatırlama süreçlerinin büyük bir kısmı beynin limbik yapılarında, duygusal durumlar ise amigdalada gerçekleştirilmektedir. Duygularımızın akılcı, zihinden bağımsız olarak görüş edinebilen kendilerine özgü bir zihni olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda bizler “aslında iki zihne sahibiz; birisi düşünüyor, diğeri ise hissediyor” (Goleman, 1998, s. 23). Birbirinden tamamen farklı bu iki kavrama tarzı, zihinsel yaşantımızı oluşturmak için etkileşim halindedir. Akılcı zihin, çoğunlukla farkında olduğumuz bir kavrama tarzıdır; bilincimize daha yakındır, düşüncelidir ve tartıp yansıtabilir. Bunun yanı sıra fevri ve güçlü, bazen de mantıksız olan bir kavrama sistemi daha vardır; bu da duygusal zihindir. Biri duygusal, diğeri akılcı olan bu iki zihin çoğunlukla bir uyum içinde ve farklı bilinç biçimlerini kaynaştırarak hayatta yol almamıza yardımcı olur. Bu bilimsel keşifte de görüldüğü gibi duygular insanın önemli özelliğidir ve eğitim süreci içinde hak ettiği yeri alması gerekmektedir.

Peki, duygu eğitimi nedir?

Duygu eğitiminin temeli insanın kendini bilmesine dayanmaktadır. Bir insanın kendini bilmesi öncelikle bir insan olarak sahip olduğu özelliklerini keşfetmesi daha sonra bir birey olarak sahip olduğu ayırıcı özelliklerini ortaya çıkarması ile ilgilidir. İnsanı insan yapan temel özellikler bütün insanlarda ortaktır. Bu özelliklere sahip olmak bakımından insanlar arasında fark da yoktur. İnsan türüne has özelliklerinin farkına varan bireyin kendi değerlerini kazanması, onlarla kendini biçimlendirmesi ve kişiliğini oluşturması kendini bilme süreci ile ilişkilidir. Felsefede kendini bilmenin önemine dikkat çeken ilk filozof İlkçağ Yunan filozofu Sokrates'tir. Ancak Sokrates'in bu tavsiyesinde duygunun değil aklın eğitime vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla kendini bilmenin içeriğine bütüncül değil kısmi bir anlam yüklenmiştir. İnsanın ne olduğu sorusunun cevabı da buna bağlı olarak sınırlı kalmıştır.

18. yüzyıl Alman filozofu I. Kant insanın kendini bilmesinin insanın ne olduğunu bilmesi ile alakalı olduğunu ifade ederken insanın iki farklı boyutuna dikkat çekmiştir. Kant'a göre insan iki farklı açıdan incelenebilir: o, bir yanı ile doğal bir varlık, bir yönü ile özgür, otonom bir varlıktır. İnsan, doğal yönü ile her doğal nesne gibi doğa yasalarına bağlı iken otonom yönü ile özgür ve sahip olduğu yetenekleri geliştirmeye olanaklı bir varlıktır. Sahip olduğu bu yetenekleri geliştirme imkânını kullanan birey, insan olmanın amacını da gerçekleştirmiş olacaktır. Bu durumda Kant'a göre insanın otonom yönünün geliştirmesi ve güçlendirmesinde özgürlüğünü kazanıp kullanması belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla kendini bilmek özgürlükle alakalıdır ve

insanın kendi özgürlüğünün farkına varıp ahlaki değerlendirmeler ve düzenlemeleri temellendirebileceği bir dayanak oluşturabilir (Atıcı, 1997, s. 329).

Kişinin kendini ve başkalarını belirleme sürecinde önemli bir faktör olan özgürlük, felsefe sözlüklerinde “kişinin kendi kendini belirlemesi, denetlemesi ve düzenlemesi, bireyin kendisini, dış baskı, etki ya da zorlamalardan bağımsız olarak, kendi arzu edilir ideallerine, motiflerine ve isteklerine göre yönlendirmesi durumu” (Cevizci, 1996, s. 408) olarak tanımlanmaktadır. Özgürlük, insan olmanın en önemli özelliklerinden biridir. Özgürlük hali insanın ahlaki bir varlık olarak kendi tercihlerine uygun kararlarına ve iradesinin buyruklarına göre davranması durumu olarak betimlenebilir.

Bir hak olarak özgürlük insanın doğuştan sahip olduğu, vazgeçilemez ve devredilemez haklarından olup insanın seçimlerini kendisi yapan bir varlık olmasını sağlar. Seçme süreci kişinin başkalarıyla özdeşleşmesi ve kendi dışında başkalarının da söz konusu olduğunu kabul ederek karar vermektir. Bunun anlamı kişinin kendini başkasının yerine koyması hayata onun gözüyle bakmaya çalışmasıdır. Kendinin ve başkalarının bilinçli ve bilinçdışı duygulanımlarının ayırımına varmak onlar için yalnızca sempati duymayıp onlarla birlikte empati duymak; karar alma sürecinde kendi dürtülerini kavramak ve onları hesaba katmaktır. Kişinin başkasının varlığını hesaba katması başkasına değer yüklemesi ile ilişkilidir. Yani karar verme sürecinde kişinin kendisi ve başkası arasındaki ilişkiyi ve farklılığı kavramasıdır. Bu kavrayış 17. yüzyıl Alman filozofu Leibniz’e göre insanın özgürlüğü ile ilişkili bir kavrayıştır ve mantıksal değil ahlaki bir zorunluluğa dayanmaktadır. İnsan özgür olup olmamayı seçemez ama eğitim ile özellikle de duygu eğitimi ile özgürlüğünü fark ederek onu kullanmayı öğrenebilir. Öte yandan özgür olmak rahat ve ölçüsüz olmak değil, var oluşun sonsuz zorluklarını tanımak, davranışların hazır reçetelerinin olmadığını fark etmek demektir (Billington, 1997, s. 301).

Davranışların ahlaki çerçevesini oluşturma süreci konusunda araştırma yapan 18.yüzyıl İngiliz filozofu David Hume (1711-1776) ahlakın tümünün haz ve acı ilişkisi üzerine kurulduğuna işaret eder. İnsan davranışlarının belirleyici tutkulardır. Pasif ve etkin olmayan bir güç olan aklın dinamik bir alan olan ahlakta etkili olamaz ve davranışları denetleyemez. Akıl iradi eylem için bir motif olamaz, irade ve istemenin yönlendirilmesinde tutkuya rakip olamaz. Hatta ona göre akıl tutkuların kölesidir ve tutkulara itaat ve hizmet etmekten başka görev iddiasında bulunamaz (Hume, 1997, s. 365).

Öte yandan ahlakta tamamen bireysel iradeye dayalı bir düzeni savunan Hume insanlar arasındaki ahlaki uyuşmanın varlığını da duygudaşlığa bağlı olarak kurar. Duygudaşlık kişinin sadece kendi çıkarları için değil, başkalarının varlığını da hesaba katmayı sağlar ve ferdin kendi doğasından kaynaklanır. İnsan doğasında duygudaşlıktan daha değerli ve önemli bir şey yoktur.

Sonuç

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında baktığımızda duygu eğitimi oldukça önemlidir ve bu eğitiminin programlarda yer alması gerekmektedir. Duygu eğitimi ile bedeni ve zihni ile bir bütün olan insanın bu iki boyutunun bir arada işlemesi ve bütünleşmesi sağlanacaktır. Öte yandan bireysel ve toplumsal özgürlükler alanındaki problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için de duygu eğitimi önemlidir. İnsanların birbirlerini anlayabilmesi ve haklarını ve özgürlüklerini hak ettiği şekilde kullanabilmesi için duygu eğitimine gereken önemin verilmesi gerekmektedir.

Duygu eğitimi kişi olmayı da desteklemektedir. Felsefede ‘kişi olmak’ kavramı insan olmaktan ayrı ve farklı bir duruma işaret etmektedir. Kişi olmak insanın farklı bir düzeyidir. İnsan olmak insana ait temel özelliklere sahip olmaktır. Bu özelliklere sahip olmak bakımından insanlar arasında fark da yoktur.

‘Kişi olmak’ ise sahip olunan bu ortak ve temel özelliklerin kullanılmasına dayalı bir boyut olarak önemli ve değerlidir. Dolayısıyla kişi olmanın kendisi bir değer olarak konulmaktadır. Gerçek ve yüksek bir değer olarak ‘kişi olmak’ insan hayatı için bir önemli bir amaç olmaktadır. Bu amacın gerçekleşmesi ise insanın duygusal boyutunun güçlendirilmesi ile doğrudan alakalıdır.

Kaynaklar

- Atıcı M. (1997). "Çağlar Boyunca Önemini Yitirmeyen Bir Çağrı: Kendini Bil" *Cogito*, 10.
- Billington R. (1997). *Felsefeyi Yaşamak*, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cevizci A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara.
- Goleman, D. (1997). *Duygusal Zekâ*, Çev. B. S. Yüksel, Varlık/Bilim, İstanbul.
- Hume, D. (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul.
- Platon (1980). *Phaidon*, Çev. S.K. Yetkin, H. R.Atademir, MEB Yayınları, İstanbul.
- Zeller E. (2001). *GreK Felsefesi Tarihi*, Çev. A. Aydoğan, İz Yay., İstanbul.

TRABZON'DAKİ İRAN KONSOLOSLUĞU'NUN FAALİYETLERİ (1877-1923)

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Prof. Dr. Şennur Şenel
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
sennur.senel@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9916-1661

Hülya Terzi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Öğrencisi
Gönderim Tarihi: 02.12.2019 Kabul Tarihi: 20.12.2019
Alıntı: ŞENEL, Şennur, TERZİ, Hülya (2019). "Trabzon'daki İran Konsolosluğu Faaliyetleri (1877-1923)", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 83-95.

ÖZ: Diplomasinin en önemli unsuru olan elçilikler ve bunların yan ve alt kolları olan maslahatgüzarlar ile özellikle ticari konularla ilgili olarak konsolosluklar (şehbenderlikler) devletlerarası/milletlerarası ilişkilerde önemli rol oynamışlardır. Resmi kaynaklara göre Osmanlı devletinin İran'daki ilk daimî büyükelçisi 1835 yılında atanan Esad Efendi'dir. 1849 yılında da Tahran'da ilk Türk büyükelçiliği resmen açılmıştır. Trabzon'da ise 1853 yılında İran konsolosluğunun bulunduğu bilinmektedir. İran'ın gerek Trabzon'da gerekse diğer Osmanlı şehirlerinde açmış olduğu konsolosluklar genel olarak, o bölgede ikamet eden İran tebaasının iş ve ihtiyaçlarını görmek, tüccarların problemlerini çözmek, istihbari faaliyetlerde bulunmak gibi sorumlulukları bulunuyordu. Ancak Trabzon'daki İran konsolosluğunun açılmasındaki temel sebep İran tebaasının ihtiyaçlarını çözmekten ziyade kentin ticari liman olma özelliği itibarıyla ticaret merkezlidir. Makalede, tarihi, coğrafi ve kültürel anlamda birbirine yakın iki komşu devletin, Osmanlı ve İran devletlerinin ilişkilerine, 1878-1923 tarihleri arasında Trabzon'daki İran konsolosluğunun faaliyetleri çerçevesinde arşiv belgelerine dayalı olarak katkı sağlanmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-İran ilişkileri, Trabzon, Osmanlı diplomasi tarihi, konsolosluk (şehbenderlik)

Activities of the Iran Consulate in Trabzon (1877-1923)

ABSTRACT: The embassies, which are the most important elements of diplomacy, and the charge d'affaires and consulates (şehbenderlik) as their subordinates especially in relation to the commercial issues, have played an important role in the international relations. According to the official sources, the first permanent ambassador of the Ottoman State in Iran is Esad Efendi, who was appointed in 1835. It was in 1849 that the first Turkish embassy was officially opened in Tehran. It is known that there was Iranian consulate in Trabzon in 1853. The consulates opened by Iran both in Iran and in the other Ottoman cities usually had such responsibilities as meeting the Iranians' need for work, solving the merchants' problems and conducting intelligent activities in those cities. However, the main reason why the Iranian consulate was opened in Trabzon was the city's state as a commercial one due to its commercial port rather than solving the Iranians' needs. This study is intended to make contribution(s) to the relationships between Ottoman State and Iran as two neighbouring states close to each other in historical, geographical and cultural terms within the framework of archive documents of Iran's consulate in Trabzon between 1878 and 1923.

Key Words: Ottoman-Iranian relations, Trabzon, diplomacy history of Ottoman, consulate.

Giriş

Osmanlı-İran ilişkileri tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı-İran ilişkileri üç temel faktör etrafında şekillenmiştir: Bunlardan ilki, her iki devletin de egemenliği altına almak için birbirleriyle mücadele ettiği Kafkas ülkeleri; ikincisi Şii mezhebine ve dolayısıyla İran tarafından kutsallık atfedilen Güney Irak-Acem bölgesi; üçüncüsü ise Osmanlı-İran sınır bölgesi olan Doğu Anadolu'da yaşayan bazı göçebe aşiretlerin yarattığı problemlerdir (Cin, 2007, s.29). İkili ilişkilerin gerilmesi açısından bu üç faktör etkili olurken çok taraflı ilişkiler neticesinde Rusya, Fransa, İngiltere gibi bölge dışı uluslararası güçlerin Osmanlı Devleti veya İran'a yönelik politikaları da iki ülke ilişkilerini etkilemiştir.

Genel anlamda yüzyılın başında iki devletin durumuna bakacak olduğumuzda, 1797'de Ağa Muhammed Han vefat etmiş yerine yeğeni FethAli-Şah (1797-1834) geçmişti. Onun döneminde İran (1805) Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşma maddelerini ihlal etmiş ancak Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile devam eden savaş sebebiyle, İran'la savaştan uzak durmuştur.

1807'de Rusya ile Fransa arasında Tilsit anlaşmasının yapılması ile iki ülke Kafkaslar ve İran üzerinden ilerlemeyi ve İngilizleri Hindistan'dan çıkarmayı kararlaştırmışlardı. İngiltere, İran'la bir anlaşma yaparak Şah'a, Rusya aleyhine harbe girmesi halinde yardım vaatetmiş, FethAli-Şah da Rusya'nın himaye ettiği Ermeni ve Gürcülere cihad ilan etmiş ve bazı başarılar kazanmıştı (1809). Bir süre sonra Rusya'nın İran veliahdı Abbas Mirza'ya, Ermenistan ve Gürcistan'dan vazgeçmesi halinde müşterek ordu ile Erzurum'dan Bağdad'a kadar olan bölgeyi işgal ederek İran'a ilhak etmeyi teklif ettiği görülüyor. Ancak Napolyon tehdidi sebebiyle Rusya, İran'la ilişkilerini dondurmuş, Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşı da antlaşma yaparak sonuçlandırmak zorunda kalmıştır.

1812'de Napolyon tehlikesini atlatan Rusya vakit kaybetmeden İran'a yönelmiş ve 1813 Kafkas seferi ile İran'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Önce 1813 Gülistan Anlaşması, sonra 1826 mağlubiyeti ve 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran büyük toprak kayıplarına uğramıştır (Uçarol, 2013, s.181-184). İran'dan sonra Osmanlı Devleti'yle yaptıkları savaşı kazanan Ruslar, Kafkasların büyük kısmına hakim olmuşlardır. Rusya her iki devletle savaşırken, diğer iki devlet birlikte bir ittifak kuramamıştır.

Osmanlı Devleti ise 1774 Küçük Kaynarca sonrasında sürekli Rus ve Avusturya tehdidi altında kaldığı ve mütemadiyen bu devletlerle mücadele ettiği için Doğu meseleleriyle ilgilenememiş, bu meseleler hudut valilerinin inisiyatiflerine bırakılmıştır. Valilerin çoğu da bu konuda başarılı olamadıklarından İran'la olan sınır sorunları devlet için dinmek bilmez sorunlar yumağı haline dönüşmüştür.

Ancak 1820'lere gelindiğinde Osmanlı-İran ilişkilerinin dostane bir hava içinde olduğu görülüyor. 1824 Şubatında Osmanlı elçilik heyeti Tahran'da Sultan II. Mahmud'un dostluk ifade eden mektubunu Şah'a takdim etmiştir. İki devlet arasında "Erzurum Andlaşması" olarak isimlendirilen mutabakata göre hudut ihlallerinin anlaşarak çözülmesi, İranlı hacılara Kerbela, Mekke ve Medine'yi serbestçe ziyaret edebilmeleri, daimi elçiliklerin açılması gibi konular kabul edilmişti.

Ancak II.Mahmud'un saltanatının son yıllarında İran şahı Muhammed, iki devlet arasındaki anlaşmayı ihlal ederek Bağdat cephesinde Osmanlı idaresindeki aşiretlerin meselelerine karışmıştır. İran'ın haksız tutumları iki devleti harbin eşiğine kadar getirmiş ancak Osmanlı Devleti meseleyi büyütme istememiş sulh sağlanmıştır. Fakat bir süre sonra ortaya çıkan yeni hadiseler barışı korumanın mümkün olmadığını göstermiştir. Bu sıradaki Rus-İngiliz rekabeti, İran'a büyük faydalar sağlamıştır. Özellikle Nasireddin Şah zamanı (1848-1897) bu iki devletin rekabetinden en iyi şekilde yararlandığı dönem olmuştur. Bunun ilk örneği, Osmanlı hakimiyet sahası olan Bağdat dahilindeki Basra körfezinde yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti ise Tanzimatın henüz ilan edildiği yıllarda kendisini Avrupa devletlerinin nüfuz mücadelesinin ortasında bulmuştur. Fransa, İngiltere ve nispeten Rusya, Ortadoğu meselelerine dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin iç meselelerine karışırken, gerek beceriksiz valiler gerekse hudut bölgesinde yaşayan konar göçerler, kontrolsüz ve tamamen keyfi davranışlarıyla Rusya ve İngiltere'nin iki devlet ilişkilerine ve hassaten Osmanlı içişlerine müdahale etmelerine sebep olmuşlardır. Bu iki devletin teklifiyle kurulan Dörtlü Hudut Komisyonu, tarafların uzlaşmaz tutumları yüzünden bir sonuca ulaşamamıştır. Osmanlı Devleti'nin iyi niyetli gayretlerine rağmen hatta Ahmet Vefik Efendi başkanlığında sefaret heyeti ziyareti ve Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran sefirliği süresindeki gayretleri, iki devlet ilişkilerini normalleştiremediği gibi İran, Rusya'ya meyletmiştir. Bu gelişme İngiltere'yi de Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmış ve Rus-İngiliz rekabeti, İran-Osmanlı mücadelesinde saha bulmuştur. Kırım harbi (1854-1856) öncesi oluşan bu kutuplaşma giderek tırmanmıştır. Hatta İran, Azerbaycan'a ordu göndermiş bu da bir anlamda Rusya'yı desteklemek anlamı taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi kumandasındaki ordusunu takviye etmesi, İran'ın geri adım atmasına sebep olmuş ve Osmanlı hudutlarında herhangi bir düşmanca harekete girişmeyeceğine dair teminat vermek zorunda kalmıştır. Bu arada İran, Herat meselesi sebebiyle İngilizlerle, Osmanlı Devleti de Kırım harbi sebebiyle Rusya ile mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti Kırım harbinden galip çıkarken, İran, Herat meselesinden mağlup olarak çıkmıştır. Osmanlı-İran ilişkileri yeniden gergin bir safhaya girmiştir.

İran'ın yapılmış anlaşmalara riayet etmemesi hatta ihlalleri, 1847 Erzurum Anlaşmasına rağmen kutsal yerlerdeki faaliyetleri ve sınır boylarındaki kabileler üzerindeki menfi etkisi Osmanlı Devleti'ni birtakım zecri tedbirler almaya zorlamıştır¹. Aldığı kararlarla Osmanlı Devleti, Şii'ler için önemli bir yer olan Irak-ı Arap bölgesini tam bir disiplin ve otoritesi altına aldığı anda Şii'ler için mukaddes addedilen bu yerlerde İranlıların rahatça hareket edemeyeceklerini düşünen İran hükümeti bu kararlardan hiç memnun olmamıştır. İran hükümeti, Osmanlı hükümetinin bu kararlarını kabul ederse, memleket dahilindeki nüfuzunun sarsılacağını, bundan istifade eden İslâm topluluğunun birbirine gireceğini düşünerek Şii'lerin kendi devletlerine karşı isyan etmelerinden endişe duymuştu. Fakat çok geçmeden İran hükümetinin endişelerinin yersiz olduğu anlaşmıştır. Buna rağmen İran hükümeti meseleyi kurcalamaya devam ederek Osmanlı hükümetinden aldığı kararları değiştirmesini istemiştir.

Bütün bunlar olurken İran'ın iç işlerinde de sıkıntılar devam etmiştir. İran şahı Nasireddin'in şehzadesi Abbas Mirza ile arası açılmış hatta şehzadeyi öldürtmeye kalkışmış ancak İngiliz elçisinin yardımıyla şehzade ölümden kurtarılmıştır. Bu arada İngiltere'nin yönlendirmesiyle Osmanlı Devleti Abbas Mirza'nın Irak-ı Arap'da ikametini sağladığı gibi onun önce Bağdad'a gitmesi ve ardından İstanbul'a geçmesi İran-Osmanlı ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bağdad valisi Midhat Paşa'nın gayretleriyle Abbas Mirza'nın İran'a dönmesi sağlanarak İran'la ilişkilerin düzelmesi mümkün olmuştur.

Osmanlı Devleti ile ilişkilerin düzeldiği 1870'de İran'da ortaya çıkan veba salgınında Nasireddinşah da hastalanmıştır. Şah iyileştikten sonra Şii'ler için kutsal yerler olan Necef ve Kerbela'daki imamların kabirlerini ziyaret etmek istemiş Osmanlı Devleti kendi hakimiyet sahasında olabilecek bazı sıkıntılara rağmen Şah'a bu izni vermiştir. Şah da İran sefiri aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin bu müsaadesinden ve anlayışından dolayı tarifsiz memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Daha sonra Bağdad'a ulaştığında da Sultan Abdülaziz'e bir telgraf göndererek kendisine gösterilen misafirlikten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Şahın 22 gün süren bu ziyaretleri sonrasında Bağdad valisi Midhat Paşa'nın talebiyle İran'la Osmanlı Devleti arasında zaman zaman ihtilaflara sebep olan meseleler hakkında görüşme talebi şah tarafından kabul edilmiş ve yapılan müzakereler sonrasında taraflar arasında Ocak 1871'de bir andlaşma imzalanmıştır.

"Böylece İran Şahı'nın Bağdat ve etrafındaki kutsal yerleri ziyareti ve bu ziyaret sonunda yapılan andlaşma iki devlet arasındaki münasebetlerin dostane bir havaya girmesine yol açmıştır. İki Müslüman devlet arasındaki bu dostluk havası, iki sene sonra Şah'ın çıktığı Avrupa gezisinden dönerken İstanbul'a uğraması ile daha da güçlenmiştir. Nitekim, 4 Cemaziyelahir 1290 (1873) tarihli İstanbul'daki Basiret Gazetesi, iki Müslüman devlet arasındaki dostluğun geliştirilmesi ve işbirliğinin ehemmiyetine temas ederek şunları yazmıştır: *"Hem hudut olmamız, keza İslâm cemaatından bulunmamız sebebiyle Devlet-i Aliyye ile İran Devlet-i Fahimesi'nin daima ittifak ve ittihad üzere bulunmaları gereklidir. Çünkü hududların bitişik olması, menfaat birliğini, o da ittihad ve ittifakı gerektirmektedir, bu sebeplerin birincisidir..."*(Saray, 2006, s.89). Şah Nasireddin'in İstanbul'da bir hafta kadar kalması, Sultan

¹ Osmanlı hükümetinin aldığı bu tedbirlere göre: a) Şii'ler için kutsal addedilen Kerbela, Necef vb. gibi yerleri ziyarete gelen İranlılar ile Osmanlı vatandaşları arasında meydana gelen anlaşmazlıkları Türk mahke meleri hallededecekti, b) Osmanlı kanunlarına göre, arazi alım-satımı veya vakfedilmesi sadece Osmanlı tebaasına ait bir hak- tır. Bu hak İran tebaasına verilemez, c) İranlı ziyaretçilerin geliş-gidişleri diğerleri gibi olacak, yanlarında ticaret malı olmadığı zaman onlardan gümrük vergisi alınmayacak. d) Şehir içindeki büyük medreselerin etrafında Şii cenazelerinin gömülmesinde yer durumu göz önüne alınarak ücret alınacak. Eğer defin yeri belediyelerin gösterdiği yerler ise, o zaman Şii cenazelerinden mezar ücreti alınmayacaktı.

Abdülaziz ve Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa ile yaptığı görüşmeler neticesinde, Türk-İran dostluğunun daha da gelişmesini sağlamıştır. Ne var ki, Osmanlı Devleti ile İran arasında, Şah Nasireddin'in Bağdad ve İstanbul'u ziyaret etmesi ile geliştirilen dostluk "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Türk-Rus Harbi öncesinde Rusların yaptığı propagandalar neticesinde meydana gelen olaylar yüzünden gergin bir havaya girmiştir.²

II. Abdulhamid döneminde ise Osmanlı-İran ilişkileri İslam birliği siyasetinin benimsenmesinden dolayı gerilmiştir. Dini ve siyasi sebeplerle bu fikre şiddetle karşı çıkan İran, İslam birliği içinde İranlıların erimesinden endişe etmiş; Şah Nasireddin, İngiltere ve Rusya'nın kendisine verdiği destekle 1870-1890 döneminde Osmanlı aleyhinde siyaseti benimsemiştir.³ Ancak 19 Aralık 1895'te İran şahına suikast düzenlemiş ve şah öldürülmüştür.

Nasireddin-şah'ın öldürülmesinden sonra tahta çıkan oğlu Muzaffereddin (1896-1906) İran için hayal kırıklığı olduğu gibi Rusya'dan borç alması, İran politikalarını bambaşka bir evreye çevirmiştir⁴. Aynı yıl Şah'ın ölmesi üzerine tahta geçen oğlu Muhammed Ali parlamentoyu kapatıp istibdat idaresini egemen kılmak istemiş ancak ülke hızla anarşiye

² Rusların uzun zamandır kışkırttığı Ermeniler ile Doğu Anadolu'daki Türkler arasında yaygın halde bulunan Nakşibendilik tarikatı ve bu tarikatın başında bulunan şeyhler, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki dostane havayı bozarak hasmane hareketlerin gelişmesine sebep olmuştur". Bkz. Mehmet Saray, aynı yer.

Ayrıca Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinin faaliyetleri, 19.yüzyılda Osmanlı-İran gerginlikleri arasında ayrıca değerlendirilmelidir. Bilhassa Van ve civarında meskün bulunan şeyhlere hem İran hem Osmanlı Devleti müsamaha göstermiş ve imkân sağlamışlardır. Bir süre sonra müridlerin sayısı ve itibarı artmış olan bu tarikat, Şeyh Ubeydullah döneminde iki devlet arasında sorun teşkil etmiştir. Bilhassa vergi verme meselesi yüzünden çıkan hadiselerde Osmanlı Devleti'nin Nakşibendilerden yana bir tavır takınması İranla ilişkileri gerginleştirdiği gibi bir süre sonra İngiltere ve Rusya'nın kışkırtmaları ve destekleri ile Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlere hatta bağımsız bir devlet kurmaya dahi kalkışmıştır. Şeyh, Osmanlı Devleti'nin üzerine kuvvet göndermesi üzerine İran'a sığınmak istemiş ancak İran şahı hem şeyhin daha önceki asi davranışlarından ve verdiği güvensizlikten hem de Osmanlı Devleti ile arasının bozulmasını istemediğinden himaye etmemiştir. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ve İngiltere'nin de duruma müdahalesi ile destek bulan Şeyh Ubeydullah'ın şiilere ve müslümanlara zulm ve katliam yapması üzerine Nasireddin-şah, şeyh üzerine ordu göndermiştir. Bütün bu yaşananlar üzerine İngiltere, Osmanlı ve İran toprakları üzerinde yeni bir devlet kurduramayacağını anladığından şeyhe verdiği desteği çekmiştir. Bkz. Abdulcebbar Kavak, "Kaçar Hanedanı Döneminde(1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşibendi Halidi Şeyhleri", *Şırnak Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.6, S.12, 2015, s.78.

³ 1876-1877 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin mağlup olduğu tarihlerde İran bunu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve Bağdad vilayeti dâhilinde Osmanlı Devleti'nin yeterli ödenek gönderemediği yerlerde camiler inşa ettirmiş veya yıkık olanları tamir ettirerek halkın teveccüh ve sempatisini kazanmıştır. İran'ın bu politika ve uygulamalarına karşı Osmanlı Devleti de Ahmet Cevdet Paşanın tavsiyeleri doğrultusunda büyük emek vererek ve ciddi miktarda maddi masrafı karşılayarak, Şiiiler gibi Sünniler tarafından da büyük saygı gösterilen ve Kubbe-i Ehl-i Beyt denilen mezarların tamirleri, altından ve gümüşten yapılmış hediyelerle süslenmesi, bölge halkının bilgisinin artırılması, uygun kişilerin dini ilim tahsil etmelerinin sağlanması, şii müctehid ve âlimlerle yakından ilgilenilmesi, okulların açılması ve sayılarının/niteliklerinin artırılması, gezici öğretmenlerin gönderilmesi, bölgenin ekonomik durumunun iyileştirilmesi gibi faaliyetler yürütülmüş ve müspet sonuçlar alınmıştır: Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye, Nr. 96880; T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye, Nr. 1318."Mezheb-i Şii'ye mensub bazı memleket sekencesinin tashih-i itikadlarına dair Sadrazam Kamil Paşa'nın arz tezkiresi"; keza Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye, Nr. 96880; T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye, Nr. 1318. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra İran-Osmanlı arasında hassas durumda olan bu bölgelerdeki politikalar akamete uğramış ve o zamana kadar yapılanlar da heba olmuştur. "İran'ın Şii propagandistleri olan "Ahund"lar Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki politikalarını takip etmemesinden istifade ederek yeniden faaliyete geçmişlerdir. Kalabalık bir Şii topluluğunun yaşadığı Bağdad vilayetindeki bu yeni gelişmeler halkın yeniden İran'a meyletmesine ve bu önemli hadisenin günümüze kadar sürmesine sebep olmuştur" Bkz. Mehmet Saray, yuk. a.g.e., s. 101.

⁴ Şahın istibdat idaresine rağmen aydınlar ve ulema arasında başlayan meşruti idare talebi bütün engelleme türünden tedbirlerle rağmen başarıya ulaşmıştır (1906).

Selda Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:20, Sayı:32 Ankara, 2002, s.143-161.

sürüklenmiştir. Öte yandan Rusya ve İngiltere, İran üzerindeki nüfuz mücadelelerine bir anlaşmayla son vermişlerdir⁵.

Bu arada Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin yeniden ilanı (1908), ayrılıkçı hareketler, İttihad Terakki Fırkası'nın yönetimde etkin olmaya başlaması, savaşlar silsilesi Osmanlı Devleti'ni tarihinin en zor mücadelesinin içine çekmiştir.⁶

Trabzon'daki İran Konsolosluğu, Tarihi ve Önemi

Daimi elçiliklerin açılması 18. yüzyılın sonlarına rastlamakla birlikte Osmanlı Devleti bu tarihe kadar diğer devletlerle ilişkilerini duruma göre yaptığı görevlendirmelerle yürütmüştür⁷. Bu sisteme "Ad-hoc" sistemi denilmekte olup daimi elçiliklere geçiş görece dalgalı bir süreçte gerçekleşmiştir. Ancak başta Avrupa devletleri olmak üzere siyasi, askeri, iktisadi gelişmelerin, Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanını tehdit niteliği taşıdığı anlaşıldığında, Osmanlı'yı çevreleyen dış dünyanın siyasi ve askeri gelişmelerinden zamanında haberdar olunması gerekçesi ile muhtelif devletlerde daimi elçilikler açılmaya başlanmıştır.

Konunun Osmanlı-İran ilişkileri bağlamındaki gelişimine baktığımızda (ki, yukarıda yüzyılın tamamında iki devlet arasındaki ana meseleler kısaca anlatıldığı üzere) 31 Mayıs 1847 tarihinde iki devlet arasında imzalanan Erzurum Antlaşması'na göre iki devlet arasında yapılacak ticareti düzenleyecek, gümrük hukuku ve ticari işleri yürütecek şehbenderlikler açılmasına karar verilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti İran'ın konsolosluklar açmasına müsaade etmekte, İran da sınırları dâhilinde uygun yerlerde Osmanlı Devleti'nin şehbenderlikler açabileceğini kabul etmektedir. Anlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra İran, Osmanlı Devleti'ne resmi müracaatla Osmanlı ülkesinde şehbenderlikler açma talebinde bulunmuştur.

Bu antlaşmadan yaklaşık iki yıl sonra resmi kaynaklara göre 1849 yılında Tahran'da ilk Türk büyükelçiliği açılmıştır (Çavdar-Mamak, 2017, s.51). Ancak İstanbul'da İran elçisinin bu tarihten çok daha önce bulunduğu dair veriler bulunmaktadır.

Trabzon'daki İran konsolosluğuna baktığımızda ise ilk olarak ne zaman açıldığına dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak 1853 yılında konsolosluğun burada bulunduğunu ilgili belgelerden öğrenmekteyiz (Akdemir, 2017, s.42). İran'ın gerek Trabzon'da gerek diğer Osmanlı şehirlerinde açmış olduğu konsoloslukların genel olarak, o bölgede ikamet eden İran halkının iş ve ihtiyaçlarının görülmesi⁸, tüccarların problemlerinin çözülmesi, istihbarat faaliyetleri gibi geniş yelpazede etkinlik alanları bulunmakta idi. Ancak Trabzon'daki İran konsolosluğunun açılmasındaki temel sebep yukarıda da işaret ettiğimiz üzere ticaret odaklıdır. Nitekim İstanbul'daki "İran Sefaret Defteri"ne atıfla edinilen bilgilere göre Hacı Şeyh Muhsin Han Münümlük'ün sefirliği(1873-1890) döneminde Anadolu'da bulunan ve oturma izni alan İranlıların sayısı yaklaşık 10.800 olup bunlardan Trabzon vilayetinde mukim İranlıların sayısı 270 olarak belirtilmektedir. Bu rakam 1919'da 95'e düşmüştür (Han, 2006, 77-79). Anlaşılmaktadır ki, Trabzon'da ikamet eden İran tebaası fazla olmamasına rağmen konsolosluğun bu şehirde açıl-

⁵ 19. yüzyılda Osmanlı-İran ilişkileri ile ilgili bu kısım Şennur Şenel, "Başlangıçtan 20.Yüzyıla Osmanlı-İran İlişkileri", *Denge*, 2015, adlı makaleden iktibas edilmiştir.

⁶ 18.yüzyılın sonları 19.yüzyılın başlarında büyük küçük Azerbaycan hanlıklarını kolayca işgal eden Ruslar Gence önderinde şiddetli bir mukavemetle karşılaşmışlardı. Gence hanı Cevat Bey, şehri uzun süre kahramanca korumuş fakat şehit düşmüştü. O yüzden Gence merkez seçilmiştir. Nuri Paşa kumandasında Osmanlı ordusu Bakü'ye girerek Azerbaycan kurtulmuştur. İran, Türkistan ve Afganistan müslümanlarının da kurtulması amaçlanmıştı.

⁷ Osmanlı Devleti'nin kendi devlet sistemi içinde daimi elçiliklerin açılması 18.yüzyılın sonlarında gerçekleşmişse de bu sistemin temeli İtalyan şehir devletlerine uzanmaktadır Nitekim belgelerle ispatlanabilen ilk daimi elçilik Milano dükü Francesco Sforza tarafından 1455 yılında Cenova'da kurulmuştur. 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde diplomatik hizmet ve ülkelerin temsilcilikleri konusunda ortak hiyerarşi ve standart ortaya konulmuş ve bu çerçevede diplomatik hiyerarşi dört kademeli olarak büyükelçilikler, fevkalade murahhas orta elçilikler, mukîm elçiler ve maslahatgüzarlar olarak belirlenmiş olup devletlerarası ilişkilerin seyrinde önemli rol oynamışlardır.

⁸ İran'ın başta İstanbul olmak üzere farklı şehirlerde açmış olduğu hastane, mektep, mezarlık satın alınması, Muharrem törenlerinin organizasyonu gibi konularda detaylı bilgi için Han Melik Sasani, *Fars Gözüyle Osmanlı - Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir -* (Tercüme: Hakkı Uygur), İstanbul, Klasik Yayınları, 2006, s-73-86.

masının temel nedeni bir liman şehri olan Trabzon'da ticaret yapacak İranlıların işlerinin kolaylaştırılması olmalıdır⁹. Zaten makalemizin konusu çerçevesinde 1878-1923 tarihleri arasındaki ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde İran konsolosluğunun mesai harcadığı ağırlıklı konunun ticaretle ilgili olduğu görülmektedir.

a. Ticari Faaliyetler

Trabzon, stratejik açıdan önemli coğrafi konumuyla İran'ın Batı ile ticaretini gerçekleştirdiği liman kenti özelliği taşımaktadır. 19. yüzyılda Trabzon limanı Osmanlı Devleti'nin en önemli beş limanından biri konumundaydı. Dolayısıyla sadece İran'ın değil birçok Avrupa ülkesinin konsolosluğunun bulunduğu şehirdi. Nitekim günümüzde dahi Trabzon'da etkin olarak konsolosluk faaliyetlerinde bulunan iki ülkeden biri İran diğeri de Rusya'dır.

Trabzon limanı 19. yüzyılda Osmanlı ticaretine katkı sağlayan Anadolu'daki önemli limanlardan biriydi. Özellikle İngiltere ile kayda değer ticaret hacmine sahip olan Osmanlı Devleti verdiği tavizler ve farklı ülkelerle imzaladığı ticaret anlaşmalarıyla ticaret hacmini Osmanlı aleyhine yönlendirmiştir. 19. yüzyılın başından beri deniz ulaşımında buharlı gemilerin Avrupa ve ABD'de kullanıma başlanması liman kentlerinin önemini daha da artırmıştır. Trabzon limanına giriş yapan buharlı gemilerin sayısı 1858-1890 yılları arasında yaklaşık üç kat artış göstermiştir (Baskıcı, 2012, s.38-39).¹⁰

19. yüzyılın ilk yarısında İran ticaretinin %80'i İngiltere'nin elindeydi. Bu nedenle Rusya'nın İran'la yapacağı her türlü anlaşma İngiltere'yi de etkilemekteydi. Rusya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslar'da (Poti-Tiflis) demiryolu inşa etmesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin Gümüşhane-Bayburt-Erzurum-Beyazıt-İran arasında şose yol yapması İngiltere tarafından destekleniyordu. Rusya'nın şose ve demiryolu inşasına ağırlık vermesi, malların sigortalanması dahil tüccarların yol, can ve mal güvenliğini sağlaması, gümrük vergilerinde İranlı tüccarlara indirim yapması, yol ve liman altyapısını iyileştirmesine ticaret rotasının Rusya topraklarına geçmesine, İran-Osmanlı ticaretinin ise azalmasına yol açıyordu. Bu sadece İran ticareti için değil Avrupa'dan Hindistan'a yapılan ticaretin de Rusya topraklarına kaymasını beraberinde getirmekteydi. Nitekim Kırım Savaşı sonrasında (1853-1856) İngiltere, ticari mallarını İran ve Hindistan'a Rusya üzerinden nakletmiştir (Daei, 2013, s.31-33).

1856 Paris Antlaşmasıyla birlikte boğazların tüm ülkelerin ticaret gemilerine açılmasıyla Trabzon, özellikle Rusya ve İngiltere için önemli bir liman haline gelmiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, Trabzon limanı, İran'ın Avrupa ile ticaretini sağlayan ve Tebriz'den başlayıp Trabzon ile devam eden güzergahının Avrupa'ya açılan kapısıydı. İngiltere, İran'dan almak istediği ipek ve diğer malları Trabzon limanı üzerinden alırken, doğudaki pazarlarına da Trabzon limanı üzerinden ihracat yapıyordu. Tahran ve Tebriz'den batıya ihraç edilen İran ipeği, kurutulmuş meyve, tütün ve halı gibi ürünler Trabzon limanı vasıtasıyla ulaştırılıyordu. Ayrıca İngiltere'nin kolonilerine, çay, şeker, dokuma kumaşı gibi ürünleri Trabzon limanı üzerinden ulaştırdığı bilinmektedir. Bu durum Trabzon limanının önemini artırırken, İran-Trabzon ticaretinin de canlanmasını sağlamaktaydı. Ancak Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılması ve Rusya'nın alternatif bir güzergâh olarak Poti-Tiflis arasında demiryolu

⁹ Şennur Şenel, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı Ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı", TÜRKLER 10, s.. 736-744. Sultan II. Mahmud devrinde ticaret iki kısma ayrılarak Müslüman tüccarlara *Hayriye Tüccarı*, gayrimüslim tüccarlara ise *Avrupa tüccarı* denilmeye başlanmıştır. Hayriye tüccarları arasından seçilen görevli memura *şehbender* unvanı verilmiştir. Bu tabir sonraları *konsolos* kavramının karşılığı olarak, yabancı memleketlerde Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini korumakla görevli memurun unvanı olarak kullanılmıştır. Osmanlıda 1908'den sonra kullanılmayan şehbender kavramı, kullanıldığı dönemlerde başşehbender, şehbender, şehbender vekili ve şehbenderlik memuru olarak dört sınıfa ayrılmıştı. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Lügati*, C. III, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, s. 316.

¹⁰ Murat Baskıcı, "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerileyiş", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, No. 3, 2012, s. 38-39. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1740/18458.pdf> Erişim Tarihi: 17.12.2019, 15.30.

inşa etmesi ve bunu 1872 yılında İran'a kadar uzatması nispeten Trabzon limanının ekonomik ve stratejik önemini azaltmıştır.

Buharlı gemilerin artmasıyla birlikte 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Trabzon limanına giren buharlı gemi sayısında ve tonajında ciddi artışlar yaşanmıştır. Buharlı gemilerle Trabzon limanına giren malların tonajı 1867 yılında %89, 1880 yılında %98, 1900 yılında ise %93 civarındaydı. 1913 yılına gelindiğinde ise buharlı gemilerle getirilen ürünler, limana giren toplam yükün %97.33'ünü oluştururken, buharlı gemilerin sayısı sadece %2.67 oranındaydı. Bu rakamlar Trabzon limanına giren büyük yelkenlilerin yerini buharlı gemilere bıraktığını göstermektedir. Limana giren yelkenlilerin de tonajı az küçük yelkenliler olduğu aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır (Baskıcı, 2012, s.39-40).

Trabzon limanı buharlı ve yelkenli gemi trafiği¹¹

Yıl	Giren Gemi	Buharlı	Yelkenli	Buharlı Tonaj	Yelkenli Tonaj	Toplam Tonaj	Buharlı Oran	Yelkenli Oran	Buharlı Tonaj oranı	Yelkenli Tonaj Oranı
1875	5.242	315	9	231.836	2.504	234.340	%6,01	%0,17	%98,93	%1,07
1880	6.885	406	21	376.790	5.006	381.796	%5,90	%0,31	%98,69	%1,31
1885	6.370	448	5.922	449.000	36.322	485.322	%7,03	%92,97	%92,52	%7,48
1890	9.530	517	9.013	530.170	63.266	593.436	%5,42	%94,58	%89,34	%10,66
1895	9.003	515	8.488	572.027	44.783	616.810	%5,72	%94,28	%92,74	%7,26
1900	7.096	487	6.609	522.017	35.810	557.827	%6,86	%93,14	%93,58	%6,42
1905	8.081	602	7.479	629.823	37.446	667.269	%7,45	%92,55	%94,39	%5,61
1910	7.364	975	6.389	1.186.241	29.571	1.215.812	%13,24	%86,76	%97,57	%2,43
1912	6.497	775	5.722	1.072.980	25.149	1.098.129	%11,93	%88,07	%97,71	%2,29
1913	5.927	643	5.284	1.004.241	27.577	1.031.818	%10,85	%89,15	%97,33	%2,67

İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Yunanistan ve Osmanlı şirketleri Trabzon limanından buharlı gemilerle düzenli seferler organize etmekte, 19.yüzyıl sonunda ve 20.yüzyıl başında İran da Trabzon limanı üzerinden Avrupa ülkelerine ihracat ve ithalat yapmaktaydı.

¹¹ Tablo, Murat Baskıcı'nın yukarıda işaret edilen ve "XIX.yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerileyiş" isimli makalesinden alınmıştır.

İran'ın 1860-1909 yılları arasında Avrupa ülkelerinden yaptığı ithalat her zaman ihracatından çok daha fazla olmuştur (Baskıcı, 2012, s.40 vd.). Özellikle Karadeniz'in 19.yüzyılın başında yabancı ticaret gemilerine açılmasıyla birlikte İran transit ticareti Trabzon limanından yapılmaya, Trabzon limanı İran-Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmeye başlamıştır. Avrupa ürünleri Trabzon limanı üzerinden hem iç pazar olan Anadolu'ya hem de Tahran ve Tebriz yolu üzerinden İran pazarlarına ulaştırılıyordu. Aynı şekilde Doğu Anadolu ve İran'ın Avrupa'ya ihracatı da Trabzon limanından sağlanıyordu. 1870'lerden sonra Tiflis-Batum demiryolunun faaliyete geçmesiyle birlikte Trabzon limanının İran ihracatı için daha az kullanılmasına yol açmıştır. Böylece Karadeniz'in doğu kıyısında yer alan sahillerinde birbirine alternatif iki rakip ticaret rotası meydana gelmiş oldu. Bunlardan biri Trabzon-Erzurum-Tebriz; diğeri ise Osmanlı Devleti'nin kuzey komşusu ve rakibi Rusya'nın topraklarında yer alan Batum-Tiflis -Tebriz güzergâhlarıydı.

19. yüzyılın son çeyreğinde Trabzon limanından fındık, fasulye, balık, deri, tütün, kilim, keten tohumu, şimşir tahtası, mısır gibi ürünler ihraç edilirken, pamuklu ürünler, Halep işleri, fes, mermi, çelik, parfüm, çorap, kumaş, çuval, metal, altın sim, mücevherat, alkollü içecekler, zeytin yağı, meyve, çay, un, petrol, çivit, deri, tuhafiye, hırdavat, zücaciye, ayna, lamba, karyola gibi ürünler başlıca ithalat kalemlerini oluşturuyordu (Baskıcı, 2012, s.48-51).

İran, Trabzon limanından batıya açılırken, Osmanlı Devleti de transit geçişlerden memnuniyet duymaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ithalata dayalı kalkınma modeli olan ithal ikameci ekonomi politikalarını terk etse de o dönemin şartları ve ekonomik anlamda yaşanan zorluklar ve kıtlık dolayısıyla İran ile yapılan ticarete ve ülkeye giren malların korunmasına gayret göstermekteydi.

Trabzon limanından alınan ürünlerin İran'a ulaştırıldığı güzergâh olan Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun bakımsızlığına karşın Rusya'nın İran-Avrupa ticaretinin Kafkaslar üzerinden gerçekleştirilmesi için aldığı tedbirler ve Batum-Tiflis demiryolunun inşası Trabzon limanının cazibesini azaltmıştır. Demiryolunun yanı sıra Rusya, kendi topraklarındaki ticaret güzergâhlarını canlandırmak için yolların iyileştirilmesi, şose ve antrepolar yapılması, vergilerin düşürülmesi, telgraf hattı inşası gibi kolaylaştırıcı ve imrendirici tedbirler alıyordu. Bu nedenle bazı Avrupalı devletler, Trabzon'daki konsoloslukların seviyesini düşürerek Poti ve Tiflis'de konsolosluklar açmışlardır (Baskıcı, 2012, s.43). Trabzon-Erzurum-İran güzergâhında demiryolunun bulunmaması, mevcut karayollarının bakımsız ve kışın ulaşım elverişli olmaması; 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, Trabzon'u İran'a bağlayacak karayolları için gerekli altyapı yatırımlarının yapılmaması Avrupa-İran ticaret yolunun değişmesine yol açmıştır.

Ancak gerek Osmanlı gerekse İran devletleri, Tebriz ve Trabzon arasında yapılmakta olan ticareti muhafaza etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca İngiltere de, Rusya'nın Kafkaslar'da ticaret tekeli oluşturmasından ve Asya'yla yapılacak ticarete Rusya'nın konumunun güçlenmesinden rahatsız olarak Osmanlı limanlarından ticaret yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin ticaret güzergâhındaki yollara yatırım yapmasını istemekteydi. Nitekim Rusya tüm Asya pazarıyla iletişim sağlamak ve bölgeyi ticaret merkezi haline getirmek için uğraşmakta, İran'a gönderilen İngiltere mallarıyla rekabet edebilmek için Kafkasya'nın transit ve ticaret yoluna yatırım yapmakta, cazip kolaylıklar sağlamaktaydı. Rusya'nın bu bağlamdaki faaliyetleri 1877-1878 Osmanlı -Rus Savaşından önce başlamıştır. Rus limanlarından yapılan ticaretin artması için 1821 yılında Karadeniz bölgesindeki tüccarların önceden vermek zorunda olduğu yerel vergilerden muaf olmaları, yabancıların ise %5 ve daha düşük gümrük vergileri vermeleri şeklinde cazip teşvikler uygulayan Rusya, bu şekilde İran tüccarını çekmekteydi¹². Ancak Osmanlı Devleti'nin Trabzon-Erzurum demiryolunu yapmak gibi bir çabasının

¹²Masoumeh Daei, *İran-Osmanlı Ticaret İlişkileri (1900-1923)*, s. 26-27. "Rusya'nın yabancılara getirdiği %5'lik vergi oranı çerçevesinde, 16 Ağustos 1838 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Balta Limanı Antlaşması daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Balta Limanı antlaşmasıyla birlikte, ithalat ve ihracattan alınan %3 oranındaki vergi; ihracatta %12'ye çıkartılırken, ithalatta yalnızca %5'e yükseltilmişti. Kendi başına değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti bünyesinde var olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin Avrupa ile yarışamaması nedeniyle kapanmasına ve Osmanlı topraklarının pazar haline getirilmesine yol açtığı değerlendirilen Balta Limanı

olmamasının ekonomik sebepler dışındaki bir nedeni de Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlarda bu yolu kullanacak olma ihtimalinden duyulan endişe idi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasında Kars ve Ardahan'la birlikte Batum'un da Rusya'nın eline geçmesinin, Trabzon limanının önemini azaltan bir etken olduğunu kaydetmek gerekir. İngiltere, Doğu'daki ticari çıkarları için Batum'un Osmanlı Devleti'nde kalmasını istemesine rağmen Batum Rusya'ya geçmişti. Hem maddi kazanç hem de prestij elde eden Rusya, İngiltere'nin de menfaatlerine zarar vermiş oldu (Daei, 2013, s.39-40). İki liman şehri birbirlerine rakip olurken Rusya ve Osmanlı Devletlerinin birbirlerine hem siyasi hem de ticari açıdan üstünlük kurmak ve yekdiğerini kontrol altında tutmak için kullandıkları Batum ve Trabzon, karşılıklı iki istihbarat üssü haline getirilmiştir. Rusların 1877-1878 Savaşı sonrasında Batum'un yanısıra Kars ve Ardahan'ı da ele geçirmiş olması İran ticaretine büyük ölçüde hâkim olmasının yolunu açmıştır.

1880-1909 yılları arasındaki 30 yıllık sürede Rusya'nın İran'a ihracatı yedi kat artarak 3.944.000 rubleden 28.843.000 rubleye çıkmıştır. Bu rakamlardaki artış özellikle son 15 yılda (1895-1909 yılları arası) yaşanmıştır. Keza 1890-1910 yılları arasında Rusya, ulaşım alt yapısına ciddi yatırımlar yapmış, bu yıllar arasında ülkenin kuzey kısmında 800 km yol inşa etmiştir (Daei, 2013, s.40-41).

Bu yıllarda Osmanlı Devleti de Trabzon limanının ve Trabzon-Tebriz ticaret güzergâhının önemini kaybetmemesi için çeşitli önlemler almaya, İran ticaretini kolaylaştırıcı kararlar yürürlüğe koymaya çalışmıştır. Ayrıca İran ile yapılan ticarete ortaya çıkan aksaklıkları gidermeye gayret etmekteydi. Bu çerçevede, İçişleri Bakanlığı'ndan Trabzon Vilayeti Âlisine 1894 Haziran ayında gönderilen bir belgede, transit şeklinde İran'a sevk edilecek ticaret eşyalarının gidecekleri yere ulaştırılması sonrasında vergi belgesi ibraz etmeyenlerden vergi dairesince talep olunan verginin alınmasında zorluklar yaşandığına atıfla, tüccarın Trabzon'da sened ve kefil vermek suretiyle aldıkları tezkire ile İran'a nakledecekleri eşyalardan bir kısmının eksik olduğunun Rize gümrüğüne fark edildiği ve eksik çıkan eşyalar için ödenmesi gereken verginin Trabzon gümrüğüne kendilerinden istenmesine rağmen tüccarların ödemekten kaçındığından dolayı üç ay evvel kendileri ihtar edilerek teminatlarının nakde çevrileceği beyan edilmiştir. Ancak depozito verenlerden eşyalarının teminatı için nakit aranılmayıp, eskiden olduğu gibi kefaletlerinin kabul edildiği; teminatın önceden olduğu gibi kefaletle verilmesi suretiyle ticari faaliyetlerin kolaylaşacağı; bu şekilde tüccarlara verilen müsaadenin dört ay süreceği; ancak bu süre zarfında tüccarların nakit işini sonuçlandırmamaları halinde gerekenin yapılacağı belirtilmektedir.¹³ Belgeden de anlaşılacağı üzere bir yandan ticaretin kolaylaştırılmasına çalışılırken diğer taraftan suistimallerin önüne geçilmeye çalışılmaktaydı.

Trabzon dışındaki tüm mutasarrıflara 1893 Şubat ayında gönderilen tahrirat-ı umumiye Osmanlı şehirlerinde yaşayan ve esnaflık, ziraat ve amelelik yapan İranlılardan alınan temettü ve esnafiye vergilerinin, Osmanlı tebaasından alınan şekliyle tahsil edilmesi; vergi borcu birikmiş olanların borçlarının, ikamet ettikleri vilayetlerce taksite bağlanarak alınması; ayrıca kantar ve denklerle alış-veriş yapanların tüccar sayılarak Patent Nizamnamesi veya Yeni Ticaret Sözleşmesi yürürlüğe konulana kadar vergiden muaf tutulmaları istenmiştir. Son kısmında "Trabzon Vilayet-i Âlisine" denilerek yazılan paragrafta Trabzon'da bulunan İran tebaasının temettü vergisi vermeye karşı gelmeleri ve bu konudaki tazarruatları dolayısıyla kendilerine yapılacak muamelenin sorulduğu telgrafın değerlendirilemediği kaydedilmektedir¹⁴. Trabzon'daki İran tüccarlarının taleplerinin farklı değerlendirildiği bu tahrirat-ı umumiyeden anlaşılmaktadır.

antlaşmasını, Rusya ile yapılmakta olan ticaret güzergâhı rekabeti açısından ele aldığımızda daha anlamlı sonuçlar elde edilecektir."

¹³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, DH.MKT.01871.00081.001; Tarih (Rumi : 28-07-1310 / Miladi: 1894)

¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, DH.MKT.02052.0006.001; Tarih (Rumi: 20-02-1309 / Miladi:1893)

1917 Bolşevik ihtilali akabinde I. Dünya Savaşı'nın son iki yılında İran ihracatı kaydadeğer biçimde azalmış, SSCB kendi ülkesinin üretmesi gerektiği ve Rusların alım gücünün düşüşü gerekçesiyle İran mallarının ithalini engellemiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi siyasi ve ekonomik gücünü yönlendirme ve yönetme konusunda ciddi sıkıntılar yaşadığı bu dönemde Trabzon-Erzurum-Tebriz transit yolu etkin bir şekilde kullanılamamıştır¹⁵.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 07/02/1922 tarihinde çıkardığı bir kararnamede *Trabzon'un İran ve İstanbul arasında bir merkez-i ticaret olmasına binâen Trabzon'a münhasır olmak üzere transit yapan tüccara Trabzon Valisi'nin merkezden bilâ-istizân müsa'ade edebilmesi İcra Vekilleri heyetinin 7/2/337 tarihindeki ictima'ında karargir edilmiştir*¹⁶ denilerek, Trabzon'un ticaret merkezi olmasına atıfla İran-İstanbul transit yolunu kullanan tüccarların Trabzon'dan İstanbul'a gelirken yalnızca Trabzon valisi için geçerli olmak üzere merkezden izin almaksızın kendilerine müsaade edebileceği kaydedilmektedir. Söz konusu kararname Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti tarafından imzalanmıştır.

Trabzon ile İran arasında nakliyat işiyle uğraşan tüccarların işinin kolaylaştırılması için 9. Kolordu emrindeki ambarların antrepo yapılabilmesini teminen Rüsumat İdaresine teslimi konusunda İcra Vekilleri Heyeti'nin 5/10/1924 tarihli kararnamesi bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra çıkartılan kararnamayı imzalayan İcra Vekilleri Heyeti'ne Türkiye Cumhuriyeti Cumhur Reisi başkanlık etmiştir. Söz konusu kararname 10 Mayıs 1924 tarihinde İcra Vekilleri heyetince imzalanmıştır.¹⁷

Bu karar, Trabzon ve Tebriz arasında ticaretle uğraşan devecilerin İran'a girişlerinde hem İranlı memurlar hem de ahali tarafından soyulmasından dolayı tedbir alınması gereği Tebriz şehbenderliği tarafından Hariciye Vekâlet-i Celilesine bildirilmesi üzerine verilmiştir. Bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Maliye Vekâleti ve Ticaret Vekâleti'nin onayı alındıktan sonra çıkarılan kararnamede, Kızıldize'ye (Doğubayazıt'da bir yer) kadar olan nakliyatın İran devecilerine, Kızıldize-Trabzon arasındaki nakliyatın Türk devecilerine hasredilmesi; milli sınırlar içerisinde Türk vasıtalarının nakliyesi için Trabzon ve Erzurum'da antrepoller oluşturabilmesi için Kafkas Fırkası Karargâhı'nın Gümüşhane'ye nakli sebebiyle ihtiyaç kalmayan Dokuzuncu Ordu emrindeki ambarların kullanılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Bu itibarla, 5/10/1924 tarih ve 5115 numaralı kararname uyarınca Trabzon ve Tebriz arasındaki transit ticaretin kolaylaştırılması ve korunması için Trabzon ve Erzurum'daki askeriyeğe ait depolar Gümrük İdaresi'ne teslim edilmiştir.

b. Diplomatik Ayrıcalıklar / Haklar

Günümüzde buldukları ülkelerde faaliyet gösteren yabancı ülkelerin diplomatik misyonları ve memurlarının tabi olduğu hak ve ayrıcalıklar, *1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi* ve *1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi* ile uluslararası hukuk kurallarına göre şekillenmiştir. Ayrıca, söz konusu sözleşmelerin yanısıra iki ülke arasında imzalanan çeşitli anlaşmalar/protokoller/sözleşmeler ile diplomatik ayrıcalıkların ve müteakiliyet kurallarının uygulama yöntemleri, muafiyetleri değişebilmektedir.

Ancak söz konusu sözleşmelerden önce Osmanlı Devleti döneminde özellikle 19.yüzyılda yoğun bir şekilde Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye başlayan konsoloslukların ve mensuplarının tabi tutuldukları ayrıcalıklar var mıydı? Ayrıcalıklar İran dâhil tüm ülkeler için geçerli miydi? Trabzon'daki İran konsolosluğuna herhangi bir kolaylık sağlanmış mıdır?

¹⁵ Daei, İran-Osmanlı Ticaret İlişkileri (1900-1923), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 42-44.: Daei'ye göre Osmanlı Devleti Trabzon-Erzurum-Tebriz transit yolunu etkin hale getirebilmiş olsaydı "İran pazarını elde etmek için müttefik olduğu Almanya, Avusturya-Macaristan gibi Avrupa ülkeleriyle işbirliği geliştirebilir; bölgedeki ticari tekelleşmeyi kendi lehine değiştirebilirdi".

¹⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-18-1-1 / 2-33-17; Tarih: 07.02.1921.

¹⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-18-1-1 / 11-47-11 ; Tarih: 05.10.1924. İcra Vekilleri Heyeti şu vekaletleri ihtiva etmektedir: Maarif, Maliye, Hariciye, Dahiliye, Adliye, Müdafaa-i Milliye, Başvekil, Mübadele-i İmar ve İskan, Sıhhiye Muavenet İctimaiye, Ticaret, Ziraat ve Nafia..

Diplomatik ayrıcalıklar, daha çok ticari imtiyaz şeklinde, çok taraflı uluslararası anlaşmalarla değil kısmen ikili anlaşmalarla tanzim edilmekteydi. Bununla birlikte ticari imtiyazların yanısıra diplomatik misyon temsilcilerine de bir takım kolaylıklar ve iltimaslar sağlandığı görülmektedir. 1923 yılında Trabzon'daki sabık İran başkonsolosu merhum Zülfikar Han'ın eşi, çocuğu ve beraberindeki iki hizmetçisiyle birlikte İzmir'e gitmesi için kendilerine bir seyahat belgesi hazırlanması konusunda iltimas sağlanmasına yönelik bir talebin İran'ın İstanbul Büyükelçiliği tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul Murahhaslığına gönderildiği ve bu talebin olumlu karşılandığı görülmektedir¹⁸.

Nitekim Osmanlı Devleti'nde görev yapan dost devlet konsoloslarına tanınan imtiyazların aynısının İran şebenderlerine de tanınmaması konusunda Osmanlı Devleti ile İran arasında 1854 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre şebenderler veya şebenderlik görevlileri, karada veya denizde yapacakları seyahatlerde ve konaklamalarda kendilerine ve yakınlarına herhangi bir saldırı ve müdahale yapılamayacağı belirtilmiş; eğer yapılırsa yapanların Osmanlı Devleti'nde emlak ve arazi satın almaları, mülk ve vakıf edinmeleri yasaklanmıştır (Akdemir, 2017, s.45). Buradan da anlaşılacağı üzere, İran dahil dost devletler, Osmanlı topraklarındaki diplomatik misyon yetkililerinin seyahat ve yol güvenliği konusunda Osmanlı Devleti'nden güvence almışlardır.

c. Mütakabiliyet

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde mütakabiliyet esastır. Bu çerçevede İran'ın Osmanlı topraklarına yeni şebenderlik açma talebinin Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından teadül esasına göre değerlendirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, 1922 yılında Tebriz şebenderliğine mukabil Trabzon'daki İran konsolosunun kabul edildiği; ayrıca Meşhed şebenderliğine muamele-i mukavele esasına dayanarak İran tarafının önerdiği üç ilden birinde konsolosluk açmasına Hariciye Vekaleti Celilesinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkartılan 12/11/1922 tarihli kararname ile karar verilmiştir. Söz konusu kararname o dönemdeki Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturan Hariciye, Dahiliye, Adliye, Müdafai Milliye, Şeriyeye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, Sıhhat ve Muavenet İctimaiye, İktisat, Nafia, Maarif, Maliye icra vekilleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis'inin imzasıyla çıkartılmıştır.¹⁹ Bu kararnameden de anlaşılacağı üzere 1922 yılında yabancı bir ülkenin ülkemizde konsolosluk bulundurmasına TBMM Başkanlığındaki Bakanlar Kurulu tarafından mütakabiliyet esasınca karar verilmekteydi.

Söz konusu belgede ayrıca "Hukuk-u Düvel-i Umumiye Esası" çerçevesinde devam eden ilişkilere ilaveten gelecekte İran Hükümeti ile konsolosluk ilişkileri tanzim etmek üzere bir konsolosluk sözleşmesi veya süreli bir protokol imzalanmasına karar verildiği belirtilmektedir. Bu itibarla, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve İngiltere'nin baskısı altındaki İran ile savaştan sonra ikili ilişkilerin düzeltilmesi yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

Trabzon'daki İran konsolosluğunun genel misyonu ticaretin kolaylaştırılması ve İranlı tüccarların sorunlarının çözülmesiydi. Bazı dönemler ikili ve çok taraflı çatışmalar/savaşlar nedeniyle kapanmış olsa da yeniden açılan İran konsolosluğu hâlihazırda Trabzon'da mukim iki yabancı başkonsolosluktan biridir. Trabzon limanı ve ticari etkinliği arttıkça şehrin önemi artmış, bu çerçevede konsoloslukların faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ancak Rusya'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Kars, Ardahan ve Batum'u almasıyla birlikte Trabzon'un ehemmiyeti azalmıştır. Nitekim Rusya küçük bir şehir olarak aldığı Batum'u, yaptığı yatırımlar sayesinde ticaret merkezi haline getirmeyi başarmış, yaptığı demiryollarıyla İran ticaretinde etkinliğini artırmıştır. Bu dönemlerde Trabzon'daki İran konsolosluğunun işlevselliği nispeten azalmıştır.

¹⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: HR.İM.00027.00076.002; Tarih : 05-04-1923

¹⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi,, Fon Kodu : 30-18-1-1/6-36-8; Tarih : 12.11.1922.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-18-1-1 / 2-33-17, Tarih: 07.02.1921.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-18-1-1/ 11-47-11; Tarih: 05.10.1924
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: DH.MKT.01871.00081.001; Tarih: (Rumi: 28-07-1310 / Miladi: 1894)
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri, Fon Kodu: DH.MKT.02052.0006.001; Tarih (Rumi: 20-02-1309 / Miladi: 1893)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: HR.İM.00027.00076.002; Tarih: 05.04.1923.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-18-1-1/6-36-8; Tarih: 12.11.1922
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, "Mezheb-i Şii'ye mensub bazı memleket sekenesinin tashih-i itikadlarına dair Sadrazam Kâmil Paşa'nın arz tezkiresi", İrade-Dahiliye, Nr. 96880,
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, İrade-Dahiliye, Nr. 1318

Tetkik Eserler

- Akdemir, M. Sadık (2017). "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 2017/2. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/394998> Erişim Tarihi: 17.12.2019.
- Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2010.
- Ateş, Abdurrahman (2012). *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012.
- Baskıcı, Murat (2012). "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Yükseliş ve Gerilemiş", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, No. 3, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1740/18458.pdf> Erişim Tarihi: 17.12.2019.
- Cin, Barış (2007). *Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Çavdar, Necati ve Mamak, Kübra (2017). "Devlet Sâlnâmeleri'nde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877)", *OTAM*, 42/Güz 2017, ss. 47-70.
- Daei, Masoumeh (2013). *İran-Osmanlı Ticaret İlişkileri (1900-1923)*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gündoğan, Ünal (2010). *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara.
- Han, İ. Melik (2006). *Fars Gözüyle Osmanlı - Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, (Tercüme: Hakkı Uygur), Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kavak, Abdulcebbar (2015). "Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşibendi Halidi Şeyhleri", *Şırnak Üniv.İlahiyat Fak.Dergisi*, C.6, S.12.
- Kılıç, Selda (2002). "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 32, Ankara, ss. 143-161.

Saray, Mehmet (2006). *Türk-İran İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Şenel, Şennur (2015). “Başlangıçtan 20.Yüzyılda Osmanlı-İran İlişkileri”, *Denge*.

Şenel, Şennur (2001). “Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir Yapılanma: Hayriye Tüccarı”, *Türkler 10*, Ankara, ss. 736-744.

Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçiliği <http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/About>

Uçarol, Rifat (2013). *Siyasi Tarih: 1789-2012*, Der yayınları, İstanbul.

AYNI BAĞIN GÜLLERİ – ÖZBEK EDEBİYATINDAN SEÇME HİKÂYE- LER (1980-2014)

YAYIN TANITIMI

Arş. Gör. Zeynep ASLAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
zeynep.aslan@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0779-5550

Dr. Veli Savaş YELOK. Aynı Bağın Gülleri – Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler (1980-2014), Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2. Baskı, Kasım 2019, ISBN: 978-605-7851-99-4, 246 sayfa.

Dr. Veli Savaş Yelok, Çağdaş Türk Edebiyatları, Türk lehçelerinin işlevsel dil bilimi, aktarma bilimi sorunları, metin ve metin tahlili üzerine çalışmaları ile tanınmakta olup hâlihazırda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Prof. Dr. Şuayip Karakaş'ın danışmanlığında ünlü Özbek şair, oyun yazarı, tercüman ve devlet adamı Erkin Vâhidov'un şiirlerinin dili ve üslubu üzerine hazırladığı doktora tezini 2016 yılında kitap olarak yayımlayan Yelok, Modern Özbek Edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarla dikkat çekmektedir.

Yelok, son olarak 2019'un Kasım ayında Sonçağ Akademi Yayınları tarafından ikinci baskıları neşredilen *Aynı Bağın Bülbülleri – Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler (1909-1980)* ve *Aynı Bağın Gülleri – Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler (1980-2014)* adlı kitaplarını okuyucuyla buluşturmuştur. Adı geçen iki kitap da Yelok'un Özbek hikâyelerinden yaptığı aktarmaları¹ içerir. Söz konusu iki kitap, art zamanlı olarak birbirinin devamı ve tamamlayıcısı mahiyetinde olduğu için Modern Özbek Edebiyatı'nda hikâye türünün gelişim çizgisini takip etme imkânı vermektedir.

Aynı Bağın Bülbülleri'nde Özbek hikâyeciliğinin başlangıcı olan 1909'dan 1980'e kadarki dönemde yetişmiş yirmi yazardan birer hikâyenin Türkiye Türkçesine aktarması bulunur. Yelok, bu dönem yazarlarını bülbül imajı ile sunar. Aynı Bağın Gülleri'nde ise 1980 sonrası on üç yazardan birer hikâyenin aktarması yer alır. Bu dönem Sovyetler Birliği'nin son döneminden başlayarak asıl olarak Özbekistan'ın bağımsızlık dönemini ve sonrasını kapsar. Nitekim eserin adı da bu bağlamda aynı bağda yetişen güller olarak tasvir edilmiştir. Yazarın sözü edilen iki eserinden *Aynı Bağın Gülleri* adlı kitabı üzerinde durulacaktır.

Aynı Bağın Gülleri adlı eser *Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler (1980-2014)* alt başlığıyla sunulur ve 246 sayfadan oluşur. Eser, Yelok'un kısa bir biyografisi ile başlar. *İçindekiler* verildikten sonra Yelok tarafından yazılan *Sözbaşı* bölümünde eser kısaca tanıtılır, veriliş amacı ve kullanılan yöntem hakkında bilgiler verilir. Bu bölümde Yelok, hikâyelerini aktardığı yazarları neye göre seçtiği hususuna şu şekilde açıklık getirir: *Bu yazarların belirlenmesinde kendi ülke gerçeklerini ve yaşam düzenini bilme; edebî eserin ait olduğu ülkenin kültür ve dil coğrafyası ile aile yapısı gibi sistematiplerini tanıma, bunları mensubu olduğu milletin millî özüne uygun bilinç ve anlatımla kurgulama, anlamlandırma yetkinlik ve mahareti esasında hareket edilmiştir* (2019: 2).

Milletin kendi içinde ya da milletlerarası bağlamda kültür aktarımının en önemli araçlarından biri sanat ve edebiyat eserleridir. Sanatçıların millî öz bilinciyle verdikleri eserler, millî değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasını sağlarken; diğer milletler için de o milleti tanıma noktasında bir nevi rehber işlevi görür. Yelok da Özbek Edebiyatı'ndan Türkiye Türkçesine kazandırdığı hikâyelerde Özbek kültürünün ve değerlerinin Türkiye'de bilinmesi ve öğrenilmesi

¹ Bir dilin lehçeleri arasında yapılan transfere *aktarma* denir.

bilinciyle hareket etmiştir. Yazarların seçiminde gösterdiği bu titizliği benzer şekilde onların hikâyelerinden yaptığı seçimlerde de göstermiştir. Bu noktada Yelok, aktardığı hikâyeleri kendi edebî zevk ya da tercihinine göre değil, Özbekistan'daki farklı edebî çevrelerin, Özbek okuyucuların ve edebiyat eleştirmenlerinin “edebî nitelikleri çerçevesinde” üzerinde ittifak ettiği eserleri seçtiğini belirtir (2019: 2).

Eserde *Sözbaşı*'ndan sonra *Hikâyeler* bölümü yer alır. Aktarılan hikâyeler ve yazarları şunlardır: *Erkin*, Tâhir Melik (s. 7-25); *Dördüncü Kattaki Sararmış Pencere*, Âlim Âtahân (s. 27-39); *Bir Gün Karınca Olup*, Nâdir Nârmatov (s. 41-54); *Sen Ne Kadar Tatlısın, Ey Acı Hayat!* Hayriddin Sultanov (s. 55-69); *Ak Bina Akşamları*, Nurullah Muhammed Raufhan (s. 71-105); *Dağlarda Bayırlarda*, Murad Muhammed Dost (s. 107-121); *Resimdeki Kadın*, Şâdikul Hemrâyev (s. 123-138); *Karagöz Mecnun*, Said Ahmed (s. 139-156); *Hisâmiddin El-Yâğî*, Şâyim Botayev (s. 157-173); *Bahar Özlemi*, Gulâm Kerimî (s. 175-186); *Müslüman*, Uluğbek Hemdem (s. 187-204); *Bahaddin'in Köpeği*, Nazar Eşânkul (s. 205-227); *Kurt*, İsaçan Sultan (s. 229-243).

Hikâyelerin özgün hâline ulaşılabilmesi için her birinin sonunda alındığı kaynağın künye bilgileri yer almaktadır.

Dağlarda Bayırlarda ile *Kurt* hikâyeleri dışındaki on bir hikâyeyi Yelok, daha önce Kardeş Kalemler, Kurgan Edebiyat ve Hece Öykü gibi edebiyat dergilerinde yayımlamıştır. Bahsi geçen aktarma hikâyelerin yer aldığı dergilerin künyeleri ilgili hikâyelerin başında dipnot olarak verilmiştir.

Metni aktarılan lehçenin (kaynak lehçe) ait olduğu topluma özgü kavram, terim ya da ibarelere eserlerde rastlanması son derece doğaldır ancak kaynak lehçede yer alan kullanımların aktarılacak lehçede (hedef lehçe) karşılığının olmaması, aktarmalarda aktaranı zor durumda bırakabilecek bir husustur. Bu yüzden aktaranın kaynak lehçeyi iyi bilmesi ve o toplumun sosyo-kültürel yapısına hâkim olması önemlidir. Hedef lehçede karşılığı olmayan kavram ve terimlerin olduğu gibi bırakılması makul bir yöntem olmakla beraber yeterli değildir. Aktaranın anlaşılabilirliği sağlamak için dipnot ya da sonnot şeklinde açıklama yapması da gerekir. Yelok'un aktarmalarına bu gözle bakıldığında aktarma tekniğinin başarıyla uygulandığı pek çok örnek bulunur. Söz gelimi 180. sayfada Yelok, “*Komsomola* mahsus cesaret ve mertlikle...” diye başlayan cümlede “komsomol” kelimesini Türkiye Türkçesinde karşılığı olan bir terim olmadığı için aynen bırakmış ve bunu dipnotta “Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanmasının erkek üyelerine verilen ad.” şeklinde açıklamıştır.

Kaynak lehçede yazarın kullandığı kelimenin karşılığı hedef lehçede bulunabilir. Ancak burada da o kelimenin hedef lehçedeki anlam alanını göz önünde bulundurma gereği doğar. Ele alınan kitabın 5. sayfasında “Kitaplıkta sadece *dâhî*lerin kitapları olsun.” cümlesi geçer. Yelok, burada *dâhi* kelimesini eğik yazmış ve dipnotla “Burada Marks, Engels, Lenin ve Stalin kastediliyor. (Aktaranın notu)” açıklamasını vermiştir. Nitekim aktaranın burada notu olmasaydı *dâhi* kelimesinin gönderimde bulunduğu kavram, hedef lehçedeki okurun zihninde karmaşaya neden olabilirdi. Ele alınan eser üzerinde örnekler çoğaltılabilir.

Kitap, *Hikâyeler* bölümünün ardından *Kaynakça* ile sona erer. *Kaynakça*da aktarılan hikâyelerin Özbek literatüründeki künyeleri, aktaranın daha önce çeşitli edebiyat dergilerinde yayımladığı ve bu eserinde yer verdiği hikâye aktarmalarının künyeleri ve dipnot bilgilerinde yararlanılan kaynaklar yer alır.

Eserde hikâyeleri aktarılan yazarların hayatları hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Yazarların kısa biyografilerinin yer alması, bu yazarlarla ilk kez tanışan, özellikle de alanı Türkoloji olmayan okurlar için yararlı olabilirdi.

Aynı Bağın Gülleri – Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler (1980-2014) adlı kitap, aktarma tekniklerinin başarıyla uygulanması ve aktarmalarda kullanılan dilin sade, açık ve anlaşılır olması bakımlarından yalnızca akademisyenlerin ve Türkoloji öğrencilerinin değil toplumun her kesiminden okurun edebî tat alabileceği nitelikte bir eserdir.

TÜRK TARİHİNDE ASYA HUNLARI: BİRİNCİ HÂKİMİYET DÖNEMİ

YAYIN TANITIMI

Dilara SARI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi
asyadilarasari@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3641-8308

Konuralp Ercilasun, Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hâkimiyet Dönemi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019 ISBN: 975-995-969-2 322 sayfa.

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun lisans eğitimini 1993'te Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini ise Tayvan'da 1999'da tamamlamıştır. 2003'te DTCF'de doktorasını tamamlayan yazar, Ankara Üniversitesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi'nde görev yapmıştır. 2018 yılından itibaren Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nde ilmi çalışmalarını sürdürmektedir.

Konuralp Ercilasun'un son çalışması, 2019 yılında Dergâh yayınları tarafından baskısı yapılan Türk Tarihinde Asya Hunları: Birinci Hâkimiyet Dönemi, adlı eserdir. Eser 322 sayfa olup, on bir bölümden oluşmaktadır.

Kitap, Asya Hunları'nın ortaya çıkışından başlayarak M.S. 11 yılına kadar olan Hun tarihini konu edinmektedir. Yazar, çalışmasında (Tarihçinin Kayıtları ve Han Tarihi adlı) Çince yazılmış iki ana kaynak başta olmak üzere yerli ve yabancı pek çok kaynak kullanmıştır. Bunların dışında yazar, yaptığı sözlü görüşmelere de yer vererek çalışmasını zenginleştirmiştir.

Yazar, çalışmasının Giriş Bölümü'nde, ilk olarak Çin kaynaklarının genel özellikleri ve üslupları hakkında bilgi vermektedir. Akabinde Çin hâkimiyet anlayışı ile dünya görüşünün kaynaklara yansımaları ve bu kaynaklarda Hunlara verilen ilk adlandırmaları ele almıştır (s.17-19).

Eserin "Çin Kaynaklarına Göre En Eski Atalarımız" adlı ikinci bölümünde, yaklaşık olarak M.Ö. 3. bin yıldan başlayarak M.Ö. 4. yüzyıla kadar olan Türk tarihi ele alınmıştır. Dönem hakkında bilgi veren Çin kaynakları, bu kısımda hem Türklerin atalarını hem de Çin devletinin o günkü konumunu tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca yazar tarafından hazırlanan iki haritayla, M.Ö. 16-11. ve M.Ö. 7.yüzyıllarda Sarı Nehir havzası ile bozkır ve Çin derebeylikleri gösterilerek anlatım zenginleştirilmiştir (s. 23, s. 29). Bu bölümde dönem itibarıyla yaşanan olaylar, Çince iki ana kaynak karşılaştırılarak verilmiştir. Karşılaştırmaların ve bazı tartışmalı konuların metin içerisinde değil, dipnotlarda verilmesi farklı bilgilerin anlatım akışını bozmadan sunulmasına olanak sağlamıştır. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında Çin kaynaklarının konu edilen bölgeler ve yabancı kavimler için kullandığı adlandırmalar ile bunların zaman içindeki değişimleri ortaya konmuştur. Söz konusu bu adlandırmalara ilişkin görüşler hem metin içinde hem de dipnotlarda irdelenmiştir (s.20-31).

Çalışmanın "Hunların Şiung-nu Adıyla Anılmaya Başlamaları ve İlk Devirler" başlıklı üçüncü bölümünde ise Çin kaynaklarında Hun (Şiung-nu) tabirinin ilk kez kullanılması (M.Ö. 318) ve Çin derebeyliklerinin durumlarından söz edilmiştir. Bu bölümde M.Ö. 318'den başlayarak Tuman (Teoman, M.Ö.? - M.Ö. 209) dönemi de dâhil olmak üzere Motun (Mete, M.Ö. 209- M.Ö. 174) devrine kadar olan Hun tarihi işlenmiştir. Yazar, çalışmasının bu kısmında da yine M.Ö. 1. yüzyılı işaret eden bir haritaya yer vermiştir (s.39). Bunların yanı sıra ele alınan dönemlerde Çin'deki beyliklerin hem birbirlerine hem de bozkıra karşı inşa ettikleri setler hakkında bilgiler ortaya konmuştur. Bu setler zaman içinde birleştirilerek Çin Seddi olarak karşımıza çıkacaktır (s.32-41).

Yazar, çalışmasının “Hunların Yükselişi ve Dünya Hâkimiyeti” adlı bölümünü Motun (Mete) devrine (M.Ö. 209- M.Ö. 174) ayırmıştır. Motun’un babasını indirerek tahta geçişi ve dönemin siyasi olayları üzerinde durulan bu bölümde, sıklıkla Çin kaynaklarından alıntılar yapılmıştır. Yine Çin ile yapılan mektuplaşmalar da metin içerisinde sunulmuştur. Dolayısıyla çalışmada dönem olayları detaylı bir şekilde verilmeye çalışılmıştır (s.42-56).

Eserin beşinci bölümü olan “Dünya Hâkimi Hunlar” bölümünde, M.Ö. 101 yılına kadar tahta geçen Hun hükümdarları konu edilmiştir. Motun’dan sonra tahta çıkan altı hakanın (Kiyok, Künçin, Yi-cı-şie, Wu-vey, Çocuk ve Gou-li-hu) anlatıldığı bu kısımda Çin kaynaklarındaki mektup ve ferman örneklerine yer verilmiştir. M.Ö. 174 ile M.Ö. 101 yılları arası dönemi kapsayan bu bölümde olaylar detaylı şekilde açıklanmıştır (s.57-93).

Hunların zayıflama dönemini içeren altıncı bölüm, M.Ö. 101 ile M.Ö. 60 yılları arasındaki devreyi konu edinmektedir. Söz konusu dönemdeki gelişmeler Çince ana kaynaklardan birisi olan Han Tarihi’nden yararlanılarak ele alınmıştır. Bu dönem Çin’in Hunlara karşı Türkistan’da etkili olmaya başladığı ve ittifaklar kurduğu dönem olarak karşımıza çıkar. Dört Tanrıkut’un (Cü-di-hou, Hu-lu-gu, Hu-yen-di, Şü-lü-çüen-çü) devrinin anlatıldığı bu bölümde Hunların zayıflamasına ve aralarındaki karışıklıklara, iç çekişmelere yer verilmiştir (s.94-123).

“Hâkimiyetin Usulsüz Değişikliği ve Bölünme” başlıklı yedinci bölüm, M.Ö. 60 yılında Hun tahtını ele geçiren Wo-yen-çü-di Tanrıkut’un dönemini ve akabinde devlette meydana gelen parçalanmayı ortaya koymaktadır. Çin hâkimiyetini kabul eden Hu-han-ye ve bağımsızlık taraftarı Cı-cı Tanrıkut’un faaliyetleri işlenmektedir. Bu devirlerde Çin’in bozkırdaki kavimleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Eserin bu kısmında, daha önceleri Cı-cı Tanrıkut’a atfedilen bağımsızlık yanlısı ifadelerin üzerinde durulmuştur (s.138). “Çin’e sığınmanın aşağılayıcı olduğu ve geleneklerimize ters düştüğü” yönündeki ifadeler, daha önce kaleme alınan pek çok eserde Cı-cı Tanrıkut’a atfedilmiştir. Ancak Ercilasun bu cümlelerin, Çin’e bağlanma taraftarı olan Hu-han-ye Tanrıkut’un emrindeki beylerin, kendisine karşı aldıkları tavır olduğu bilgisini vermektedir. Bu bilgi hem Çin kaynaklarının bu şekilde bir bilgi içermemesi, hem de Kafesoğlu’na atıf yapılarak desteklenmiştir. Hunlar açısından bakıldığında bu dönem, pek çok kişinin kendisini han ilan ettiği ve iç karışıklıkların yaşandığı bir devre olmuştur. Yazar, çalışmasında bu dönemi sade ve anlaşılır hale getirmiştir (s.124-148).

Vasallık döneminin işlendiği sekizinci bölüm, M.Ö. 53 ile M.Ö. 8 yılları arasındaki devre üzerinde durmaktadır. Hu-han-ye Tanrıkut’un Çin’e bağlılık bildirmesi ve devamında gelişen olayların aktarıldığı bu bölümde mektup, ferman ve raporlardan faydalanılmış ve dönem olayları bunlar üzerinden detaylıca aktarılmıştır (s.149-172).

“Vasallıktan Kurtuluş ve İkinci Üstünlük Devresinin Başlangıcı” başlıklı dokuzuncu bölümde, Çin hâkimiyetine giren Hu-han-ye’nin oğullarından Wu-cu-liu Ruo-di Tanrıkut’un Çin yanlısı politikayı terk etmesi ile Hunların vasallıktan çıkma süreci işlenmektedir. Bu dönemde Çin ile yaşanan damganın değiştirilmesi ve Hun Tanrıktu’nun Doğu Türkistan’da Çin hâkimiyetini tanımaması gibi sebeplerle ilişkilerin bozulduğu görülmektedir. Neticede Wu-cu-liu Ruo-di Tanrıkut’un Çin’in politikalarını tanımaması, Hunların vasallıktan çıkarak bağımsızlığı elde etmelerinin yolunu açmıştır. M.S. 11 yılına kadar uzanan olayların anlatıldığı bu bölümle birlikte Hunların siyasi tarihinin anlatımı bitirilmektedir (s.173-191).

Bir sonraki bölüm olan kültür ve teşkilatta ise siyasi ve kültürel teşkilat ile Hun medeniyeti ele alınmıştır. Türklerin yaşadığı bozkır coğrafyasından, bu coğrafyanın hayat şartlarından ve geçim kaynaklarından bahsedilmektedir. Ayrıca Hunların siyasi teşkilatlanması, devletlerarası ilişkilerde takip ettikleri politikalar ve idari yapılanmalar konu edilmiştir. Özellikle evlenme yoluyla kurulan akrabalıklar, ittifak arayışları, rehinlik müessesesi, karşılıklı sığınma talepleri ve birbirinin elemanını kullanma gibi politikalar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Yine Hunlar’daki veraset anlayışı ile devletteki temel sorunların ve çözüm önerilerinin görüşüldüğü kurtulayın işleyişi hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Çalışmanın bu kısmı, siyasi tarih bölümünde verilen bilgileri tamamlaması bakımından faydalıdır (s.192-222).

“Hunlarla İlgili Bazı Meseleler” başlıklı son bölüm, yazarın çeşitli dergilerde yayınlanmış Hunlarla ilgili makaleleri ile bildirilerini içermektedir. Toplamda altı makalenin yeniden gözden geçirilerek esere dahil edildiği bu bölüm, daha önceki on bölümde işlenen siyasi ve kültürel meseleleri tamamlayıcı niteliktedir (s.223-300).

Eser, anlatım şekli ve üslubu açısından oldukça sade ve anlaşılırdır. Metin içerisinde anlamayı zorlaştıracak uzun ve karmaşık cümlelere yer verilmediği gibi, anlaşılması zor ve karışık konular sade bir dille anlatılmıştır. Yazarın yer yer olayları hikayeleştirerek aktarması, okuyucuyu metin içine daha çok çekmektedir. Bu açıdan yazar, Türk tarihinin önemli olaylarını içeren ve kimi zaman karışıklık gösteren bir dönemini, okuyucunun dikkatini canlı tutarak aktarmıştır.

Yazar, çalışmasında yer yer okuyucusunu kullandığı kaynaklar ve elde ettiği bilgiler konusunda uyarmaktadır. Özellikle Çin kaynaklarının tek taraflılığı ile efsanelerle gerçeklerin birbirine karışmasından doğan doğru bilgiye ulaşma zorluğunu metin içinde hatırlatmaktadır. Hunlar ile alakalı ihtilafli konuların tartışması metin içinden ziyade dipnotlara bırakılmış, bu da anlatıma ve metne akıcılık kazandırmıştır. Eserin metin kısmı kadar, dipnotlarda ayrıntılarıyla tartışılan meseleler de içerik bakımından zenginlik göstermektedir. Ayrıca yazar ilgili bölümlerde, Çin kaynaklarındaki belli kısımları metin içerisinde de kullanmıştır. Yazar kendisinden önce doğrudan Hunlar hakkında kaleme alınan eserlerle birlikte, Türk tarihi hakkında yazılan genel tarih eserlerini de kullanmıştır.

Eserin tamamında, başlangıçta bahsi geçen iki ana Çin kaynağından yoğun şekilde faydalandığı görülmektedir. Dönem olaylarının anlatımında Çince ferman, mektup ve raporlar doğrudan metin içinde verilmiştir. Ayrıca yazar bu metinleri doğrudan vermekle kalmamış, metin üzerinden çıkarımlar yaparak yeniden yorumlamıştır. Verilen bilgiler, ilgili konudaki yerli ve yabancı kaynaklarla da karşılaştırılmıştır.

Çalışmada yazarın literatür bakımından bazı terimleri farklı okuduğu görülmektedir. Örneğin daha önce kaleme alınmış eserlerde Tung-hu olarak geçen kavmin adı Dong-hu olarak, Ting-ling adı ise Ding Ling olarak verilmiştir. Yazar bu kullanım farkını ve sebeplerini, kitabın ilk kısmı olan Söz Başlı bölümünde açıklamıştır (s.9-16).

Eser içerisinde ilk bölümde yazar tarafından hazırlanmış üç harita kullanılmıştır ki bunlar M.Ö. devirleri göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca eserin kültür ve teşkilat bölümünde veraset sistemi işlenirken başa geçen hakanların hükümdarlık yılları, unvanları ve daha önceki makam ve unvanlarıyla ilgili üç tablo verilmiş (s.209, s.210, s.212) ve veraset konusu bu tablolar üzerinden ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Konuralp Ercilasun'un bu çalışması Türk tarihini Tuman (Teoman) ve Motun (Mete) öncesindeki devirlerden başlayarak, dönem kaynaklarından aktarması bakımından önemlidir. Eser, Türklerle ilgili en eski kayıtlardan, M.S. 11 yılına kadar uzanan siyasi ve kültürel teşkilatlanma ile dönem olaylarını ayrıntılı şekilde işlemektedir. Bu yönüyle yazarın çalışması Türklerin önemli bir devresine ışık tutmaktadır.

• Bu Sayının Hakemleri
Referees

Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emine İNAN
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih SAKALLI
(AHBV Üniversitesi)

Doç. Dr. Hatice DEMİRBAŞ
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmet ÇETİN
(Gazi Üniversitesi)

Prof.Dr. Kâzım SARIKAVAK
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU
(AHBV Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih MÜDERRİSOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat ÇERKEZ
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet HAYTA
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
(Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Pınar FEDAKÂR
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Selcan GÜRÇAYIR TEKE
(AHBV Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof.Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU
(AHBV Üniversitesi)